TC.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ

ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YENİ KAPİTALİZM; ÜRETİM SÜRECİ VE PREKARYALAŞMA

KAYHAN KIZILTAŞ

DR. ÖĞR. ÜYESİ AYTÜL ÇOLAK

EDİRNE

2019

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kayhan KIZILTAŞ tarafından hazırlanan **Yeni Kapitalizm; Üretim Süreci ve Prekaryalaşma** konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 9.-10. maddeleri uyarınca **12.06.2019 çarşamba** günü saat **16:00** 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *.....Kabul.....edilmesine .....**OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYTÜL ÇOLAK	Kabul edilmesine	
DR. ÖĞR. ÜYESİ YELİZ YEŞİL	Kabul edilmesine	
DR. ÖĞR.ÜYESİ İHSAN YİĞİT	Kabul edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

25.06.2019 Ulusal Tez Merkezi | Tez Form Yazdır

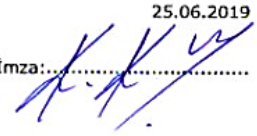
T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10257211
Yazar Adı / Soyadı	KAYHAN KIZILTAŞ
T.C.Kimlik No	19844301280
Telefon	5382150023
E-Posta	kiziltaskayhan@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	YENİ KAPİTALİZM; ÜRETİM SÜRECİ VE PREKARYALAŞMA
Tezin Tercümesi	NEW CAPİTALİSM; PRODUCTION AND PRECRİTEMENT
Konu	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri = Labour Economics and Industrial Relations
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	140
Tez Danışmanları	DR. ÖĞR. ÜYESİ AYTÜL ÇOLAK
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Kapitalizm, Üretim Süreci, Neo-Liberalizm, Güvencesizlik, Esnekleşme, Prekarya

25.06.2019

İmza:.....

Tezin Adı: Yeni Kapitalizm; Üretim Süreci ve Prekaryalaşma

Hazırlayan: Kayhan KIZILTAŞ

ÖZET

Bu çalışma; kapitalizmin dönemleri ve üretim süreçleri kapsamında geçirdiği dönüşümler ile 1980'li yıllardan itibaren gündeme gelen neo-liberalizm etkisinde gelişen çalışma ilişkilerinin esnekleşmesi ve güvencesizleşmesi kapsamında meydana gelen prekaryalaşma sürecinin ele alınmasını hedeflemiştir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmakta olup; birinci bölümde kapitalizm kavramının tarihsel perspektifte ne anlam ifade ettiği, olgunun sahip olduğu temel unsurlar ve dönemleri itibariyle büründüğü görünümler değerlendirilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde kapitalizmin gelişen teknolojik olanaklar kapsamında değişen üretim süreçleri ele alınmış ve bu değişimlerin toplumsal, siyasal ve ekonomik düzlemde yarattığı değişimler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise yeni dönem kapitalizmin özellikleri çerçevesinde yaşanan prekaryalaşma süreci tüm boyutlarıyla yansıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Üretim Süreci, Neo-Liberalizm, Güvencesizlik, Esnekleşme, Prekarya

Name of theThesis: New Capitalism; Production Processand Precritement

Prepared by: Kayhan KIZILTAŞ

ABSTRACT

This work; The aim of this study was to examine the pre-communal process of transforming the relations of capitalism with the processes of capitalism and the processes of production, and the process of preconception of the flexible and precarious working relations.

Our study consists of three parts; In the first chapter, the concepts of the concept of capitalism in the historical perspective, the basic elements of the phenomenon and the periods of the period are evaluated. In the second part of our study, the changing production processes of capitalism within the scope of developing technological possibilities are examined and the changes that these changes have created on the social, political and economic level are examined. In the third chapter, it is tried to reflect the pre-culturalization process within the framework of the characteristics of the new period capitalism in all its dimensions.

Keywords: Capitalism, Production Process, Neo-Liberalism, Precariousness, Flexibility, Precaution

ÖNSÖZ

Tezimin hazırlanması sürecinde gerek bilgi birikimini gerekse ilgi ve alakasını benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam ve danışmanı Dr. Öğr. Üyesi Aytül ÇOLAK'a;

Yüksek Lisans sürecimde değerli bilgi ve tecrübelerini ben ve arkadaşlarımla paylaşarak bizlere yön vermenin yanında her zaman anlayışla yaklaşan bölüm hocalarımızın tümüne;

Son olarak Yüksek Lisans sürecimin tümünde dolaylı ya da doğrudan desteğini görmüş olduğum ve isimlerini belirtemeyeceğim kadar hem sayıca hem de kıymet bakımından çok olan bütün yakın çevreme sonsuz şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET iv

ABSTRACT v

ÖNSÖZ vi

İÇİNDEKİLER vii

KISALTMALAR LİSTESİ ix

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM 3

1. KAVRAM OLARAK KAPİTALİZM 3

1.1. Kapitalizm Kavramının Açıklayıcı Ögeleri 3

1.2. Kapitalizm Kavramı 5

1.3. Kapitalizm Süreci 13

1.3.1. Ticari Kapitalizm 14

1.3.2. Sanayi Kapitalizmi 22

1.3.3. Müdahaleci Kapitalizm 25

1.4. Yeni Kapitalizm-Neoliberalizm 29

İKİNCİ BÖLÜM 36

2. KAPİTALİZM VE ÜRETİM SÜRECİ 36

2.1. Erken Kapitalizmde Üretim Süreci 36

2.2. Yüksek Kapitalizmde Üretim Süreci 42

2.2.1. Sanayi Devrimi Kapsamında Değişen Üretim Süreci 44

2.2.2. Serbest Rekabet Anlayışı 49

2.2.3. Oluşan Yeni Sınıf Anlayışı: Proletarya ve Burjuvazi 53

2.3. 20. Yüzyıl Kapitalizmi 56

2.3.1. Fordist Üretim Biçimi 62
2.3.2. Post-Fordizm Üretim Biçimi 67
2.3.2. Üretim Biçimlerinin Hakimiyeti 71
2.4. 21. Yüzyıl Kapitalizmi 77
2.4.1. Küreselleşme ve Küçülen Devlet 79
2.4.2. Emeğin Yalnızlaşma Süreci: Sendikasızlaşma 83
2.4.3. Yoğun Kapitalizm ve Kontrol Mekanizmaları 87
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 91
3. YENİ KAPİTALİZMDE PREKARYALAŞMA SÜRECİ 91
3.1. Prekaryayı Tanımlamak 92
3.2. Prekaryanın Oluşum Nedenleri ve Büyümesi 95
3.2.1. Prekaryanın Özellikleri 100
3.2.2. Prekarya Kimleri Kapsıyor? 102
3.2.3. Prekarya Tehlikeli Mi? 106
3.3. Prekarya Sürecinin Hızlanması 108
3.3.1. Giderek Artan Güvencesizlik 109
3.3.2. Kendisine Yabancılaşan Sınıf: Prekarya 114
3.3.3. Emeğin Ucuzlaştırılma Sürecinde Prekaryanın Rolü 121
SONUÇ VE ÖNERİLER 128
KAYNAKÇA 132

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
IMF	: Uluslararası Para Fonu
WB	: Dünya Bankası
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması
EÜS	: Esnek Üretim Sistemleri
vb.	: ve benzeri

GİRİŞ

Tarihsel açıdan insanlık yaşamına odaklandığımız zaman, bütün tartışmalı yönlerine rağmen gelişen üretim ve tüketim ilişkilerinin toplumsal biçimlenişteki öneminin yadsınamaz bir nitelik kazandığını gözlemlemekteyiz. İlkel insanlardan oluşan kabile topluluklarının özel mülkiyetsiz yaşam biçimi, komünal ve küçük ölçekli yaşamlarını doğurmuş; bu dönemde üretim de tüketim de ihtiyaçlar bazında gerçekleşmiştir. İnsanlık, ilkel dönem sonrasında gelişen tarım toplumuyla özel mülkiyet kapsamında biçimlenen ve üretim ilişkilerinin ihtiyaç duyulandan fazla yapıldığı, birilerinin sahip birilerinin ise köle konumunda olduğu çelişkili yapıya evrilmenin ilk adımlarını atmıştır. Gelişen teknolojik olanaklar ve farklı toplumların birbirlerinin özelliklerini ulaşım olanaklarının artmasıyla tanımaya başlaması; beraberinde farklı düşüncelerin oluşmasını ve toplumsal hayata egemen olan üstünlerin ve dogmatik düşünce biçimlerinin sorgulanmasına yol açmış ve ekonomik yapının değişim süreci yeni güçlülerin ve sınıfların doğmasını sağlamıştır. Bu kapsamda yaşanan toplumsal, sosyal, siyasal ve ekonomik değişim atmosferi, üretim ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatarak tarıma dayalı üretimin yerine fabrikalaşmanın hakim olduğu bir üretim dönemini ikame etmiştir. Sanayi faaliyetlerinin hakim olduğu bu dönemde çelişkili toplum yapısı varlığını derinleştirmiş ve keskinleştirmiş; dolayısıyla yeni sorunların hem toplumsal alanda hem de ekonomik alanda baş göstermesine neden olmuştur. Ekonomik yaşamın özündeki çelişkili yapı, yeni savaşları ve yeni krizleri gündeme getirmek suretiyle ekonomik sistemin sürekli sorgulanmasına ve biçim değişiklikleri yaşamasına yol açmıştır. Bu süreçte özellikle devletin ekonomik hayattaki yeri ve işlevi konusu her zaman bir soru işareti olarak yerini korumuştur. Devletin müdahaleci olduğu korumacı kapitalist sistem bir dönem hakimiyet kazansa da son süreçte devlet parasallaşma özelliği kazanarak ekonomik sistemin dışına çıkmış ve toplumsal yaşamın ekonomik ilişkilerin kaderinde şekillenmesinin önünü açmıştır. Ne var ki bu piyasalaşmış zihniyet güvencesiz, korumasız ve risklerle dolu öngörülemeyen toplumsal, siyasal ve ekonomik bir yapıyı

oluşturmakta ve devletin korumacı politikalar izlediği dönemlerde çalışma ilişkilerinde emeğini satanların elde ettiği hak ve kazanımlar aşındırılmaktadır. Bu çerçevede güvencesiz ve esnekleşmiş neo-liberal iş ilişkileri çerçevesinde eskinin emek gücü proletaryadan prekaryalaşmaya geçmek suretiyle yeni bir dönem yaşanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAM OLARAK KAPİTALİZM

İnsanlık tarihi bir anlamda üretim ve tüketim ilişkilerinin evrimleşmesinin tarihidir. İlk çağlardan itibaren mevcut koşullar çerçevesinde temel gereksinimlerini karşılamak adına çeşitli uğraş ve çabalar edinen bu tarih; avcılık-toplayıcılık ilişkilerinden, hayvanların evcilleştirilmesi ve tarımsal faaliyetlerle ihtiyaçların giderilmesine, zanaatkarlık faaliyetlerinden, küçük çaplı üretim gibi birçok dönemler içermektedir. Ancak sözü edilen bu üretim aktivitelerinin temel hedefi ihtiyaçlara cevap verme niteliğindeyken, kent ekonomisinin gövdesini oluşturan ticaret ve ihtiyaç fazlası üretim anlayışı tarihsel olarak yeni bir dönemi gündeme getirmiştir. Artık söz konusu dönemde üretimin temeli tarımsal faaliyetler ve küçük zanaatkarlık biçimlerinden çıkarak sanayileşme ve ticari mal ilişkilerini gündeme getirmiş ve bununla yeni tarihsel sınıflar, yeni üretim ilişkileri ve toplumsal yapılar meydana gelmiştir. Özetle kapitalizm olarak tanımlanan bu üretim ve tüketim ilişkilerinin temel dayanaklarının ve tarihsel süreçlerinin ele alınacağı bu bölüm, yaşadığımız dönemin ekonomik ve toplumsal yapısını da tanımlayan kapitalizmi yakından tanımayı amaç edinmiştir.

1.1.Kapitalizm Kavramının Açıklayıcı Ögeleri

Kapitalizm olgusu her ekonomik düzende olduğu gibi toplumsal yapıların - Kentleşme, bireyselleşme, küçük aile yapısı vb.- bütününü etkileyen ve biçimlendiren bir sistemin adıdır. Ancak temel dinamiğini ekonomik ilişkilerin yapısı oluşturduğu için, kavramın açıklayıcı ögeleri de yine ekonomik felsefisine dayanmakta olup bunları karlılık, rekabet ve akılcılık olarak dile getirebiliriz.

Kapitalist ekonomi, her şeyden önce karlılığı hedef almaktadır. Kapitalizm temeline oturmuş bir sistemin kar olgusuna dayanmadan işlemesi namümkün. Bununla

beraber kapitalizm öncesi ekonomik sistemlerin insanihtiyaçlarının karşılanması noktasında şekillendiği görülmekte iken, kapitalizmde kazanma amacı temel olmakta; ihtiyaçların karşılanması ise bir nevi sonuç niteliğinde olmaktadır. Bu nedenle kapitalist sistemde tüketim alışkanlığının aşırılığı kaçınılmaz bir sonuç haline gelir. Sistem, kar hedefiyle inşa edildiği için daima ihtiyaçtan daha çok üretim ve buna mukabil daha fazla tüketim durumu ortaya çıkar.

Kapitalist anlayışın temel olgularından bir diğeri derekabet anlayışıdır. Bu anlayış, iktisadi serbestiyetin temellerinden biri olarak değerlendirilir. Bu bakımdan rekabet anlayışı, kişi, kurum ve kuruluşların mevcut yasalarla ters düşmemek suretiyle istedikleri biçimde iktisadi davranışları sergileyebilme özgürlüklerinin var olduğunun ifadesidir. Kapitalist sistemde rekabet anlayışı sayesinde oluşacak olan fiyat dengesinin, tüketicilerin lehine bir doğrultu kazanacağı düşüncesi hakim olsa da sistem içerisinde daha çok gözlenen sağlıklı bir rekabet ortamından ziyade, tekel oluşumlarının piyasaya hakimiyetidir.

Kapitalist zihniyetin esaslarından bir diğeri de akılcılık yani bir başka ifadeyle rasyonalizmdir. Kapitalizmde temel hedef karlılık olduğu için alınan kararların, uygulamaların ve bu silsile içerisinde kullanılan araçların akılcı bir biçimde düzenlenmesi şart olmaktadır. Bu sebeple hem piyasanın işleyişi hem de kişisel olarak bu sistemin özünde rasyonel kararlar ve davranışlar sergileyebilen bireylere ihtiyaç vardır. Yani Homo Economicus, günümüzde de gözlemlendiği gibikapitalist sistemin oluşum aşamasında da rasyonel kararlar veren ve bu doğrultuda plan ve programlar yapan ve de davranışlar sergileyen bireylerdir.

Sözün özü kapitalist sistem, dar anlamıyla ifade etmek gerekirse bir üretim biçimidir. Bu üretim sistemi yukarıda da anlatıldığı şekilde bir zihniyet meselesidir. Yani kapitalist üretim tarzı karlılık, rekabet ve rasyonel planlar temelinde biçimlenmiş bir ekonomik sistemin ifadesidir.[1]

[1]Prof. Dr. İzzettin ÖNDER, *İktisat Üzerine Düşünceler*, Baskı: 2, Yordam Kitap, İstanbul 2012, s. 22

1.2.Kapitalizm Kavramı

Kapitalizm kavramını ortak bir potada eritip genel geçer bir kabulle tanımlamak oldukça zor görünmektedir. Kavramın genel olarak temas ettiği alanların ekonomik, kültürel ve sosyal manada zenginlik içermesi, tanımlamaları her ne kadar eksiksiz yapılmaya çalışılsa da tam olmaktan uzaklaştırmaktadır. Aynı zamanda kavram, ideolojik bakış açılarını da ilgilendirmiş olmasından tanımlamaların bir paydada toplanmasını zorlaştırmaktadır. Ne var ki insanlık tarihinin en önemli olgularından olan kapitalizm kavramını belki de tekrar tekrar tanımlamaya ve anlamaya çalışmak; insani sınırlarımızı, değer yargılarımızı, üretme kapasitemizi, değiştirme ve dönüştürme özelliğimizi de bir anlamda yeniden yorumlama imkanı sağlaması açısından elzemdir.

İçeriğinin sınırlarını kolayca çizmenin pek mümkün olmadığı kapitalizm kavramını ele almak açısından kavramın kelime anlamına dikkat kesilmek, yine kavramın bugüne kadar genel kabul görmüş olmakla beraber hatalı düşünüş biçimlerine de yol açan ifadeler üzerinden yol alarak ifadenin aslında ne anlama gelmediğini anlamaya çalışmak ve son kertede klasik düşünürlerin konuya pek çok katkılarının olmasından dolayı, bu düşünürlerin kapitalizm olgusunu ele alış biçimlerine bakmak fayda sağlayacaktır.

Bir isim olarak kapitalizm kavramı Fransızca, Almanca ve İngilizce dillerinde – daha önce tek tük örnekler var olsa bile – 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanır. Öte yandan "Kapital/Sermaye" ve "Kapitalist" kavramları o tarihlerde gündelik dilde yaygın hale gelmişti. Örneğin Almanca'da kapital kavramı (Bu bağlamdaki ilk örneklere 16. Yüzyılın başlarından itibaren rastlıyoruz.) sosyal bilim ve iktisat terminolojisine 17. Ve 18. Yüzyılların ticaret dilinden geçmiştir. Kapital/Sermaye kavramı önceleri sadece bir işe yatırılmış ya da ödünç verilmiş parayı anlatırken, daha sonraları para, değerli kağıt, ürün ve üretim araçlarından oluşan serveti yani kar getirecek bir faaliyet olarak kullanılmaya başlandı. Kapitalist sözcüğü, 17. Yüzyıldan itibaren çok miktarda nakit paraya ve büyük bir servete sahip, bunların faiz ve rantlarıyla geçimini sürdüren sermaye zengini adam anlamına geliyordu. Kapitalistler sözcüğü ise tüccar, banker, rantiye ve ödünç veren

yani sermayeyle ticaret ve aracılık yapan kimseler anlamında kullanılıyordu. Kapitalist kavramı geçici olarak tüketebileceğinden fazla emek ya da geliri, yeniden üretime ya da emeğe yatırmak için biriktiren kimse anlamında kullanılmıştı. 18. Yüzyılın sonlarından itibaren de önceleri daha çok işçilerden farklı olan kişileri ifade etmek için; daha sonraları da işçi tanımının bir anlamda zıttı olarak, geçimini ücret ya da irat ile değil de elde ettiği kar ile sürdüren ve maaşlı işçi çalıştıran işverenler olarak kullanılmıştır. 19. Yüzyıla değin gözlemciler bu bağlamdaki değerlendirmelerini bilhassa çoktan beri kapitalist ilkelerle sanayileşen İngiltere'ye bakarak yapsa da 18. Yüzyıldan itibaren kavramda gitgide belirginleşen sınıflı toplum vurgusu, sonraki yüzyıllarda artan açlık, 1848-49 yıllarında cereyan eden devrimci hareketler ve fabrika, ücretli işçilik gibi sanayileşme hamlelerinin yaygınlaşmasıyla giderek daha keskin bir anlamsal ayrımı doğurmuştur.[2]

Görüldüğü gibi dünya gündemini epey meşgul eden kapitalizm kavramı, kelime olarak temelde ekonomik yapı ile ilgili anlamları çağrıştırsa da yaşamın birçok alanına etki etmesi nedeniyle kültürel, sosyal, ekolojik, siyasal perspektifleri de ihtiva eder. Onun için kavrama biraz da aslında ne değildir veya sadece bu değildir üzerinden bakmakta da fayda var.

Kapitalizm, kimilerince para ekonomisi, kimilerince özünü serbest piyasa koşullarının oluşturduğu pazar ekonomisi, kimilerince kar, kimilerince sanayi üretim ekonomisi, kimilerince emeğin bir başka sömürü biçimi, kimilerince tüketim ekonomisi, kimilerince de işgücünün akılcı örgütlenme özelliği gösterdiği bir sistemdir. Ancak bu bakış açılarının hiçbiri tam olarak kapitalizm olgusunu açıklayamamaktadır. Kapitalizm olgusu, bu yaklaşımların tamamını içermekle beraber bunların ifade ettiklerinden daha fazla bir şeyi de anlatmaktadır.

Öncelikle para ve paranın dolaşımı kavramlarını dünya sadece kapitalist sistemle tanımamıştır. Milattan önceki yüzyıllarda para ve paranın dolaşımı Çin'de görülmekle beraber 10. Yüzyılda da Norveç'ten Sumatra'ya kadar çok geniş bir alanda Samani Sikkeleri bir mübadele aracı olarak kullanılmaktaydı. Yine serbest piyasa

[2]Jürgen Kocka, *KapitalizminTarihi*, Say Yayınları, Çev.: Evrim Tevfik GÜNEY, İstanbul 2014, s. 8-9

ekonomisi anlayışı dünyada ilk kez kapitalist sistemle ortaya çıkmamıştır. Günümüz piyasa ekonomisinden değişik özelliklere sahip olsa da serbest ekonomi, belli zaman ve bölgelerde her zaman var olmuştur. Bununla beraber kar olgusuyla kapitalizmi anlamaya çalışmak yine yeterli olamayacaktır. Çünkü kar olgusu da yeniden üretim ve daha çok kar elde etmekten çok, ihtiyaçların karşılanması ölçeğinde de olsa kapitalist sistem öncesinde kar düşüncesi her zaman var olmuştur. Bir diğer yaklaşım olarak kapitalizmi sınai üretim özelliğiyle ele almak, söz konusu olguyu netleştirebilmek açısından zayıf kalacaktır. Çünkü sanayi üretimi belki büyük ölçekte yapılmamıştır ancak rüzgar, su ve kol gücüne dayalı basit düzeyde üretilen araçlarla da olsa her zaman uygulanmıştır. Emeğin sömürüsü üzerinden sistemi tanımlamaya çalıştığımızda ise emeğin çeşitli biçimlerde sömürülmesi ve istismarı belki sistemsiz ve bireysel boyutta kalsa da sömürü anlayışının insanlık tarihi kadar eski bir sorun olduğu derin tarihsel sorgulamanın ardından görülecektir. Belki kapitalist sistemin olağanüstü ihtiyaçların çok ötesinde kalan tüketim alışkanlığı hiçbir dönemde görülmemiştir. Ancak ne var ki her dönemde dünyanın belli dönem ve seçkinlerinde fazladan bir tüketim, diğer bir ifadeyle lüks tüketim hep olmuştur. Özgür emeğin mevcudiyetinden ve kendisini ifade edebilmesinden söz edecek olursak eğer kapitalist sistem öncesinde bunların daha fazla görüldüğü rahatlıkla ifade edilebilir. Aradaki yegane fark ise bu durumun bireysel ve münferit bir özellik göstermesi yani kolektif bir niteliğe sahip olmamasıdır. Şüphesiz söz konusu edilen bu yedi faktör kapitalizmin ana hatlarını oluşturmada dolaylı ya da doğrudan bir paya sahiptir. Bütün bu etmenlerin ve bununla beraber yaşanan demografik yoğunlaşmanın belki ilk defa değil ama olabildiğince küresel ölçekte ortaya çıkması kapitalizmin fişeğini ateşlemiştir. İşte bu tespit kapitalizm olgusunu ve bu olgunun nasıl doğduğunu anlamaya ve anlatmaya çalışan yaklaşımlar için önemli bir işaret niteliğindedir.[3] Ancak bu işaret de kapitalizm olgusunu değerlendirebilmemiz ve kavrayabilmemiz için yeterli değildir. Kapitalizmin temel bir ekonomik sisteme dönüşme sürecini algılayabilmemiz için hemen her konuya iktisadi bir bakış açısıyla yaklaşan ve "İktisadi insan (Homoeconomicus)" olarak tanımlanan bireyi anlamamız ve bu sistemin merkezine

[3]A. G. Frank, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı? Beş Binyıllık mı?*, İmge Kitapevi, Çev.: Esin Soğancılar, İstanbul 2003, s. 10

oturtmamız gerekir. Bu bireyin, maddi ve manevi her türlü sınırlayıcı etkenden özgür bir şekildefaaliyetlerinin tamamını iktisadi çıkar ve kar yaklaşımıyla ifa etmesidir. Öncelikle bireysel anlamda yaşanan bu gelişme Avrupa temelli olmak üzere maddi gelişmeler yoluyla desteklenmiştir. İşte bütün bu faktör ve süreçlerin en ileri boyutta bir araya geldiği iktisadi üretim, dağıtım, stoklama ve tüketim biçiminin ve zihniyetinin adıdır kapitalizm.

Yukarıdaki paragraftan da anlaşılacağı üzere kapitalizm olgusunu tanımlayan ve dünya tarihine damga vurmasına yol açan yegane sebep öncelikli olarak demografik anlamda sınır tanımaz bir potansiyeli içinde barındırması ve insanlığı ekonomik bir canlı olarak tanımlaması ve de gelinen süreç göz önüne alındığında bu durumu hayatın her yönünde bariz bir şekilde hissettiriyor olmasıdır.

Şimdi de kavramı daha sağlıklı analiz edebilme şansına sahip olmak adına düşün tarihine damga vurmuş olan Karl Marx, Max Weber ve Joseph A. Shumpeter' in başını çektiği tartışmalara ve kapitalizm analizlerine bakalım.

Şüphesiz emek, sömürü, metalaşma, üretenin ürettiğine yabancılaşması gibi kavramların kullanımı çok eskilere dayanmış olsa da ifadeleri belli bir sistematik içerisinde ele alan ve bir anlamda kapitalizmin neredeyse Newtoncu fizik anlayışıyla resmini çeken insanların başında Karl Marx gelmektedir. Kapitalizm denince ismini anmadan geçmek namümkün olan Marx'ın konuyu ele alış biçimi her ne kadar keskin hatlar barındırsa da çağımıza damga vurmuştur.

Marx, iş bölümü ve parasal ekonomiyi biricik koşul olarak gerektiren gelişmiş bir piyasa olgusunu kapitalizmin merkezi bileşeni olarak görür. Teknik ve organizasyon alanlarında ilerlemenin motoru olan acımasız, sınır tanımayan ama aynı zamanda piyasanın taraflarını karşı karşıya getiren rekabetin altını çizer. Marx, bireysel motifleri her ne olursa olsun kapitalistin de işçinin de üreticinin de tüketicinin de satıcının da alıcının da eninde sonunda uymak zorunda olduğu piyasa kurallarının mevcudiyetini ifade eder. Marx'a göre sermayenin oluşumu ve durmaksızın artması asıl hedeftir. Marx, kapitalist üretim biçimini, bir tarafta üretim araçlarının sahibi olan kapitalistler ve onlarla bağımlılık ilişkisi içindeki girişimci ve yöneticilerin bulunduğu, diğer tarafta ise sözleşme bakımından bağımlı olan ancak bunun dışında serbest, ücret

veya maaş karşılığında istihdam edilen ve herhangi bir üretim aracına sahip olmayan emekçiler arasındaki gerilim ilişkisi olarak tanımlar. Bu iki taraf hem takas ilişkisiyle hem de emekçinin kapitalistler tarafından sömürülmesine olanak veren bir hakimiyet ve bağımlılık ilişkisiyle birbirine bağlıdır. Burada bahsedilen sömürü biçiminden kasıt, emekçinin ürettiği toplam değerin bir bölümünün yani artı değerin onlara dönmemesi ya da onlara ödenmiyor olmasıdır. Üretilen değerin bu bölümü, onu kısmen birikimin sürekliliğini sağlamak, kısmen de geçimini sürdürmek için kullanan kapitalistin hakimiyetine geçer. Bu şekilde kavranan sermaye-ücretli emek ilişkisi sadece sistemin devingenliğine devingenlik katan bir katalizör olarak kalmamış, aynı zamanda sınıf savaşlarını körükleyen, burjuvazi ile proletaryanın tarih boyunca karşı karşıya gelişlerini kışkırtan bir yapıyı da ihtiva eder.[4] Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta da Marx'ın kapitalizm olgusunu tıpkı diğer ekonomik biçimlerdeki gibi bütün beşeri ilişkileri ve olguları tanımlayan hatta bu ilişki ve olguları doğuran ana karakter olarak değerlendiriyor oluşudur.

Kapitalizm olgusunu "Rasyonelleşme" ve toplumların dinsel ve metafizikle kurduğu ilişkilerin yansıması biçiminde ele alan Max Weber, her şeyden önce modern anlamda kapitalizmin neden Batı dünyasında meydana çıktığını irdelemiş ve bu bağlamda kapitalizmin ruhunu akılcılık, bürokratikleşme ve rasyonelleşme çerçevesinde analiz etmiştir.

Weber, Batı toplumlarının gelişme dinamiğini temelde "Rasyonelleşme" kavramı ile izah ediyor. Modern dönemde Batı ile ilgili "Rasyonel Kapitalizm", "Rasyonel Yönetim", "Rasyonel Hukuk", "Rasyonel İşletme", "Rasyonel Muhasebe" ve "Rasyonel Bürokratik Örgüt" gibi hemen hemen her kavramı rasyonellikle bağlantılandırıyor. Weber'in eserlerindeki temel kavram şüphesiz rasyonelleşmedir. Bu kavram, onun düşüncelerinin çıkış noktasıdır.[5] Weber'e göre, çoğu toplum ve kültür rasyonaliteye sahip olmadıkları için eşiğine kadar gelmiş olmalarına rağmen

[4]J. Baechler, *Kapitalizmin Kökenleri*, 2. Baskı, İmge Kitapevi, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1994, s. 23

[5]T. Parsons, "Rationalität und Bedeutsamkeit im Alltagshandeln. Zur Schützschen Lösungeines Weberschen Problems", Max Weberunddie Rationalisier ungsozialen Handels, (Herausgeber. Walter M. Spronde Lund Constans Seyfarth), Stuttgart: Ferdinad Enke Verlag Stuttgart, 81-92.

modern kapitalizme geçememektedir.[6] Ona göre, kapitalizm, iktisadi zihniyetin rasyonelleşmesinin bir tezahürüdür. Batı'da dinin rasyonelleşmesi, genel anlamda Hıristiyanlığın reforme olmasıyla, özel anlamda Katolikliğin Protestanlığa dönüşmesiyle alakalıdır. Protestanlık, kendine mahsus anlayışla Batı iktisadi gelişmesi için gerekli olan kapitalist zihniyeti (ruhu) ortaya çıkarmıştır. Weber'in "Protestan ahlak kapitalizmin ruhudur" şeklindeki tezi bu gerçeklikten yola çıkar. Weber, din ve kapitalist zihniyet gibi birbirine zıt dünyaları şaşırtıcı şekilde bir araya getirmiştir. Weber'de iki ayrı dünya bir ortak çizgide buluşmaktadır. Din ve kapitalist zihniyetin her ikisi de evrensel tarih açısından, daha birçokları ile beraber (ilim, sanat, hukuk vb.) bütün bir medeniyet dünyasına damgasını vuran genel bir prensibin – rasyonalizmin- havası içinde dünyaya gözlerini açmıştır.[7]

Weber'e göre modern kapitalizm, kazanç ve kar isteğinin işin ve üretimin rasyonel örgütlenmesi temeline dayanan işletmelerle gerçekleştirmeye çalışıldığı iktisadi düzendir.[8] Weber'e göre elde etme güdüsünün, kazanç uğraşının, kar amacının, mümkün olan en fazla miktar parayı kazanma gayretinin kendi içinde kapitalizm ile doğrudan doğruya bir ilişkisi bulunmamaktadır. Ona göre sınırsız kazanç açlığı ve kar hırsı hiçbir biçimde kapitalizm ile aynı şey değildir. Kapitalizm olsa olsa bu irrasyonel güdülerin dizginlenmesi, en azından rasyonel olarak dengelenmesiyle özdeş olabilir.[9] Kapitalist işletmenin gelişiminde iki öğe belirleyici durumdadır. Bunlar, ev ile işyerinin birbirinden ayrılması ve bununla yakından ilişkili olan rasyonel bir defter tutma faaliyetidir. Defter tutma eylemi, girdi ve çıktı kaydının tutulmasından öte, özünde maliyet muhasebesinin olduğu bir mantık ve işleyişin ifadesidir.

İktisadi faktörler yanında politik ve kültürel faktörleri de değerlendirerek kapitalizmi analiz etmeğe çalışan ve belirli neticelere ulaşan diğer bir düşünür de J.Schumpeter'dir. Schumpeter, kapitalizmin özünü sürekli yaratmaya çalıştığı

---

[6]Saadettin Elibol, *İnanç ve Kültür*, Birlik Yayınları, Ankara 1983, s. 93

[7]S. F. Ülgener, *Zihniyet ve Din*, Der Yayınları, İstanbul 1981, s. 17

[8]M. Acar, *İslam, Protestanlık ve Modern Kapitalistleşme*, İstanbul 1993, s. 105-108

[9]M. Weber, *Protestan Ahlâk ve Kapitalizmin Ruhu*, 1. Baskı, Hil Yayınları, Çev. Zeynep Aruoba, İstanbul 1985, s. 15

yenilikler döngüsünde aramış ve bu yeniliklerin kaynağı olarak da kredi sistemine dikkat çekmiştir.

Schumpeter'in öncelikli çabası, ekonomik devingenliği açıklamaktır. Ekonominin kendi kendini değiştirmesine olanak sağlayan mekanizmayı aramıştır. Schumpeter bu mekanizmayı "İnovasyon" da yani bileşenlerin, kaynakların ve olanakların ekonomide yeni olanı ortaya çıkaracak bir şekilde biraraya getirilmesinde bulur. Yeni üretim ve dağıtım yöntemlerinin keşfi, aynı girişimde ya da girişimler arası yeni organizasyon biçimlerinin uygulanması, yeni satış ve tedarik piyasalarına giriş, yeni ya da önemli ölçüde geliştirilmiş malların üretimi, yeni taleplerin üretilmesi vb. tüm bu çabalar bir bakıma kapital sistemin özünü oluşturmaktadır.[10] Schumpeter, bu bakış açısından hareketle konjonktür değişimi teorisini geliştirmiştir. Ona göre inovasyonlar büyüme ataklarını tetikleyerek ekonomide büyüme dalgalarının ortaya çıkmasını sağlar. Ardından bu gelişim dalgası itici gücünü yitirip sönümlenir ve yeni bir inovasyonlar/yenilenmeler toplamı bir sonraki döngüyü başlatana kadar inovasyonun taşıyıcısı niteliğindeki öncü girişimlere çok sayıda girişim, kitleler halinde katılır. Ekonomideki değişim mekanizmalarının itici güçlerini araştıran Schumpeter'in girişimlere atfettiği önem işte bundan kaynaklanır.[11] Bu açıdan bakıldığında moda kelimesinin kapitalizmin işleyişindeki yerini çok daha iyi bir şekilde kavramış oluruz. Sürekli yenilik yaratma özelliğine sahip bu sistemin yeni kıyafetler, yeni oturma grupları, son teknolojiyle üretilmiş beyaz eşya çeşitleri gibi ürünlerle akıl almaz bir oranda toplumları bombardıman altına aldığını ve tüketim çılgınlığı gücünü elinde tuttuğunu, yine bu kapasitesiyle her şeyi her an eskitme becerisini gözlemleyerek Schumpeter'in ifadelerini daha iyi kavrayabiliyoruz.

Öte yandan Schumpeter'in, kredinin önemine ve değerine ilişkin kanaatinin kaynağında da yine aynı şey yatmaktadır. İnovasyonlar zorunlu olarak başarıya götürmediği için ve zaten götürecekse bile bu başarının işleyişin yükselişe geçtiği aşamada meyvelerini gelecekte verecek olması nedeniyle bu inovasyonların aktörü olan girişimci, kendisine borç şeklinde verilecek olan ve daha sonra, yani başarıyla tamamlanmış yenilenmenin ardından elde edeceği gelirden faizi ile birlikte geri

[10]J. Kocka, *a.g.e.,* s. 22
[11]R. C. Allen, The British Industrial Revolution in Global Perspective, Cambridge 2009, s. 40

ödemek zorunda kalacağı bir ön sermayeye ihtiyaç duyacaktır. Schumpeter, kredi ile yeninin vaat edilmesi arasındaki bu organik bağı kapitalizmin karakteristik özelliği ve dinamik kuvvetinin temeli olarak görmektedir.[12]

İfade edilen tüm tanımlama çabalarının da gösterdiği gibi kapitalizm kavramının geniş bir perspektifte ele alınma zorunluluğu, tanımlamaları hep eksik bırakmaktadır. Dolayısıyla kavramın tarihsel süreçte kelime anlamı olarak ne ifade ettiğini özetlemeye çalıştık. Bu özetleme çabasında gördük ki kavram, uzun süreler boyunca ekonomik özelliği ön planda tutularak gündelik dile yerleşmiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde kapitalizm kavramının insanlık tarihinde bir olgu, bir fenomen haline gelmesi ile daha derin analizleri mecbur kılmıştır. Bu çerçevede kapitalizm kavramının bir olgu haline dönüşmesindeki ana etmenler, aslında onun yayılmacı ve kapsayıcı özelliğe sahip olmasıdır.

Her ne kadar kapitalizm kavramı birçok bakış açısı yoluyla ele alınması gereken bir kavramsa da olgunun temel bazı dinamiklerini klasik düşünürlerin konuyu ele alış şekillerinde görmüş olduk. İnsanlık tarihinin bir nevi çatışmalar tarihi olduğunu ve bu çatışmaların özünü üretim araçlarına sahiplik üzerinden değerlendiren Marx'a göre kapitalizm olgusu, diğer tüm üretim ve tüketim ilişkilerinde olduğu gibi toplumun maddi manevi tüm değerlerini üreten ana etkendir. Sınıf çatışmalarına özel bir anlam atfeden Marx'a göre artı değer kapitalizmin özünü oluşturmaktayken diğer bir düşünür MaxWeber, konuyu rasyonalite kavramıyla ele almış ve kapitalizmin bir sistem haline dönüşmesini sağlayan unsurun aslında insanlığın minimum düzeyde gerçekleştirmiş olduğu üretim ilişkilerinin akılcılık yoluyla daha sistemli hale gelmesi sonucuyla oluştuğunu ifade etmiştir. J. Schumpeter ise kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin temel dinamiğini sistemin sürekli yeni teknolojiler, yeni üretim potansiyelleri yoluyla sürekli yenilik yaratmak ve bu yeniliklerin devamlılığını sağlayıcı niteliğe sahip olan kredi döngüsüne vurgu yapmıştır.

[12] J. Kocka, *a.g.e.*, s. 41

1.3.Kapitalizm Süreci

Her olgu gibi kapitalizm olgusu da tarihsel süreç içerisinde çeşitli aşamalardan geçmiştir. Kapitalist sistem, 16. yüzyıldan beri Batı Avrupa'da meydana gelen iktisadi ve siyasi gelişmelere göre değişerek bugünkü görünümünü almıştır.

Orta Çağ döneminin sonlarına doğru gücün toprak sahipliğiyle simgeleştiği feodal düzenin ve temel düşün ve inanç dünyasına hakim olan kilisenin otoritesinin sarsılmasıyla birlikte bilimsel buluşların coğrafi keşiflere öncülük ettiği dönemdeki kapitalist sistemi "Ticari Kapitalizm" dönemi; ticari kapitalizm dönemindeki büyük miktarlardaki sermaye birikiminin makinelere yatırılması sonucu daha büyük üretim ağlarına ve birimlerine dayanan döneme "Sanayi Kapitalizmi" dönemi; sanayi kapitalizminin felsefesini oluşturan liberal anlayışın rekabetçi yapıyı sağlıklı bir şekilde yürütemeyişi sonucu serbest rekabet ilkesinin aksaması, yaşanan dünya savaşlarının içeriğini bir anlamda ekonomik çatışmaların oluşturması, sistemin dışarıdan bir müdahaleyle revize edilme çabasına neden olmuş ve bu döneme de "Müdahaleci Kapitalizm" dönemi denilmiştir. Özellikle iletişim ağlarında yaşanan sınır tanımaz teknolojik ilerlemeler ve müdahaleci kapitalizmin neden olduğu kar marjlarındaki düşüş, yaşanan soğuk savaşın Amerika lehine sonuçlanmasıyla SSCB'nin yıkılması "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" felsefesini bir kez daha ve güncellenmiş haliyle gündeme getirmiş ve bu dönem de "Yeni Kapitalizm-Neoliberalizm" dönemi olarak tanımlanmıştır.

Kapitalizm fenomenin farklı dönemlerde kazandığı görünümlere dikkat kesileceğimiz bu bölümde kapitalizmin tarihsel bağlamdaki evrimine daha yakından bakmaya çalışacağız.

1.3.1. Ticari Kapitalizm

Orta Çağın sonuna doğru, Batı Avrupa'da yaşamın neredeyse bütün alanlarında büyük değişmelerin yaşandığı gözlenmektedir. Bin yıllık bir süreci içeren Orta Çağda bilgi birikimi, bu çağın son dönemlerinde iktisadi, sosyal ve bilimsel değişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Kilisenin ve feodalizmin katılığı, bu defa Batı Avrupa'nın toplumsal yaşantısında ortaya çıkan değişimleri durduramamıştır. Orta Çağ'da toplumsal yaşamı durağan bir kimliğe büründürenkilisenin ve feodal düzenin etkinliğini kaybetmesi, bilimsel anlamda yaşanan gelişmelerin hızlanmasına yol açtığı gibi ideolojik yönden yaşanan değişimlere de meydan vermiştir. Söz konusubu değişimler, kapitalizmin ilk evresi olarak görülen ticaret kapitalizminin ve uzantısı olan Merkantilizmin doğmasına ortam hazırlamıştır.[13]

Batı Avrupa'da 15. Yüzyılın ikinci yarısından 18. Yüzyılın ortalarına kadar süren ve Batı iktisadi politikalarının dayanağı olarak değerlendirilen temel ilkeleri barındıran Merkantilist felsefeninmeydana getirdiği merkantilizmin bir sistem niteliğini taşıyıp taşımadığı hala tartışma götürmektedir. Birtakım düşünürler, merkantilist felsefenin temel ilkeleri arasında bir sistem meydana getirecek düzeyde doğrudan bağlantıların ve düzgün ilişkilerin olmadığını dile getirmektedir. Merkantalizm, bu düşünürler tarafından esasında ticaretle uğraşan bireylerin gündelik meselelerini çözmekamacıyla oluşturdukları önlemler olarak değerlendirilir. Bu sebeple de söz konusu düşüncelerin meydana getirdiği akımda merkantilizm ayrı bir ekonomik yapı biçiminde değerlendirilmez. Bununla beraber daha önceki dönemlerde ve bugün de merkantilizmi bir sistem olarak gören ve merkantalizmi kapitalizmin ilk evresi olarak kabul eden düşünceler daha çok onay görmektedir.[14]

Kapitalizmin ilk şekli olan ticaret kapitalizmi, 15. Yüzyılın ortasından 18. Yüzyılın ortasına kadar Batı Avrupa ülkelerinde uygulanmış birsistemdir. Bu sistemin felsefi esaslarını merkantilist nitelikteki fikirler oluşturur. Merkantilizm, Batı Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde, bu ülkelerin sosyo-ekonomik özelliklerine göre

[13]V. F. Savaş, *İktisadın Tarihi*, Avcıol Matbaacılık, İstanbul1997, s.138

[14]F. Neumark, "İktisadi Düşünce Tarihi", Cilt: 1, Çev. Ahmet Ali ÖZEKEN, *İstanbul Üniversitesi Yayınlarından* No: 201, *İktisat Fakültesi* No: 19,İstanbul 1943, s. 66-67

değişikler sergilemiştir. Yine aynı biçimde bu fikirlerin etkisiyle bir kurum haline gelen ticari kapitalizm, farklı coğrafyalarda değişen nitelikler içerir. Ortak özellikleri olan ticari kapitalizmin temel esaslarını ve bu esasların meydana çıkmasını sağlayan Merkantilist doktrinin oluşmasını sağlayan başlıca gelişmeleri sıralayacak olursak; Avrupa'da siyasi yapının değişmesi, milli devletlerin kurulması, ticari yolların değişmesi, paranın mübadele aracı olarak kullanımının yaygınlaşması ve teknik anlamda yaşanan ilerlemeleri belirtebiliriz.

Orta Çağ döneminde Batı Avrupa idaresi, egemenliği sınırlı da olsa yönetimin başında yer alan bir kral ve ülkeyi yönetebilecek gücü haiz feodaller ile kilise arasında paylaşılmıştır. Bu dönemde kralın gücü sınırlı bir durumdadır. Kırsal yörelerde ise sahibi oldukları topraklarında feodallerin çalışanları yani diğer bir ifadeyle köleleri üzerindeki otoriteleri sınırsızdır. Buradaki toprakları işleyen kölelerin bir yerden bir başka yere gitmeleri feodalin izniyle mümkün olabilmekteydi. Diğer bir taraftan Orta Çağ dönemince büyük topraklara ve maddi olanakları haiz kilisenin gücünün Batı Avrupa toplum idaresindeki yeri bir hayli önemli niteliktedir. Ancak Haçlı Seferlerinde Batının bir anlamda Doğuyla tanışması ve ticari ilişkilerin yoğunlaşmasıyla adına feodal düzen ya da derebeylik düzeni denilen bu yapı eski gücünü kaybetmeye ve yerini ticari olarak zenginleşen kentli tüccar sınıfa, diğer bir ifadeyle burjuvaya bırakmıştır. Gücün yeni adı olan bu sınıf, ticari faaliyetlerini daha özgür ve daha az vergiyle sürdürmek istediği için ticaret yollarında birden çok feodal beyle mücadele etmektense sistemi bir bütün hale getirip işleyişe akışkanlık sağlamak istemiş ve bunun sonucunda da merkezi devletlerin kurulmasına öncülük etmiştir.

Yaptıkları ticaret sayesinde zenginleşen burjuva sınıfı öncelikle kentlerde idareyi kilise ve kralın elinden almıştır. Kırsal bölgelerle kentler arasında yaşanan mübadelede ticaret hacmi tarım dışı ürünlerin lehine geliştiği için uzun vadede kentli burjuvazinin ekonomik gücü artmıştır. Ekonomik döngünün kırsaldan kente doğru evrilmesi, siyasi erkin üstünde ticaret yoluyla zenginleşen burjuvanın etkisinin daha da artmasına sebep olmuştur. Burjuva sınıfının ideolojisi durumunda olan merkantilizm, güçlü milli devletlerin kurulması temelinde şekillenmekteydi. Piyasaların sınırlarını büyütmek ve piyasalarda tüccarların hem hammadde alımlarında hem de mamul madde pazarlamaları sürecindeki çıkar ve beklentilerini

tehdit edecek girişimleri önlemek için güçlü bir milli devletin varlığı gerekmekteydi. Milli devlet, ülke içinde ticaret serbestliğini sağlayacak, ülkede kurulacak olan sanayi kesimini koruyucu yönde önlemler alacaktır. Bu hedef doğrultusunda sıkı gümrük politikalarının uygulanması söz konusu olmuştur. Avrupa'da 15. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulmuş olan milli devletlerin başında yer alan krallar, gelirlerini ve dolayısıyla güçlerini artırmak için ticari faaliyetleri doğrudan destekleyici önlemlere ve politikalara yönelmiştir. Dönemin tüccarları ise hem iç hem de dış piyasada çıkarlarını koruyan devletingüçlü olmasını ve bununla birlikte milliyetçi politikalar izlenmesini talep etmekteydiler. Avrupa'da merkezi otoritelerin güçlenmesiyle beraber durağan konumda olan siyasi ve ekonomik yapı dinamik bir çizgiye kaymıştır. Ticaret hayatının yoğunlaşması beraberinde bilimsel ve sanatsal alanda değişimlere ve gelişimlere neden olmuştur.

Orta Çağ'ın hem ekonomik hem de siyasal anlamdaki durgun çehresini değiştiren, yeni ve yakın çağa dinamik bir görünüm kazandıran esas etkenler, bu dönemde meydan getirilen buluşlar ve bilimsel gelişmelerdir. 14. Yüzyılın ikinci yarısında ve 15. Yüzyılın ortalarında denizcilik faaliyetlerinin gelişme göstermesi, pusulanın keşfedilmiş olması ve haritanın kullanılmaya başlanması, dünyada uluslararası ticaret akışını canlandırmıştır. Deniz ulaşımında meydana getirilen yeni olanaklar, yeni ülkeleri tanıma isteğini, değerli madenleri ele geçirme arzusunu artırmıştır. Yaşanan bu gelişmeler, söz konusu dönemde servetin tek kaynağı olarak kabul edilen kıymetli madenlerin elde edilmesi için gerekli görülenkolonist yayılmayı kolaylaştırmıştır. Bu dönemde özellikle Amerika kıtasının keşfedilmesiyle Avrupa'ya kaynak aktarımı hızlanmıştır. Afrika dolaşılarak Hindistan'a ulaşılması, bu kıtanın hem hammadde kaynaklarını hem de yeni pazar olanaklarını Avrupalı tüccarların önüne getirmiştir.

18. Yüzyılda doğu ülkelerinin baharatı ve ipeği, Avrupa piyasalarının aranılan malları haline gelmişti. Bu malların Avrupaya taşınma süreci, Ortadoğu'dan geçen "Baharat" ve "İpek" yollarıyla sağlanmaktaydı. Türklerin Anadolu'da Osmanlı Devleti'ni kurması ve 1453'te İstanbul'u fethetmeleri, bu yolların denetiminin Müslümanlara geçmesine olanak sağlamıştır. Bu gelişmenin neticesinde ipek ve baharat gibi fazlaca talep gören ticari malların Avrupa piyasasına sunulması

zorlaşmıştır. Dolayısıyla bu malların Avrupa piyasasında fiyatları artmış ve kar oranları yükselmiştir. Avrupalı tüccarlar ipek ve baharatı getirebilmek için artık yeni yollar aramak zorundaydı. Akdeniz'in doğusu ve Karadeniz'in kontrolünün Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi, Avrupalı tüccarları Afrika'yı dolaşmak zorunda bırakmıştır. Akdeniz limanlarında sağlanan üstünlük, keşfedilen Atlantik'teki yeni deniz yollarının olmuştur. Bu gelişme, gemiciliğin gelişmesine yol açtığı gibi, deniz ulaşım olanaklarının gelişmesinin de önünü açmıştır. Yeni ticaret yollarının keşfedilmesi, ticaret hacmini genişletmiş ve ticaret yoluyla sağlanan karlar, sermaye oluşum sürecine hız kazandırmıştır. Üretimin ve sirkülasyonun artması, ticaret hacmini ve dolayısıyla piyasada hem para arzını artırmış hem de paranın dolaşımına hız kazandırmıştır.

Ticaretin geniş bir alanda ve büyük hacimlerle yapılıyor hale gelmesi, paranın kullanımını yaygınlaştırmıştır. Paranın ve değerli madenlerin piyasalarda çoğalması, enflasyon ve dolayısıyla fiyatların yükselmesine yol açmıştır. Yaşanan bu gelişme, borç alan girişimci ve tüccarların daha da zengin olmasını sağlamıştır. Fiyatların artması ve enflasyonun hızla yükselmesi, kentte ticaret yapan burjuvazinin gücünü artırmış, buna mukabil gücünü toprak rantından elde ettiği sabit gelire dayamış olan toprak aristokrasisinin gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin neticesinde, güçlenen burjuvazinin politik gücü artarken feodallerin kırsal yörelerde ve politik anlamdaki gücü azalmıştır. Amerika kıtasından sağlanan önemli miktardaki değerli madenlerin o dönemde kullanımda olan metal para arzını artırması, Avrupa'da fiyatları artırmış ve fiyat artışları kısa dönemde ticaret burjuvazisinin karlarını da beraberinde yükseltmiştir. Daha sonrasında bu sınıfın üyeleri, elde ettikleri kar fazlalıklarını üretim yapmak amacıyla, Fransa ve İngiltere'de yatırıma yöneltmiş ve bu ülkelerde sanayileşme sürecinin başlamasına ortam hazırlamıştır.

Matbaanın bulunması, bilimsel gelişmeleri hızlandırırken yeni teknik buluşların da gerçekleşmesini mümkün hale getirmiştir. Sanayi kuruluşlarının kentlerde oluşturulması, lonca sisteminin çökmesine neden olmuştur. Kırsal bölgelerde feodal beylerin güçsüzleşmesi ve kentsel bölgelerde loncaların etkisiz hale gelmesi, Orta Çağ'ın durağan kimliğinin değişmesine ve dinamik bir toplum yapısının ortaya çıkmasına olanak sağladı. Ticari faaliyetlerin artış göstermesi ve uygulama

alanlarının daha fazla genişlemesi, kitle üretim yöntemlerinin uygulanışını gerekli hale getirdi. İştebu sebeplerle yeni üretim teknikleri keşfedilip uygulanmaya başlandı. Bu keşiflerin önemli bir kısmı öncelikle tekstil sanayiinde gerçekleşmiştir. Whatt, 1730 yılında yün eğirme faaliyetini hızlandıran bir mekanik teknik icat etmiş; Kayof Burg, 1738 yılında "hareket eden mekik" sistemini icat etmiştir. Bu keşiflerden sonra 1785 yılında E. Cartwright, mekanik dokuma tezgahını işleme sokmuştur. Üretimin çoğalması için insan enerjisi ve emeğiyle birlikte buhar enerjisinin de devreye girmesini gerekmiştir. 1784 yılında J. Watt'ın buhar makinesini keşfetmesi ve bir yıl sonra bu makinenin üretimde kullanılmaya başlanması, üretim miktarlarında artışlar yaşanmasını sağlamış ve emek gücü yerine buhar gücünün ikame edilmesi sayesinde emeğin verimliliği de bu vesileyle artırmıştır. Yeni keşifler sayesinde artmış olan üretimin hem bölgeler ve ülkeler arasındaki sirkülasyonunu sağlamak hem de üretimin sürdürülmesi için gerek duyulan hammaddelerin sağlanması, ulaşım teknik ve araçlarının geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda daha önce üretim sürecini kolaylaştırmak ve üretimi artırmak maksadıyla kullanılan buhar enerjisi, bu kez kara ve deniz ulaşım araçlarında kullanılmış; bu sayede uzak mesafelere kısa bir zaman zarfında ulaşmak mümkün hale gelmiştir. 1803 yılında ilk buharlı gemi ve 1820'de ise buharla çalışan lokomotif, ulaşımda kullanılmaya başlanmıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler Avrupa'nın ekonomik, siyasi ve sosyal yapısını köklü bir biçimde değişime uğratmış, düşünce alanında da yeni görüş ve felsefelerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.[15]

Merkantilist anlayışın oluşmasını sağlayan diğer gelişmeler ise Rönesans ve Reform hareketleri olmuştur. Rönesans, İstanbul'un 1453 yılında fethedilmesiyle İtalya'ya göçen Bizanslı bilim insanlarının Eski Yunan eserlerini İtalyancaya çevirmeleri suretiyle bilimsel ve sanatsal alanda yaşanan canlanma, İstanbul ve Endülüs üzerinde Müslüman dünyasıyla direkt olarak ilişkileri bulunan Batılı entelektüel sınıfın İslami coğrafyadaki bilimsel gelişme ve özgürlüğün etkisinde kalarak ülkelerinde bilimsel çalışmaları engelleyen yaptırımlara karşı gelmesiyle; Reform hareketi ise başta Luther ve Calvin olmak üzere Hıristiyan bilim adamlarının Kiliseye başkaldırmaları ve bu yönetimin Hıristiyanlığın temel öğretilerine zıt olan bir

[15]Mahmut Koloğlu, *Ekonomi Doktrinler Tarihi*, Doğuş Matbaası, Ankara 1960, s. 22

tutum içerisinde bulunduklarını açıkça beyan etmeleri ile başlamıştır. Bu hareket, kilise yönetiminin toplum yaşamındaki kısıtlayıcı ve engelleyici gücünün yıkılmasına olanak sağlamıştır. Hıristiyanlığın kilisenin yönetiminden kaynaklı olarak bozulmuş olan öğretilerinde ortaya çıkan reform, kilisenin politik gücünü azaltmış ve kilisenin elindeki topraklarının dağıtılmasına yol açmıştır. Kilisenin elindeki mal ve mülklerin çeşitli bölgelerde imalathanelere ve fabrikalara dönüşmesiyle birlikte iktisadi değişme ve gelişme sürecinin hızlanması da mümkün hale gelmiştir.[16]

Söz konusu dönemde Martin Luther, kilise öğretilerini bilen ve Hıristiyanlık inançlarına bağlı bir inanan olarak kilisenin düşünce ve iktisadi alandaki engelleyici kurallarının tutarsızlığını gün yüzüne çıkarmış ve Orta Çağ'da Eflatun-Aristo felsefesiyle sentezleştirilmiş Hristiyanlık öğretilerinin oluşturduğu durağan düşünce kapsamının aşılmasını olanaklı kılmıştır. Martin Luther, Almanya'da ticari faaliyetlerin arttığı bir dönem içinde yaşamış ve bu ticari faaliyetleri sınırlayan Orta Çağ ekonomik eğilimlerinin tutarsızlıklarını fark etmiştir. M. Luther'in iktisadi görüşleri, Almanya'da Merkantilizmin gelişmesine ortam hazırlamıştır. Luther'e göre yönetim, ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesinde ve uygulanmasında aktif bir şekilde rol almamalı; milli çıkarları kişisel çıkarlardan üstün kılmamalıdır. Bununla birlikte Martin Luther, Orta Çağın hiyerarşik toplumyapısını savunmuş ve serflerin senyöre itaat etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Martin Luther, Feodalizmin kurumlarına sadık kalmakta vebireyin çalışıp kazanması ve kazancıyla özel mülk sahibi olmasının gerekli ve yararlı olduğunu belirtmiştir. Martin Luther'e göre dindar birbirey çok çalışmalı ve kazanmalıydı.

M. Luther'in görüş ve düşünceleri özellikle Almanya'da etkili olmuştur. Ancak Fransız John Calvin'in düşüncelerinin etkili olduğu alanlar daha geniştir. John Calvin'in düşünceleri kısa sürede İngiltere, Amerika, İsviçre, Hollanda, Fransa ve İskoçya'da ciddi manada destekleyici bulmuştur. John Calvin çalışıp kazanmanın gerekliliğini ifade etmiş; elde edilen karlar yoluyla sermaye mallarının artırılması gerektiğini dile getirmiştir. John Calvin'in bu düşüncelerinin daha sonraları Tawney ve Weber tarafından kapitalist sistemin doğumuna ortam hazırladığı iddia edilecektir.

[16]Nazif Koyucuklu," İktisadi Olaylar Tarihi", *İstanbul Üniversitesi* Yayın No: 2902, *Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını*, No: 3, İstanbul 1982, s. 43-45

Tawney ve Weber'e göre Calvinizm ve Protestan inanç sistemi, sanayileşme sürecini süratlendirmiştir. Günümüzde bu bakış, özünde sadece bir varsayım olarak ele alınmaktadır. Calvin, ekonomik yaşamın içerisinde yer alıp daha çok kazanım sağlamanın inanan bireyler yönünden olumsuz değerlendirilebilecek bir tutum olmadığını savunarak bir bakıma kilisenin dünya iş ve menfaatlerini önemsemez yaklaşımının tutarsız olduğunu ifade etmiştir. Calvin, faizi de ekonomik ilişkiler içerinde değerlendirerek faizin belli oranlarda alınıp verilebileceğini ifade etmiş ve kilisenin bu hususa yönelik takındığı tutuma itiraz etmiştir. Böyle bir anlayışa sahip olan Calvin; Eflatun'un, Aristo'nun ve Hristiyanlık öğretilerinin biçimlendirdiği Orta Çağ Skolastik felsefesinin dönüştürülmesinde etkin bir rol üstlenmiştir.[17]

Yukarıda değinilen birçok sosyal, politik ve iktisadi olaylar zinciriyle bir anlam kazanan ticari kapitalizmin ve onun doktrini sayılan merkantalizmin temel dinamiklerini şu şekilde sıralayarak özetleyebiliriz:

- Ticaret kapitalizminin uygulandığı bu dönemde altın ve gümüş, servetin temel kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bir ülkenin gücü ve zenginliği, değerli madenlere ne kadar çok sahip olduğuyla ölçülmektedir. Bir ülke kralının, ülkesindekideğerli maden varlığını artırma yolunda her türlü önlemi alması gerektiğine inanılmaktadır. Bu doğrultuda ithalat sınırlı tutulmalı; ihracat ise artırılmalıdır. Belirtilen amaçların gerçekleşmesi yolunda savaşmaktan çekinilmemelidir.

- Merkantilist anlayışa göre ihracatı artırmak için ithalat kısıtlı tutulmalıdır. Devletin bu anlamda gerekli bütün önlemleri alması gerektiği vurgulanır. İthalatın azaltılması ve ihracatın artırılması, ülkedeki kıymetli maden varlığını artıracak ve böylece dış ticaret fazlası elde eden ülkeler zengin ve güçlü olacaktır. Bu maksatla Merkantilizm döneminde mamul madde ihracatı özendirilmiş; buna mukabil hammadde ihracatı ise yasaklanmıştır.

-Merkantilist düşünürler, ülke içerisinde ticareti sınırlayan engellerin kaldırılmasının gerekliliğini vurgulamışlardır. Merkantalist düşünürlere göre ülke içerisinde ticaret serbest bir biçimde ifa edilmelidir. Dış ticaret isekazanç dengesinin

[17]Beşir Hamitoğulları, "Çağdaş iktisadi Sistemler Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, No: 380, Ankara 1975, s. 3-7

ülke lehinde bir gelişme göstermesine olanak sağlamalı; devletin altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin ülkeye girişlerini hızlandırmak için gerekli görülen önlemleri alarak sıkı bir gümrük politikasıoluşturması gerektiği savunulur.

- Merkantilist felsefe doğrultusunda kurumlaşan ticaret kapitalizminin etkili olduğu Batı Avrupa ülkelerinde milliyetçi bir ekonomi politikası hakimdir. Ülkenin başka ülkelerle kurduğu ilişkilerde güçlü olmak, dış pazarı korumak ve yeni pazarlar kazanmak için milliyetçi bir yaklaşımın gerekliliği söz konusu olmuştur. Millet gücünü temsil etmesi bakımından, merkantilistlerin savundukları konuların en başında devletin güçlü olması gelmekteydi.

- Bu dönemin temel yaklaşımlarından biri de devletin gücünün ülkenin sahip olduğu kıymetli maden miktarına bağlı olduğu gibi, aynı zamanda sahip olduğu nüfusunun fazlalığına ve güçlü bir ordu ve donanmasının olmasına bağlıdır.

- Siyasi gücün ve zenginliğin temeli olarak kabul edilen altın ve gümüş gibi değerli madenlerin varlığının artırılmasının iki yolu vardır. Birincisi ülke bu tür değerli madenlere sahipse bunların işletilmesi doğrultusunda hareket etmelidir. Eğer ki ülke içinde yeterli ölçüde kıymetli madenlerinin üretilmesi ve işletilmesi olanaklı değilse ülkeye dış ticaret aracılığıyla kıymetli maden sokulmalıdır. Bir başka ifadeyle ithalat kısıtlanmalı; ihracat ise artırılmalıdır. İkinci olarak ise dış ticaret fazlasının oluşması için dış piyasaların genişletilmesi sağlanmalıdır. Elde edilen yeni piyasalardan hammadde ithali yapılmalı; bu hammaddeler mamul haline getirilerek ihraç edilmelidir. İşte söz konusu bu anlayış, sömürgeciliği de beraberinde başlatmıştır. Batı Avrupa ülkelerinin 15. Yüzyıldan itibaren dışa açılmaları ve dünyanın büyük bir bölümünü sömürgeleştirmeleri, söz konusu dönemde uygulanan merkantilist anlayışla doğrudan ilintilidir.

- Merkantalistler, devletin iktisadi faaliyetlere müdahalesinin gerekli olduğunu savunmuşlardır. Merkantalistlere göre devlet ihracat potansiyelini artırmak amacıyla ülke sanayini düzenleyecek, sanayi tesisleri oluşturacak ve sanayi kesimini sıkı bir denetim altında tutacaktır. Bununla beraber sanayi ürünlerinin kalitesini kontrol

edecek ve ülke içerisinde ortak ölçü ve tartı birimlerinin kullanılmasını yaygınlaştıracaktır.[18]

1.3.2. Sanayi Kapitalizmi

Merkantalist ve fizyokrat eğilimler çerçevesinde oluşumunu ve gelişimini sağlayan erken kapitalizm süreci, özellikle coğrafi keşiflerin etkisiyle yaygınlaşan sömürgecilik anlayışı ve kıymetli madenlere verdiği önem bakımından bir sonraki kapitalizm kuşağına önemli bir sermaye birikimi ile yenilenen ve çeşitlenen düşünce iklimleri bırakmıştır. Coğrafi keşiflerle dünyanın ve medeniyetlerin tanınma imkanının ortaya çıkması, geleneksel Orta Çağ atmosferindeki Kilise ve ruhban sınıfı hükümranlığını sorgulama sürecini başlatarak Reform ve Rönesans hareketlerinin gelişmesine ortam hazırlamıştır. Feodal dönemin Kilise ve ruhban sınıf dışındaki diğer asli gücü niteliğinde olan aristokrat sınıf da özellikle bu dönemde yaşanan ticari zenginlik ortamında üstün bir sermaye birikimi şansına erişen kent burjuvazisi karşısında güç kaybına uğramıştır. Bu ortam, beraberinde birçok bilimsel gelişmenin yaşanmasına olanak tanımış ve sanayileşme sürecinin hızlanmasını sağlamıştır. Özellikle İngiltere 17. ve 18. Yüzyıllarda gerek kırsalda gerekse kentlerde bu gelişmeler sayesinde sanayiye dayalı birçok fabrika kurmuştur. Gelişen fabrikalaşma süreci, geleneksel lonca sistemini çöküntüye uğratmıştır. Geleneksel lonca sisteminde belirli yönetmelikler eşliğinde usta ve çırak ilişkisine dayalı olarak ve daha çok geçimlik düzeyde kalan üretim ve tüketim süreci, fabrikalaşma ortamında köklü bir değişime uğrayarak özellikle üretim sürecinin daha koordineli, uzmanlaşmaya dayalı ve iş bölümü kapsamında yapılması sürecini doğurmuştur. Buhar enerjisinin üretim sürecinde kullanılmasıyla beraber daha önce el emeğine dayalı olarak belli ölçeklerde sınırlı kalan üretim özelliği daha az maliyetle ve daha çok miktarlarda yapılmaya başlamış ve kendi talebini yaratabilme kabiliyeti sergileyerek daha çok kar elde etme imkanına kavuşturmuştur. Ayrıca eskiden lonca sistemi kapsamında lokal düzeyde

[18]Onur Kumbaracıbaşı, *Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi,* Kalite Yayınevi, Ankara 1976, s. 17-27.

kalan ticari faaliyetler, bu dönemde gelişen ulaşım teknolojisiyle ulusal ve uluslararası yapılır hale gelmiştir.

18. Yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de ortaya çıkan Sanayi Devrimi ile birlikte üretimde çok büyük artışlar yaşanmıştır. Bu süreçte mekanik güç devreye girmiş, daha çok hammadde ve işlenmiş malın arzı gündeme gelmiş ve bu malların üretim sürecinde ve tüketilmesi açısından daha fazla nüfus oluşmuştur. Ayrıca önemli bir emek gücünü bünyesinde çalıştıran büyük sermayeli işletmeler yine bu dönemin belirleyici etmenleri arasında olmuştur. Bu dönemin temel özelliklerinden biri de Merkantalist dönemin aksine, gelişen 'bırakınız yapsınlar; bırakınız geçsinler' sözü kapsamında ticaret hayatının daha özgür bir ortamda gerçekleştirilmesi fikrinin hakim olmasıdır. Özgürleşme adı altında öncelikle Kilise otoritesine yönelik gelişen başkaldırı, piyasa süreçlerinin işleyişi bakımından da gündeme getirilerek devletin müdahaleci yapısı tasfiye edilmiştir. Özgürlük fikrinin önemli ölçüde geliştiği bu dönemde teknoloji önemli bir aşama kaydetmiş ancak buna karşılık özellikle tarımsal ekonominin sürdürülemeyecek olmasından dolayı kırsal bölgelerden kentlere göç etmiş olan binlerce insanın yaşadığı sefalet ortamı önemsenmemiştir. Bu insanların uzun saatler boyunca karın tokluğuna çalıştırılması ve yine çocuk ve kadınların sömürülmesi süreci bu dönemin önemli gerçekleri arasında yerini almıştır. Liberal felsefe, yarattığı tahribatın etkilerine aldırış etmeden mağrur yürüyüşünü sürdürmüş ve eski yapının köhne ve yozlaşmış düzenlemelerini bir bir ortadan kaldırarak ticaretteki sınırlamaları bertaraf etmiş ve serbest ticaretin önünü açmıştır.

19. Yüzyıl itibariyle İngiltere ile birlikte sanayileşme sürecinin önemli aktörleri olan Almaya ve ABD geliştirdikleri demiryolları, üretim sürecinde kömür enerjisini aktif olarak kullanmaları ve demir ve çeliği işlemeleri, yaptıkları büyük su kanalları ve kurdukları büyük fabrikalarda çok sayıda insanı çalıştırmaları sureti ile fiziki dünyayı önemli ölçüde değiştirmişlerdir. Yani bu büyük üç devlet eliyle daha öncesi dönemlere kıyasla insan zekasının bütün hünerleri sergilenmiştir. Bu dönemde gerek toplumsal ilişkiler gerekse üretimin ve ticaretin hacmi olağanüstü bir değişim geçirmiştir. Daha öncesinde yaygın olan inanç ve geleneklerle sınırlandırılmış ve toplumsal devinimin aykırı görüldüğü bir anlayıştan sürekli yenilik ve gelişmek kavramlarının hakim olduğu bir anlayışa süratli bir geçiş yaşanmıştır.

Tarımsal üretimin hakim olduğu dönemlerin temel üretim birimi olarak kabul edilen aile, üretim sürecinin fabrikalarda gerçekleştirilmesiyle beraber eski önemini yitirmiştir. Bununla beraber kırdan kente yaşanan yoğun göç sürecinin ardından yoğun, baskıcı ve düşük ücret ortamında çalışmak zorunda kalan toplumun proletaryalaşma süreci yine sanayi kapitalizmi sürecinde yaşanmıştır. Daha sonraki dönemlere hem fikirsel anlamda hem siyasal anlamda hem de iktisadi anlamda çok büyük etkisi olacak olan burjuva ve proletarya mücadelesinin tohumları da bu dönemde ortaya çıkan sendikalaşma hareketleriyle birlikte atılmıştır.

Sanayi Devriminin gerçekleşmesinden sonra sanayileşmiş ülkeler arasında ortaya çıkan hammadde ve pazar mücadelesi 1. Dünya Savaşına neden olmuştur. Yaşanan savaşın yaratmış olduğu ekonomik ve sosyal tahribat beraberinde sistemin ilk ve en büyük krizi olan 1929 Büyük Buhranının yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan bu olumsuzluklar, buhar gücünün ve demir çeliğin aktif olarak kullanılmasıyla birlikte üretim ve ticaret hacminin olağanüstü boyutlara ulaştığı dönemin yoğun olarak tartışılmasına neden olmuş ve pasifleştirilmiş devlet anlayışından piyasalara aktif müdahale eden devlet fikirlerinin gelişmesine ortam hazırlamıştır.

Sanayi kapitalizmi süreci, meydana getirdiği üretim biçimiyle tarımdan sanayi ortamına geçiş sürecini başlatması, toplumları burjuvazi ve proletarya olarak sınıflı yapıya dönüştürmesi ve dini dogmalara karşı bireysel hak ve özgürlükleri gündeme getirmesi ve yine bu dönemde kimya, metal ve ulaşım teknolojilerinin çok önemli gelişmeler kaydetmiş olması nedeniyle sadece ilgili dönemi etkilemek ve şekillendirmekle kalmamış günümüz koşulları da dahil olmak üzere sonrasındaki dönemlerin en önemli dinamiklerinin ve gelişmelerinin yönlendiricisi olması hasebiyle yeni dünya düzenine geçişin en önemli yapı taşı özelliğine sahip olmaktadır.

1.3.3. Müdahaleci Kapitalizm

Endüstri devriminin oluşturduğu atmosfer, üretim kapasitesini oldukça yukarılara taşımış, yine coğrafi keşifler ve bir dizi buluşların etkisiyle yaygınlaşan kolonicilik ve sömürgecilik faaliyetleri dönemin güçlü devletleri arasında kızışmış, daha fazla kar ve kazanma arzusu liberal ekonominin (Bırakınız yapsınlar; bırakınız geçsinler) de etkisiyle bu ülkeleri karşı karşıya getirerek ilk büyük dünya savaşının (1. Dünya Savaşı) meydana gelmesine yol açmıştır. Bu dönemde ilk defa kapitalizm, gelişen Marksist ideolojinin etkisiyle dünya tarihini uzun yıllar etkisi altına alacak olan alternatif bir ekonomik sistem formülasyonuyla karşılaşmış ve 1917 yılının ekim ayında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuştur. Öte taraftan 24 Ekim 1929'da ABD borsalarında yaşanan panikle başlayan büyük bunalım, ABD piyasalarıyla sınırlı kalmayıp diğer ülkelere de sıçramış ve yarattığı büyük yıkım ve sonuçları neticesinde kapitalizmin kilit taşı olmuştur. 1930'dan sonra yaşanan bu büyük krizin etkileri gittikçe artmış ve bütün dünyaya yayılmasıyla sanayi ülkelerinin bütününde sayıları 30 milyonu bulan işsizler ordusu oluşmuştur. Bu bunalımın etkilerini öncelikli olarak hafifletmek ve bunalımı aşabilmek açısından klasik kuramın yegane öngörüsü ise beklemekten ibaretti. Ancak olumlu sonuçlarını ne zaman göstereceği ve ne kadar süreceği belirgin olmayan bu bekleme süreci, her geçen süre zarfında maliyetini biraz daha artırmaktaydı. Yaşanan krizin kendiliğinden sona ermesi beklenirken kapitalist sistem ise tam bir çöküş halindeydi. Diğer taraftan 1917'de SSBB'nin kurulmasıyla sadece ideolojik boyutta değil; pratik yaşamda da gün yüzüne çıkan sosyalizm, Batı'nın liberal kapitalist ülkelerine kıyasla daha kalıcı ve yüksek büyüme hızı ile güçlenmişti. Kapitalist ekonomi, Rusya'da sosyalist devletin kurulmasıyla sadece iktisadi alanda bir rakip kazanmakla kalmayarak aynı zamanda geniş bir pazarı da kaybetmekteydi.

1936'da yayınlamış olduğu "İstihdamın Paranın ve Faizin Genel Teorisi (The General Theory of Employment, Interestand Money)" ya da kısa adıyla "Genel Teori" adlı çalışmasıyla klasik liberal sistemi eleştiren ve yeni bir istihdam politikasının hayata geçirilmesinin gerekliliğini savunan Ünlü İngiliz İktisatçı J. M. Keynes, klasik liberal doktrinin temel dayanağı olan görünmez elin tam istihdam

dengesini sağlayamadığını ve bundan dolayı da devlet eliyle gerçekleştirilecek bir müdahalenin zaruriyetini ifade etmekteydi. Keynes doktrini, 1929 Büyük Buhranı sonrasında birçok ülkenin zorunluluklar nedeniyle uyguladıkları iktisadi politikalara teorik bir temel kazandırarak Müdahaleci Kapitalizm olarak tanımlanan yeni bir kapitalist aşamaya geçilmesini tetiklemiştir.

Müdahaleci Kapitalizm döneminde kapitalist sistemin girişim özgürlüğü, çalışma serbestisi, özel mülkiyet ve miras hakkı gibi temel ilkeler esas itibariyle korunmuş; asıl müdahale, piyasanın işleyişine yapılmıştır. Bununla beraber devlet, aynı özel bir girişimci gibi bir kısım mal ve hizmetlerin üretimini üstlenmiştir.

Sanayi devrimi ve bu devrimin sağladığı olanaklarla daha fazla kar, sermaye artışı ve güç kazanma isteği neticesinde yaygınlaşan sömürgecilik anlayışı ve rekabeti ve de bu rekabetin temel sebebi olduğu 1. Dünya Savaşı, liberalist ve dolayısıyla müdahalesiz kapitalist dönemin sonunu yaklaştırmaktaydı. Yaşanan savaşın ekonomik neticeleri çok ağır seviyelere ulaşmıştı. Savaşın içerisinde yer alan devletlerin savaşı finanse edebilmek için yaptıkları önemli harcamaların karşılanabilmesi için sürekli para harcamaları fiyat istikrarının bozulmasına yol açmaktaydı.[19] Dolayısıyla söz konusu savaşın ekonomik götürüleri çok ağır seviyelere ulaşmış; savaşta yer alan devletlerin tamamında üretim büyük oranlarda düşüş göstermiştir. Savaşan ülkelerdeki büyük işletmelerde ise çok önemli bozulmalar yaşanmış ve birçok üretici savaş zarfında üretimlerini durdurmak durumunda kalmıştır. Savaşan devletlerin savaş süresince tüm enerjilerini savaşa harcamış olmaları ve bununla beraber emeğin temeli pozisyonunda olan nüfusun savaş cephelerine sürülmesiyle üretime devam eden işletmelerde işgücü bulma konusunda sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Emek gücünü oluşturan yetişkin erkek nüfusta yaşanan ölümler sonucu azalma meydana gelmiş, nüfus yaşlanmaya başlamıştır. Savaş sonrasında azalma gösteren emekçi nüfus neticesinde yeni buluşlar ve üretim bir önceki yüzyıl ile kıyaslanamayacak ölçüde azalma göstermiştir. Bunun sonucunda ise buluşlarda azalma ve üretimdeki artış eğiliminde düşüş yaşanmıştır.

[19]Hasan İslatince, *İktisadi Sistemler,* Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2009, s. 43

Yaşanan gelişmeler ve buluşlar neticesinde yeni ticaret yollarının keşfiyle kapitalist sistem farklı coğrafyalarda uygulamaya konarak uluslararası ticari faaliyetler artmış ve savaş öncesi dönemde Avrupa kapitalizminin gelişimine ön ayak olan ABD artık Avrupa coğrafyasında savaşın yarattığı ekonomik sonuçlar nedeniyle olumsuz etkiler yapmaya başlamıştır.[20] Bununla beraber başta uzak doğuda Japonya olmak üzere farklı coğrafyalarda farklı rakipler ortaya çıkmıştır. İşte yaşanan tüm bu gelişmeler Kapitalizmin içine sürüklendiği bunalımı haber vermekteydi.

Daha önceki dönemlerde süreklilik arz etmeyen, lokal nitelikte ve kısa süren krizler yaşayan Kapitalist sistemde, 1929 yılında borsalarda oluşan spekülasyonlardan kaynaklı olarak bankalardan yüksek faizler eşliğinde krediler çekilip bu kredilerin tahvil ve hisse senedi alımında kullanılmasıyla nakit para ihtiyacının ortaya çıkması nedeniyle borsalara büyük oranlarda tahvil ve hisse senedi sokulmuştur. Elde edilen tahvil ve hisse senetlerinin satılamamasından kaynaklı olarak yaşanan iflaslar neticesinde piyasa büyük bir çöküntüye uğramıştır.[21] Oluşan bu çöküntü durumu bütün dünyayı sarmış ve olabildiğince işsizlik artmış; üretim ise durma noktasına gelmiştir. Neredeyse dünya piyasalarının tamamı ekonomik zaman dilimi açısından pek de uzun sayılmayacak bir süre içerisinde yaşanan bu ekonomik bunalımdan bir hayli etkilenmiştir. Bu bunalım, Kapitalizm tarihinde yaşanan ilk büyük bunalım olmuştur.[22]

Kapitalizmin özünü oluşturan 'bırakınız yapsınlar; bırakınız geçsinler' anlayışı, yaşanan bunalıma çözüm üretemediği gibi bundan sonraki süreçte sisteme dışarıdan yapılacak müdahalelere ve uygulamalara ortam hazırlamıştır. İşte Keynesyen Teori, tam da böyle bir ortamın neticesinde vuku bulmuştur. Keynesyen Teori, devletin bütçe gelir giderler dengesinin manipüle edilerek iç talebin artmasını sağlamak ve aynı zamanda istihdam imkanlarını da artırarak yaşanan büyük işsizlik sorununu çözümlemeyi hedeflemiştir. Keynesyen Teori'nin işsizlik sorununa daha çok odaklanmasının nedeni ise yaşanan bunalımdan en çok etkilenen sorunun işsizlik

[20]Serap Durusoy, "Kriz Sonrası Küresel Kapitalizmin Geleceği", *Alternatif Politika Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, Aralık 2009, s.368

[21]Hasan İslatince, *a.g.e.*, s. 53

[22]Güven Delice, "Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:20, 2003,s.66

meselesi olmasıdır.[23] Bu nedenle bu dönemde ekonominin canlandırılması için dönemin ABD Başkanı Roosevelt tarafından "New Deal" denilen ücretlerin artırılması, işsizlere ödenek sağlanması, kamunun işsizliği azaltmak amacıyla altyapı harcamalarının artırılması, üreticilere sübvansiyonlar verilmesi, ihracatı artırmaya dönük devalüasyon yapılması gibi Keynesyen ekonomi planlamasına uygun faaliyetler uygulamaya konmuştur.[24]

Dünyada Büyük Bunalımın etkileri yeni yeni atlatılmışken Kapitalizmin doğma ve büyüme coğrafyası olan Avrupada meydana gelen 2. Dünya Savaşı sisteme önemli bir darbe daha vurarak ikinci bir yıkıma neden olmuştur. Bu savaş Avrupa'da meydana gelmesine rağmen geniş bir alana sirayet etmiştir. Savaşa Uzak doğuda Avrupa kapitalizmine rakip olarak gösterilen Japonya'nın ve bir yandan da ABD'nin girmesiyle savaş, neredeyse tüm bütün dünyayı büyük ölçüde etkilemiştir. Savaşa girmeyen ülkeler dahi savaş tehdidi ve tehlikesinden kaynaklı işgücünün büyük kısmını oluşturan genç erkek nüfusunu cephelere sürerek silah altına almıştır. Yine bu ülkeler savaş tehdidi sebebiyle çok önemli miktarlarda savunma harcamaları yapmıştır.[25] Bu durumdan kaynaklı olarak çalışacak emek gücünün azalması süreci yaşanmış; diğer yandan yapılan savunma harcamaları fiyatlar dengesini bozarak bütün dünyada enflasyonu rekor seviyelere yükseltmiştir. Söz konusu ülkelerde stokçuların büyük karlar elde etmesi, tröst ve tekelleşmelerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Yaşanan bu olumsuz gelişmelerin önüne geçebilmek adına söz konusu ülkeler ekonomiye daha fazla müdahale etmek zorunda kalmıştır.

Ticaret ve Sanayi Kapitalizmi döneminde yaşanan1. Dünya Savaşı, 1929 Bunalımı ve sonrasında meydana gelen 2. Dünya Savaşının neden olduğu büyük yıkımlar, daha öncesinde yaşanmamış sosyal, siyasal ve ekonomik trajedilere yol açmış; günümüzde de yaşanmakta olan büyük değişimlere sebep olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Ulusal kalkınma hedeflerinin ön plana çıkmasıyla bir

[23]Nihat Işık-Erhan Duman, "Reel ve Finansal Göstergeler Açısından 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi: Karşılaştırmalı Bir Analiz",*Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt No 19, sayı 2, 2012, s.240

[24]Nihat Işık-Erhan Duman, *a.g.m.*, s. 241

[25]Werner Bıerman- Klönne Arno, *Kapitalizmin Suç Tarihi*, çev. Bülent Özçelik, Phoneix Yayınları, Ankara 2007, s. 164-165

önceki dönemin en temel dinamiklerinden biri olan sömürgecilik anlayışı etkisini yitirmiştir.[26] Bu dönemde kapitalist sistem kendisine tepkisel ve rakip olarak ortaya çıkan sosyalist ekonomi felsefesinin bazı temel doktrinlerinden oldukça etkilenmiştir.[27]

1.4.Yeni Kapitalizm-Neoliberalizm

Neoliberalizm kavramı ilk olarak laissez-faire (bırakınız yapsınlar; bırakınız geçsinler) ekonomik liberalizmi ile ilişkili olarak 19. Yüzyıl düşüncelerinin yeniden doğuşunu simgelemektedir.

1929 Büyük Buhranından sonra "Müdahaleci Devlet" yaklaşımı tüm dünyada önemli hale gelmiştir. Keynesyen iktisadi politikalar tüm dünyada 1970'li yılların sonlarına kadar uygulanmıştır. Devletin ekonomideki rolü bu politikaların sonucunda birçok ülkede artmıştır. Devlet bünyesinde ortaya çıkan yeni sorunlar (Vergi yükünün artması, kronik bir hal alan bütçe açıkları, yüksek enflasyon oranları vb.) iktisat bilimcilerini yeni çözüm yolları arayışına itmiştir. 1960'lı ve de özellikle 1970'li yılların başlarından itibaren klasik liberalist felsefenin temel dinamiklerini savunan çağdaş liberal düşünce okulları akademik ve politik mecralarda seslerini duyurmaya başlamıştır. Bu görüşlerin esasını, devletlerin yapmış olduğu kamusal harcamaların ve ekonomiye müdahalelerin başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin yarısından çoğunda meydan gelen mali ve finansal krizlerin temel sebebi olduğu düşüncesi oluşturur.

Dönemsel yaşanan ekonomik krizler ve sonrasında sürekli bir hale gelmiş ve yaygınlaşmış olan işsizlik olgusu, devletin piyasalara müdahalesinin azaltılması yönündeki yaklaşımları hızlandırmış ve liberal politikalara dönüş sürecini tetiklemiştir. Yeni liberal politika savunucularının bir diğer iddiası ise kamu

[26]Ömer Aytaç- Süleyman İlhan, "Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlaki Kriz", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, 2008, s.185

[27]Ahmet Özkiraz- Nuray Talu, "Sendikaları Doğuşu: Türkiye ve Batı Avrupa Karşılaştırması", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı :2, 2008, s.112

müdahalelerinin serbest piyasa ekonomisinin işlerliğini azalttığı yönündedir. Yine bu savunucular, yapılan sosyal harcamalar neticesinde meydana gelen kamu açıklarının artmış olmasını, sosyal harcamaların kısılması gerekliliğinin ve sosyal politikalarda geri adım atılmasının esas sebebi olarak sunmuştur.[28] Sosyal politika önlemlerinin ve refah devleti yaklaşımının arzu edilen sonuçları yerine getiremediği, liberal politikaya dönüşü savunan düşünürlerin öne sürdüğü diğer bir iddiadır. Eleştiriler daha çok sosyal harcamaların ülkelerin ulusal gelirleri içerisindeki paylarının çok önemli düzeylere ulaşmasına rağmen kişiler bakımından işsizlik, yoksulluk ve güvencesizlik sorunlarına çözüm üretilemediği, hedefler arasında yer alan eşitlik ideasının gerçekleştirilemediği, sosyal politika harcamalarının önemli düzeylere ulaşmasına rağmen etkin bir harcama sisteminin oluşturulamadığı ve kişilerin yaşamına birçok açıdan müdahale eden ve kısıtlayıcı bir nitelik sergileyen bürokratik hantallaşmanın yaşandığı doğrultusunda şekillenmiştir.[29] Keynesyen ekonomi politikalarının sonucunda sürekli genişleyen ve hantallaşan devletin harcamaları sürekli artmış ve gelirlerini bu harcamaları karşılayabilecek ölçüde artıramadığı için sürekli para basarak yüksek enflasyon oranlarının piyasaya hakim kılındığı görüşü savunulmuştur. Oluşan mali açıkların kapatılabilmesi yönünde sürekli iç ve dış borca yönelen devletin bu yaklaşımıyla hareket kabiliyetini önemli oranda kaybettiği düşüncesi dile getirilen bir başka önemli eleştiri olmuştur. Refah devleti yaklaşımıyla devletin dağıtıcı rol üstlenmesi, kamusal olanaklardan yararlanmak isteyen bireyleri devlete yaklaştırmış ve devletin, siyasilerle her türlü kirli pazarlıkların yapıldığı ve dolayısıyla toplumun halk yardakçısı bir kimliğe büründüğü bir ortamın oluşmasına imkan tanıdığı ifade edilmiştir.[30]

Özellikle 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri, ABD dolarına dayalı Bretton Woods sisteminin çökmesine bağlı olarak yaşanan finans kriz ve enflasyonist baskılar gibi küresel etkiler kapsamında, ulus devletler değişim yaşamaya ve dönüşmeye zorlanmıştır. Önceki dönemlerde yaşanan ekonomik buhranlarda ve ekonominin sıkıntıya uğradığı her durumda olduğu gibi talebi uyarmak yoluyla ekonomiyi

[28]Eray Acar, "Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 1, 2017, s. 251

[29]David Harvey, A Brief History of Neoliberalism, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 2

[30]Mustafa Acar, "Keynesyen İktisat ve Refah Devletinin Sonu, Dünü ve Bugünüyle Sosyal Demokrasi", *Demokrasi Platformu Dergisi*, Sayı 9, 2007, s. 45

canlandırmaya ve büyümeyi sağlamaya yönelik sosyal harcamalardaki genişleme sorgusuz bir şekilde devam etse de 1970'li yılların sonlarından itibaren tüketimin ithalattan sağlanma noktasına gelmesi ve enflasyonun büyük oranlarda artış göstermesi gibi sebeplerden ötürü Keynesyen politikalar, geleneksel iyileştirici etkisini gösterememiş ve başarısız olmuştur.[31]

Ulus devletlerin ekonomik yetkilerini artan oranlı olarak uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD) gibi ulus üstü kurumlara bırakması ve yerel yönetimlerin güçlendirilerek merkezi devletin olanaklarını, yetki ve sorumluluklarını kendi içindeki alt birimlere devrederek yerelleştirme sürecine girilmesi ile aşınması sonucunda sosyal devletin dönüşüm süreci hızlanmıştır.[32]

Sosyal devletin sosyal refahı amaç edinen harcamalarının maliyet bakımından yıpratıcı bir nitelik kazanması ve bu doğrultuda maliyetli yapıyı değiştirmeye yönelik adımlardan bir diğeri de üretim biçiminde yapılan yenilikle atılmıştır. Keynesyen iktisadi yaklaşımının piyasalara egemen olduğu ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler eşliğinde piyasalarda uzun bir süre kullanılan Fordist üretim şekli yerini bu dönemde Post-Fordist üretim biçimine bırakmıştır. İlk başta 1970'li yıllarda İtalya'da uygulamaya koşulan, Japonya'da geliştirilen ve aynı zamanda Japon üretim sistemi olarak da ifade edilen bu yeni sistem hem tüm üretim sürecinin hem de endüstri ilişkilerinin dönüştürülme sürecinde büyük bir etki göstermiştir.[33] Post-Fordist üretim sistemi olarak ifade edilen bu yeni model, bir taraftan hizmet sektörünü ve taşeron iş ilişkilerini yaygınlaştırırken diğer taraftan da istihdamı artırmaya yönelik devlet anlayışı yerine piyasa ilkelerine uygun hareket eden devlet anlayışının kalıcılaşmasına yol açmıştır.

1980'li yıllardan itibaren devletin küçülmesi söylemi ile kabul görmeye başlayan neo-liberal politikalar; uluslararası sermayenin ve özelleştirmelerin önündeki

[31]Jochen Clasen, "Towards a New Welfare State Or Reverting To Type? Some Major Trends In British Social Policy Since Early 1980s", The European Legacy, Vol. 8, No. 5, London 2003, s. 573

[32]Gülten Kazgan, "Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s. 34

[33]Abdulkadir Şenkal, "Endüstri İlişkilerinde Yeni Paradigmalar: Mobilizasyon, Kolektivizm ve Esneklik Tartışmaları", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, S:17, 2008, s. 119

engellerin kaldırılması ve dünya piyasalarındaki kalkınma ve sanayileşme çabalarının kapitalist merkez ülkeler tarafından kontrol ve dizayn edilmesi biçiminde tezahür etmiştir. Serbest piyasa ve özelleştirme politikalarının özellikle tekelleşme önündeki engelleri kaldırma ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma aracı olarak değerlendirdikleri IMF, WB, WTO gibi uluslararası kuruluşlar ve çokuluslu şirketlerin ulusal piyasalara hakim olma sürecini hızlandırmıştır. Bu süreç, birikim krizi yaşayan küresel sermayenin önündeki ulusal engellerin kaldırılmasını, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerin derinleşmesini, yine gelişmekte olan ülkelerin merkez ülkelere ve küresel sermaye odaklarına borçlarının artması sebebiyle bağımlılık ilişkisinin kalıcılaşmasını ve yoksulluk sorunun evrensel bir boyut kazanması sürecini hızlandırmıştır. Devletin sağladığı finansmanlar eşliğinde toplumsal faydaya dönük sosyal güvenlik benzeri sistemlerin ve çalışma ilişkilerindeki sendikalaşma süreçlerinin tasfiye edilmesi, bu yeni liberal doktrinin temel hedefleri arasında yer almaktadır.[34]

Neo-liberal yaklaşım; devletin istihdam yaratması, sosyal güvenlik ve sosyal hizmetler kapsamında faaliyet göstermesi gibi refah devletinin politikalarına yönelik zıt bir tutum içerisindedir. Neo-liberal yaklaşıma göre sosyal devletin karşılıksız olarak kontrolsüzce yaptığı harcamalar ve yurttaşlarına sorumluluk vermemesi gibi özellikleri, toplumsal deformasyonun temel nedenidir.[35]

Özünde bir ekonomi politik sistem olan neo-liberalizm, yukarıdaki paragraflarda da ifade edildiği gibi sermayenin devletin kontrolünden çıkmasını, emeğin ve değerin piyasa koşullarına teslim edilerek oluşmasını ve ekonomik faaliyetlerin serbest piyasa mekanizmasına devredilmesi gerekliliğini ifade eden bir doktrini savunmuştur. Dolayısıyla bu yaklaşımın esas dinamikleri, devleti toplumsal fayda kapsamında yapmakta olduğu sosyal politikalardan döndürmek, sermaye hareketlerinin önünde yer alan tüm ulusal ve uluslararası engelleri kaldırmak suretiyle

[34]Vedat Bilgin, "Sosyal Devlet Nereye Gidiyor veya Sosyal Devletin Alternatifleri Nelerdir", *Siyaset ve Toplum*, Sayı:3, 2005, s. 13

[35]Eray Acar, *a.g.m.*, s. 253

kendi kendine işleyen bir piyasa mekanizmasına hayat vermek ve dünyanın hemen her bölgesine yayılarak ideolojisini küreselleştirmektir.

Sosyal devlet anlayışında yaşanan zorunlu değişikler ele alındığında, neo-liberalist yaklaşımla birlikte sosyal politika alanlarında Keynesyen politikalar ve refah devleti uygulamaları öncesi dönemi hatırlatan bir geriye gidişin yaşandığı ifade edilebilir. Neo-liberal değişimle başlayan devletin yapmış olduğu kamusal harcamaların ve ekonomiye müdahalelerinin tasfiye edilmesi süreci yani Bismark öncesi döneminin sosyal politika yaklaşımının yeniden egemen kılınmaya çalışıldığı bu paradigma değişikliği sadece ekonomik göstergelerle sınırlı olmayan, aynı zamanda ideolojik ve sınıfsal boyutları açısından yaşanan çok yönlü bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmelidir.[36]

Neo-liberal felsefenin temel esasları; bireysel çıkarın kamusal yarar karşısında üstün kılınması, emeğin esnekleştirilmesi yoluyla sermaye karşısında güçsüz bırakılması, işgücü maliyetlerinin asgari düzeyde tutulması ve her şeyden önce piyasa ilkesinin yüceltilmesi olarak sıralanabilir. Uluslararası finans ve siyasi kurumlar aracılığıyla dünyaya servis edilen neo-liberal politikaların temel prensiplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Sanayi ve ticaretin serbest bırakılması,

- Kamusal alanda yapılan harcamaların ve sosyal politika kapsamındaki harcamaların kısıtlanması,

- Sendikalı işgücünün üzerinde baskı oluşturmak ve sendikasızlaşma sürecini hızlandırmak,

- Eşitsizliği artırmak gibi bir riski içerse de enflasyona karşı ‘parasalcı’ önlemlerin alınması,

- Merkezi devlet anlayışını ve bu anlayışın doğurduğu düzenlemeleri sona erdirmek,

[36]Orkun Saip Durmaz, “Neo-Liberal Sosyal Politika Rejiminin Tesisi ve AKP”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 1, 2016, s.147

- Vergilendirmede yeni kanunların devreye sokulması suretiyle sermaye üzerindeki vergi yükünü azaltmak,

- Devletin faaliyet alanını daraltmak ve personel olarak küçülmesini sağlamak,

- Uluslararası piyasaların gelişebilmesi ve genişleyebilmesi bakımından küresel finans akışları üzerindeki ulusal ve uluslararası denetimlerin sona erdirilmesi,

- Kamusal işletmelerin özelleştirilmesi.

Refah devletini savurgan olmakla eleştiren neo-liberal yaklaşım, yeterince verimli ve etkin olamadığı için eleştirdiği sosyal devletin politikalarının düzenlenmesine ve bir bakıma ıslah edilmesine yönelik çok radikal çözüm önerileri sunmuştur. Mantıklı bir sosyal politika uygulamasının ancak piyasa mantığı çerçevesinde mümkün olabileceğini ifade eden bu anlayışa göre piyasa ilkelerinin devreden çıkarılması en büyük yanlıştır. Temelde bu tip düşüncelere dayalı çözüm önerilerini sıralarsak şu satırlar ön plana çıkar:

- Sosyal yardımlar süreli ve belli şartların yerine getirilmesi dahilinde yapılmalıdır.

- Mesleki eğitim programları yaygınlaştırılarak zorunlu hale getirilmelidir.

- Sosyal yardımların temel öznesi sadece düşkünlerle sınırlanmalıdır ve bu sınırlandırma çabası olabildiğince geniş tutulmalıdır.

- Çalışma çağında olan yoksul kesimlere yardımda bulunulup bu kişileri tembelliğe sevk etmemeli ve bu bireyler emek piyasasına yönlendirilmelidir.

- Sosyal politika ekseninde gerçekleştirilen sosyal yardımları bir hak olmaktan çıkarıp, bu yardım ve desteklerin ahlaki ve hayırseverliğe yönelik bir tutum olduğu düşüncesi kabul edilmeli ve ettirilmelidir.

- Sosyal güvenlik sisteminde emeklilik programlarında yapılan reformlarla birlikte çalışma çağındaki bireyleri kapsayan başta işsizlik sigortası olmak üzere, doğum yardımları, iş kazası ve meslek hastalıkları ve mamullük gibi sosyal sigorta

uygulamalarında da kapsam, kazanma şartları, yardımların düzeyi ve süresiyle ilgili düzenlemeler yapılmalı ve harcamalar kontrol edilmelidir. Sosyal yardımlar konusunda gönüllü kuruluşlar aracılığıyla merkezdeki yük yerele kaydırılmalıdır.

- Özel sigortacılık sektörünü desteklemek yoluyla devletin üstündeki sosyal sigortaların yükü azaltılmalıdır.

- Gönüllü kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla sosyal desteklerin yükü devletin üstünden alınmalıdır.[37]

[37]Maitland Macfarlan- Howard Oxley, "Social Transfers: Spending Patterns, Institutional Arrangements And Policy Responses", OECD Economic Studies, No. 27, 1996, s. 153-157

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAPİTALİZM VE ÜRETİM SÜRECİ

2.1.Erken Kapitalizmde Üretim Süreci

Çağdaş ekonomik sistemlerden biri olan ve fizyokratik ve merkantilist yaklaşımların etkisiyle kurumlaşma aşamasına giren kapitalizm olgusu, klasik iktisadi düşünceyle şekillenmiştir. Kapitalist sistemin en temel özelliği, kurumlaşma sürecini sadece önceden geliştirilmiş olan düşünce ve teorilerle tamamlamamış olması; bununla beraber zaman içerisinde yaşanan olaylar, değişim ve gelişmeler çerçevesinde şekillenmesidir. Kapitalizm, özellikle 16. Yüzyıldan bu yana Batı Avrupa coğrafyasında ortaya çıkmış olan politik ve ekonomik gelişmeler eşliğinde günümüzdeki görünümünü kazanmış bir sistemdir.

Erken kapitalizm, çeşitli dinamiklerin oluşumuyla birlikte temelini tarım ve ticaret ekonomisinin oluşturduğu bir dönemi içermektedir. Kapitalizmin bu dönemde oluşumu ve şekillenişi öz itibariyle fizyokratik ve merkantalist düşüncelerin etkisiyle yapılan ticaret ve tarım ekonomisine dayalı olarak gerçekleşmiştir. Erken Kapitalist dönem, sonrasında gelişecek olan dönemlere göre üretkenliğin daha düşük olduğu, önceliğin her zaman kar olduğu, iktisadi ve toplumsal açıdan ahlaki değerlerin pek fazla itibar görmediği saldırgan bir dönemi içerir.[38] Kapitalizm öncesindeki ekonomik yaşam, temel anlamda üretim faaliyetlerinin tarıma dayanması ve toprağa büyük ölçüde sahip olanların emeğin artı değerine el koyması biçiminde şekillenmektedir. Bu dönemde emeği dışında herhangi bir sahipliği olmayanlar ise toprağa sahip olan derebeylerinin kendilerine layık gördüğü miktarlarla geçimlerini sürdürmek zorundaydı.[39] Söz konusu dönemde tarımsal faaliyetler ekonominin esası

[38]Ömer AYTAÇ-Süleyman İLHAN "Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlaki Kriz", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, 2008, s. 186

[39]Werner Bierman-Arno Klönne, *a.g.e.,* s.56

niteliğindedir. Kapitalist dönem öncesinde tarımsal faaliyetler sadece temel ihtiyaçların karşılanması doğrultusunda yapılırken, erken dönem kapitalizminde ise geliştirilen teknikler sayesinde tarımın tüketim ihtiyacından daha fazlasını üretiyor olması, sermayenin biriktirilmesi düşüncesinin gündeme gelmesine yol açmıştır. Yaşanan bu süreç devletin güçlenmesi sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde tarımsal üretim ve getirisi devletin maddi kaynaklarını oluşturmaktaydı. Buna mukabil kıymetli madenler ve para ise sadece mübadele amacıyla kullanılmaktaydı. Dolayısıyla bu dönemde üretim araçlarına sahip aile ve grupların olduğu, üretim döngüsünü gerçekleştiren emekçilerin bulunduğu, devletin üretim sürecine çok fazla müdahil olmadığı ve üretim potansiyelinin yavaş yavaş bir güce dönüştüğü 'Tarım Kapitalizmi' olarak tanımlayabileceğimiz kapitalist bir düzenin yaşandığını gözlemlemekteyiz.[40] Tarım kapitalizmi sürecinde sadece ürün üretmekle yetinilmiyor; aynı zamanda üretilen bu ürünler diğer coğrafyalara değerli madenler karşılığında veya bazen de başka ihtiyaçların karşılanabilmesi için mübadele aracı olarak kullanıyordu. İşte bütün bunlar tarım kapitalizmi döneminde özel mülkiyet anlayışının, girişim özgürlüğü ve serbest ticaret ilkesinin varlığının aynı zamanda veraset kurumunun da işlediğini göstermektedir.

Ülke içerisinde ve uluslararası ticarette değerli madenlerin mübadele aracı olarak kullanılıyor olması, bu madenlere olan talebin artmasına neden olmuştur.[41] Devletlerin gücünün sahip oldukları değerli maden rezervleriyle ölçüldüğü iktisadi görüşlerin ve anlayışın etkisi, bu kıymetli madenlere olan talebi artırmıştır.[42] Bu doğrultuda ülkenin maden rezervlerini artırmak için zengin maden kaynaklarına sahip olan ülkedeki madenlerin ülkeye akışı sağlanmalıydı. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için maden rezervleri konusunda zengin olan ülkelere bu madenler karşılığında ülke içerisinde üretilen farklı ürünlerin mübadeleye sokulması gerekmekteydi. Bu eğilim değerli madenlere olan talebi artırarak yeni ticaret yollarının keşfini bir anlamda zorunlu kılmış ve kaşif ve tüccarlar aracılığıyla Avrupa coğrafyasındaki maden arzında çok ciddi boyutlarda artışlar yaşanmıştır. Değerli madenlere yönelik talebin çoğalması

[40]İbrahim Çütçü-Malik Atış, "Kapitalizme Yöneltilen Eleştiriler ve Sosyal Çalışma Kapitalizm İlişkisi", *Adıyaman Üniversitesi Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu*, 2014, s.103

[41]Werner Bierman-Arno Klönne, *a.g.e*, s.28-29

[42]İbrahim Çütçü-Malik Atış, a.*g.m.*, s.102

beraberinde tüccarlara büyük zenginlik kazandırmış ve Avrupa coğrafyasında "Ticari Kapitalizm" olarak adlandırılan bir kapitalist düzenin geliştiği gözlenmiştir.

Artan üretim potansiyelini kalıcı hale getirme ve bölgeler ile ülkeler arası ticaret hacmini büyüterek hammaddelerin temin edilmesi çabası, yeni ulaşım teknolojilerinin gelişimini gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda daha önceleri üretim amacıyla kullanılan buhar enerjisi kara ve deniz ulaşımında kullanılmaya başlanmış ve bu şekilde uzak mesafelere kısa sürede ulaşmak mümkün hale gelmiştir. 1803 yılında ilk buharlı gemi ve 1820'de ise buharla çalışan lokomotif, aktif bir biçimde ulaşım olanağı haline gelmiştir. Yaşanan bu gelişmeler Avrupa'da siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda köklü değişmelere yol açarak yeni düşünce sistemlerinin gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde altın ve gümüş gibi değerli madenler zenginliğin temel kaynakları olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu kıymetli madenlere bir devlet ne kadar sahipse o kadar güçlü ve zengin sayılırdı. Bir ülkenin kralı ve idarecileri, ülkesinin kıymetli maden varlığını artırmak amacıyla gerekli tüm önlemleri almakla sorumlu kabul edilirdi. Bu nedenle ülke içerisinde ithalat sınırlandırılmalı; ihracat ise arttırılmalıydı. İhracatın artırılması ve ithalatın kısıtlanması, ülkenin kıymetli madenlere sahipliğini artıracak; dış ticaret fazlası yaratarak ülke zenginleşecektir. Gerekirse bu amacı gerçekleştirebilmek için savaş yapmaktan kaçınılmamalıydı. Bu amaçla Merkantilist dönemde hammadde ihracatı yasaklanarak işlenmiş mamullerin ihracatı teşvik edilmiştir. Merkantilist anlayışa sahip olan düşünürler, ülke içerisinde yapılacak olan bütün ticari girişim ve faaliyetlerin önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini savunmuşlardır. Dış ticaret ise bu düşünürlere göre kıymetli madenlerin ülkeye akışını hızlandırma ve ödemeler dengesinin ülke lehine bir gelişme göstermesi doğrultusunda sıkı bir gümrük politikası izlenerek gerçekleştirilmelidir. Merkantilist düşünceler çerçevesinde kurumlaşan Ticaret Kapitalizminin etkin olduğu Batı Avrupa devletlerinde milliyetçi bir ekonomi politikası hayata geçirilmiştir. Ülkenin başka ülkelere karşı güçlü olabilmesi ve dış pazarın korunarak yeni pazar olanakları yaratabilmesi ancak milliyetçi bir iktisat politikasıyla mümkün görülmüştür.

Merkantalist düşünürlerin savunduğu konuların başında, milletin gücünün temsili olarak kabul edilen devletin güçlü olması gerektiği gelmekteydi. Siyasi gücün

ve zenginliğin kaynağı olarak görülen kıymetli madenlerin artışı iki yolla sağlanabilirdi. Öncelikle ülke içerisinde var olan kıymetli maden kaynaklarının işletilmesi gerekmekteydi. Şayet ülke içerisinde yeterli miktarda maden yatağı bulunmuyorsa ülke lehine yapılabilecek dış ticaret olanaklarıyla maden akışı sağlanmalıydı. Bu doğrultuda daha önce de ifade edildiği gibi ithalat azaltılmalı; buna mukabil ihracat ise artırılmalıydı. Dış piyasaların genişletilmesiyle dış ticaret hacmi artırılmalı ve bu pazarlardan elde edilen hammaddeler işlenip mamul haline getirilerek ihraç edilmelidir. Bu doğrultudaki bir iktisadi anlayış sömürgeciliği de beraberinde getirmektedir. Batı Avrupa ülkelerinin 15. Yüzyıldan itibaren dışa açılması ve dünyanın büyük bir bölümünü sömürgeleştirmesi süreci, söz konusu dönemde uygulanan Ticari Merkantilizmin bu temel esaslarına dayalı olarak gelişmiştir. 1651 ve 1660 yıllarında İngiltere'de uygulanmaya konulan denizcilik yasaları, sömürgeleştirilen bölgelerle yapılan ticaretin İngiliz gemileriyle sağlanmasını hedeflemekteydi. Yine bu yasalar çerçevesinde, bazı sömürge ürünlerinin satışı sadece İngiltere'ye yapılabilecekti. Başka özelliklerdeki mallar ise diğer ülkelere satılmadan önce mutlaka İngiltere'ye getirilecekti. Bu yasalarla sömürgelerin sanayileşme sürecinin gelişimi engellenmiş veya tamamen bertaraf edilmiştir. Bu uygulamalar vasıtasıyla sömürgeleştirilen bölgeler İngiltere için ucuz hammade ve işgücü kaynağı haline getirilmiştir. Merkantalister, ülkenin kalkınması doğrultusunda devletin ekonomiye müdahalesini ve yönlendirmesini gerekli görmüşlerdir. Bu bağlamda devlet gerektiğinde sanayi tesisleri kuracak, ihracatı artırmaya yönelik olarak sanayi sistemini düzenleyecek ve sanayi kesimini sıkı bir denetim altında tutacaktır. Ülke içerisinde ortak ölçü ve tartı birimlerinin kullanılmasını ve sanayi ürünlerinin kaliteli bir şekilde üretilmesini sağlamak yine devletin üstlenmesi gereken görevleri arasında sayılmıştır.

Batı Avrupa ülkelerinde Ticaret Kapitalizminin temel esasları farklı biçimlerde uygulanmıştır. İngiltere'de ticaret ağırlıklı olarak uygulanan bu esaslar özellikle sanayi kolunun da ticarete bağlı olarak gelişmesiyle sermaye birikimini hızlandırmış ve ilk defa bu ülkede gerçekleşen sanayi devriminin yaşanmasına ortam hazırlamıştır. Fransa örneğine baktığımızda ise merkantalist esasların ağırlıklı olarak sanayi sektöründe uygulandığı gözlenmektedir. Fransa'da uygulanan merkantalizmin öncüleri ve

teorisyenleri olan başta Colbert ve Suhly, aynı zamanda birer devlet adamı ve uygulayıcısıydı. J.B. Colbert'in 14. Louis'in Maliye Bakanlığını yaparken uyguladığı merkantilist politikalar, Fransa'nın sanayileşmesini amaç edinmişti. Bu açıdan Fransa'nın merkantalizmi, sanayi merkantalizmi olarak ifade edilmektedir. Merkantilizmin bir başka Avrupa ülkesi olan İspanya'da uygulanışı, değerli madenlerin artırılmasına yönelik olmuştur. Külçeci merkantilizm olarak adlandırılan İspanyol merkantilizminin uygulandığı dönemde, Amerika ve Asya'da bulunan İspanyol sömürgelerinden kıymetli madenlerin ithal edilebilmesi için devlet çeşitli düzenlemeler yapmış ve bu sömürge bölgelerinden kıymetli maden getirebilmek için harekete geçen tüccarlara destek olmuştur. Avusturyalı Avukat Philıpp Willhelm Von Hornick, Merkantilizmin temel ilkelerini 1684 yılında yayınladığı bir manifestoyla özetlenmeye çalışmıştır. Milli ekonominin temel prensipleri olarak da özetlenebilen bu ilkeler: 1— Ülkenin bütün toprakları tarım, madencilik ve sanayi için kullanılmalıdır. 2— Mamul malların fiyatı yüksek olduğundan ülkenin batan ham maddeleri mamul maddeye dönüştürmesi gerekmektedir. 3— Ülkenin çalışan nüfusunun artması için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. 4— Altın ve gümüşün ülke dışına çıkışı yasaklanmalı ve ülkedeki bütün paralar dolaşıma sokulmalıdır. 5— Mümkün olduğunca ithalat sınırlandırılmalıdır. 6— Alınması zorunlu olan yabancı mallar, altın ve gümüşle değil; ülkenin ürettiği diğer mallar karşılığında alınmalıdır. 7— İthalat mümkün olduğunca ülkede yapılan imalat için girdi olarak kullanılan mallar için yapılmalıdır. 8— Ülkenin ürettiği sınai malların altın ve gümüş elde etmek için ihraç olanakları iyi bir şekilde araştırılmalıdır. 9— Ülkede üretilen malların ithalatına hiçbir surette izin verilmemelidir.[43] İtalyan merkantilistlerinin öncüleri A. Serra, G. Montanari, A. Genovesi, G. Ortes'tir. İtalya'da merkantilizm, bağımsız İtalyan şehirlerinin aldıkları ekonomik politikalarla başlamıştır. Örneğin, Floransa'da çok eskiden beri tekstil fabrikalarında kullanılan ham madde ve aletlerin ihracı merkantilizmin ilkeleri doğrultusunda yasaklanmıştır. Hollanda'da merkantilist görüşlerin ünlü savunucusu De la Court'dur. Hollanda'da ticaret çok eski tarihlerden beri önemli bir gelişme kaydetmiştir. Ekonomik faaliyet

[43]Robert B. Ekelund- Robert F. Hebert, A History ot Economic Theory and Method, a.g.e., s. 33, aktaran: Arif ERSOY,*İktisadi Düşünceler Tarihi*, Neşriyat ve Matbaacılık, İzmir 1986, s. 70

önemli oranda deniz ticareti ekseninde geliştiği için bu ülkede serbest ticaret rejimi kabul edilmiş ve bunu sağlayacak tedbirler uygulamada yerini almıştır. Fransız merkantilistleri, J. Bodins, E. Melon ve De Sully'dır. Ancak merkantilizmin Fransa'daki en ünlü temsilcisi 14. Louis'in Maliye Bakanı olan Colbert'tir. Öyle ki merkantilizm, Fransa'da onun ismiyle "Colbertizm" diye anılmaktadır. Fransa bu dönemde, savaşlar ve 14. Louis'in savurgan tutumları nedeniyle sürekli mali güçlükler içerisindeydi. Buna rağmen Colbert uyguladığı ekonomik tedbirlerle devlet sanayini kurmuş, üretimi teşvik etmiş, iç gümrükleri kaldırmış ve Fransa'yı kısa zamanda Avrupa coğrafyasının sayılı sanayi merkezlerinden biri haline getirmiştir. 1715'de 14. Louis'in ölümünden sonra Fransa ağır borçların altından kalkabilmek için çözüm yolları aramaya başlamıştır. Bu arada İskoçyalı John Law, Fransız maliyesini düzenlemek için göreve getirilmiştir. Law, Fransa'daki kötü gidişin sebebi olarak mal mübadelesinin yavaşlamasını görüyordu. Law'a göre bu durumun çözümü ancak "para servettir" düşüncesi doğrultusunda, kullanımda bulunan para miktarını artırmakla mümkün olabilirdi. Nitekim İskoçyalı iktisatçı, Fransız maliyesinde bu doğrultuda bazı reformlar yapmış, madeni para yerine kağıt para çıkarmıştır. Bu yeni paranın değerinin karşılığı ise altın değil; var olan arazi ve arsalar olmuştur. Law'ın bütün bu çabalarına rağmen Fransa mali tablosunda bir düzelme meydana gelmemiştir. Çünkü dolaşıma gittikçe daha çok para çıkarılmış, buna karşılık mal ve hizmet üretimi yetersiz olduğu için büyük bir enflasyon doğmuş ve Fransız maliyesi iflas etmiştir. Almanya'da ise merkantilizmin temsilcileri şunlardır: Devlet adamı olarak Friedrich Wilhelıt ve Büyük Friedrich'dir. Teorisyenlerde ise Seckendrof, Beeher ve özellikle de "Kameralistler"dir. Almanya'da 16. Yüzyılda başlayan ve 17. Yüzyılda devam eden büyük bir ekonomik buhran vardı. Bu buhranın nedenleri olarak başlıca İstanbul'un fethi ve yeni keşifler nedeniyle Kuzey İtalya ve Güney Almanya şehirleri üzerinden geçen uzak doğu ticaret yolunun değişmesi ve Otuz yıl Savaşları gösterilebilir. Ekonomisi bu nedenlerle zayıf düşmüş ve geri kalmış olan Almanya'da merkantilizmin iktisadi politika tedbirleri oldukça başarılı olmuştur. Almanya ve Avusturya'da ekonomik problemlerle İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi tüccarlar ve iktisatçılar değil; daha çok derebeylerinin maliye memurları yani kameralistler ilgilenmiştir. Kameralistler, derebeylerinin hazinesini de idare etmekteydiler. Bunlar özellikle ekonomi, maliye, tarım, ticaret ve sanayi konularında yetişmiş insanlardır.

Bu açıdan kameralistler bugünkü bürokratları/teknokratları hatırlatırlar. Avusturyalı merkantilistler: Devlet adamları: Maria Theresia, Josef II; Teorisyenler: Schröder, Hörnigk, Justive ve Sonnenfels'dir. Özellikle Maria Theresia'nın imparatoriçeliği döneminde merkantilizm politika tedbirleri sert bir biçimde uygulanmış; derebeylerin feodal hükümranlığı yıkılmış ve ilk toprak reformu gerçekleştirilmiştir. İngiltere'de merkantilist tedbirlerden ilk yararlanan sanayi kolu pamuklu dokumacılık olmuştur. Keza eskiden ihraç edilen yünün 16. Yüzyıldan itibaren İngiltere'de ihracatta kullanılması yasaklanmıştır. Buna karşılık pamuğun ihracatı ise mamul madde olduğu için özellikle desteklenmiştir. Diğer önemli bir tedbir ise Crowell'in "Deniz Nakliyesi Kanunu" dur. Bu kanun özellikle Hollandalı tüccarların aracılığını önlemek için çıkartılmıştır. Merkantilist anlayışa güzel bir örnek olan bu kanuna göre Avrupa menşeli malların İngiltere'ye ithal edilmesi sürecinde sadece İngiliz gemileri veya malın üretildiği ülkenin bandırasını taşıyan gemiler kullanılabilir. Avrupa dışı ülkelerden ithal edilen mallar yalnızca İngiliz gemileriyle taşınabilir. İngiltere kıyılarında balıkçılık yapmak ve kabotaj hakkı yine sadece İngiliz gemilerine aittir.[44]

2.2.Yüksek Kapitalizmde Üretim Süreci

Erken kapitalizm sürecinde ticaret kapitalizminin etkisi ve maden arzında yaşanan artışla birlikte milli devletlerin vücut bulması ve bu milli devletlerin izlediği gelişim politikaları ekonomik eğilimin yavaş yavaş özel sektöre ve teşebbüslere doğru kaymasına ve devletin bu süreçte iktisadi alandan uzaklaşmasına neden olmuştur. Özellikle bu süreçte yeni pazarların keşfi, hammadde kaynaklarına ulaşımı kolaylaştırmış ve sermaye birikiminin artması sonucu sanayi kapitalizmine geçiş süreci hız kazanmıştır. Kapitalizm bu dönemde adeta şahlanış dönemine ulaşmış fakat bununla beraber bu zaman zarfına kadar yaşamış olduğu en ciddi sıkıntılar da baş göstermeye başlamıştır. Yaşanan bu ciddi sıkıntılar sisteme yönelik dikkate alınması gereken önemli eleştirileri ve yeni düşünce biçimlerini beraberinde getirmiştir. Söz konusu dönemde sistemin işleyişine yönelik ciddi eleştirilerin gelmesi beraberinde sistemin özüne aykırı bir biçimde dışarıdan yapılan müdahaleleri zaruri kılmış ve bu

[44]Cahit Aydemir- Hüseyin Haşimi Güneş, "Merkantalizmin Ortaya Çıkışı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Baskı: 5, 2006, s. 147-150

müdahaleler eşliğinde sistem önemli değişimler yaşamıştır. Özellikle yeni ticaret yollarının keşfedilmesi ve merkantalist felsefenin etkisi, ülkelerde sermaye birikiminin oluşmasını sağlamış ve bu durum hem bireylere hem de devletlere hatırı sayılır bir güç kazandırmıştır. Oluşan sermaye birikiminin yarattığı güç olgusu, özellikle sermaye kaynaklarına daha fazla sahip olan ülkeleri gücün cazibesine kaptırmış; bunun sonucunda ise yeterli sermaye birikimi olmayan ve güçlü ülkeler karşısında güçsüz bir pozisyonda kalan ülkelerin sömürgeleştirilme süreci yaşanmıştır.[45] Sömürgeleştirme süreci sonrasında oluşan sermaye birikimi katlanarak artmış ve bu birikim yeni bilimsel buluşlar eşliğinde sanayi kapitalizminin gelişimi için kullanılmıştır. İşte Sanayi Devrimi bu koşullar çerçevesinde gerçekleşmiş ve yeni üretim tekniklerinin kullanımıyla beraber daha az maliyet karşılığında çok daha fazla ürün elde etme imkanı doğmuştur. Küçük maliyetler karşılığında yaratılan üretim ağı, yeni pazar arayışlarını tetiklemiş; güçlü kapitalist ülkelerin özellikle Sanayi Devrimiyle birlikte ortaya çıkan daha çok kar ve sermaye artışı, gücün cazipliğiyle birleşince sömürgecilik yarışı bu ülkeler arasında boy göstererek bir anlamda 1. Dünya Savaşının ortamı hazırlanmıştır. Bu savaş ve etkileri, bir bakıma Sanayi Devrimiyle birlikte zirve konumuna ulaşan saf kapitalist dönemin sonunu getirmekteydi. Çünkü bu savaşın ekonomik etkileri çok önemli boyutlara ulaşmış ve savaşan ülkeler bu ekonomik etkilerin altından kalkabilmek için devamlı para tüketmek zorunda kalmıştır. Bu durum da fiyat istikrarının uzun dönemde çok ciddi bir biçimde bozulmasına yol açmıştır.[46]

[45]Werner Bierman-Arno Klönne, *a.g.e*, s. 13-14
[46]Hasan İslatince, *a.g.e*., s. 52

2.2.1. Sanayi Devrimi Kapsamında Değişen Üretim Süreci

Kapitalizmin kentlerde ortaya çıkmasına paralel olarak eski lonca sistemi, yerini fabrika sistemine bırakmıştır. 17. Yüzyılda Batı Avrupa'da, özellikle İngiltere'nin birçok yerinde ortaya çıkan fabrika sistemi temelde şu koşulların birlikteliğine dayanmaktaydı:

- Hammaddeleri ayrıştıran ve yeniden birleştiren teknik araç-gereç ve donanımların meydana gelmesi;
- Bu teknikleri ve donanımları kullanacak düzeyde gelişmiş, gerekli bilgi ve becerilere sahip, kalifiye elemanların bulunması;
- Sürekli olarak işlenebilecek bir hammadde stokunun mevcudiyeti;
- Yeniden üretimi olanaklı hale getirecek belli bir sermaye birikiminin var olması;
- Üretim ve pazar ilişkilerini rasyonel olarak düzenleyip denetleyebilecek bir işletme ve muhasebe sisteminin var olması;
- Üretimde kullanılabilecek özgür işgücü pazarının oluşması.

Bu koşulların önemli bir bölümüne sahipliği bulunan İngiltere, özellikle 17. ve 18. Yüzyıllarda hem kırsal bölgelerde hem de kentte sanayi devriminin doğmasına ortam hazırlayacak bir dizi fabrika kurmayı başarabilmiştir. Kentlerde fabrikaların ortaya çıkmasıyla beraber, eski lonca sistemi çökmüştür. Lonca ve fabrika sistemi, işin örgütlenmesi ve işleyişi bakımından farklı özelliklere sahiptir. Fabrika içerisinde faaliyetlerin düzenlenmesinde, insan ve alet ilişkilerinin denetlenmesinde işbölümü ve uzmanlaşma temel esastır. Fabrika içi işbölümü sınırlarında herkesin yeri ve işlevi farklılık göstermekteydi. Üretim için gerekli olan hammaddelerin satın alınması ve işlenmiş ürünlerin satılması işini sanayi burjuvazisinden çok ticaret burjuvazisi yerine getirmekteydi. Oysa lonca sisteminde lonca ustası kullandığı hammaddeyi arayıp bulduğu ve pazarladığı ölçüde tüccar niteliğine sahipti. Yanında çalışan çırak ve kalfa olmasından kaynaklı işveren sayılmaktaydı. Onların çalışmalarını denetlerken bir formendi ve bitmiş malları tezgahta tüketiciye satarken de dükkancı olmaktaydı.[47] Lonca ustası yanında çalışan çırak ve kalfalarla birlikte bizzat üretimde rol almaktaydı.

[47]Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çev.: Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 18

Fabrika sahibi İse sadece üretimi düzenleyip denetlemekte veya bunu ücretli uzmanlara bırakarak tümüyle üretimin dışında kalmaktaydı. Pazarlara uyum sağlaması bakımından lonca ile fabrika arasında önemli bir ayrım bulunmaktaydı. Lonca, yöresel ve bölgesel pazarlara üretim yapmaktayken; fabrika ulusal ve uluslararası pazarlara üretim yapmaktaydı. Lonca, ürünlerin niteliklerini, çeşitlerini ve pazardaki fiyatlarını önceden belirleyebildiği gibi üretimin nasıl, ne şekilde ve ne kadar yapılacağına da önceden karar verebilmekteydi. Bu yolla pazarda talebin her zaman arzın önünde olmasını sağlayarak daha az üretimi daha pahalıya satmak ve tekelci karlar elde etmek istiyordu. Loncalar ise tekelci konumunu piyasa koşulları içerisinde değil; daha önce hazırlanmış yönetmelikler aracılığıyla sağlıyordu. Tüm bu nedenlerden dolayı lonca sistemi, rekabetçi ve serbest işleyen bir piyasanın ortaya çıkmasına engeldi. Bu nedenle de tasfiye edilmesi kaçınılmazdı.[48]

Sanayi Devriminin ilk ve en önemli özelliği, üretimin çapında görülen büyük artıştır. Daha çok mekanik güç, daha çok hammadde, daha çok üretilmiş mal, daha çok artık, daha çok ulaştırma sanayi ve ticaret süreçlerini takip edecek daha çok insan kaynağı, malları satın alacak daha fazla tüketici, satacak daha fazla satıcıve daha büyük sermayesi olan daha fazla insançalıştıran daha büyük firmalar hızla meydana çıkmıştır. Eski ve basit yapım usullerinin yerini ve bazen aynı zamanda daha kaliteli mallarıyla fabrika üretimi almıştır. Aynı dönemde özgürlük de karşı konulmaz bir hızla güç kazanmıştır. Ticaretin serbest olması gerekir tezi, neredeyse herkesin benimsediği bir görüş olmuştur. Colbert'in "Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler sözü (laissez faire laissez passer)" bu dönemi en iyi betimleyen slogandır aslında. Liberal olarak tanımlanan, piyasa ekonomisi içindeki mal miktarının otomatik olarak gerçek talebe uyumgöstereceğini, serbest piyasayı zedeleyen şeylerin ise devlet veya uzantılarından kaynaklanan müdahaleler olduğunu ve bu müdahaleler olmadığında özgürlükler sayesinde halkların dahazengin olacağını savunan bu görüş, her bakımdan merkantilizm olarak tanımlanan görüşün zıttıdır.

Özgürlüğün oldukça güç kazandığı bu dönemde teknik ilerlemiş, ekonomik kalkınma ortaya çıkmıştır ancak ücretlilere aldırış eden yoktur. Sistem, malını

[48]feodalizmden-kapitalizme-gecis-sureci,https://sterkasor.wordpress.com, (05/07/2016)

olabildiğince en düşük fiyata satabilmek için tüccarı, üreticiye ve işçiye en düşük ücreti vermeye zorlamaktaydı. Emekçinin sefaleti bu sistemde madalyonun ters yüzüydü ve ahlaki ve etik değerlere pek az aldırış edilmekteydi. Liberalizm, kendinden emin ve ortaya saçtığı kötülük tohumlarından habersiz bir halde yürüyüşünü sürdürdü. Zanaat alanında artık köhneleşmiş ve zorlayıcı nitelikteki düzenlemelerin kalıntılarını süpürdü ve iç ve ticaret alanındaki sınırlamalara karşı çıkarak dış ticaretin sınırlarını genişletmek için çabaladı.

19. Yüzyılın önde gelen sanayi güçleri büyük Britanya ve iki rakibi Almanya ve Birleşik Devletler, fiziki dünyayı çok önemli bir düzeyde değişime uğrattı. Defalarca binlerce kilometreye demiryolları döşediler. Kurdukları dev fabrikalarda çoğu tarlalarından yeni kopmuş milyonlarca kadın ve erkeği çalıştırdılar. Sermayeyi bankalar elinde topladılar; kömür tüketip çelik işlediler ve yerine altından maden çıkardılar. Tepeleri düzleştirdiler ve nehir sularını kanallara yönlendirdiler. Yani sözün kısası insanın daha önce farkına varılmamış gücünü ve zekasını sergilediler.[49]

Söz konusu dönemde endüstrinin ve toplumsal ilişkilerin yapısı, üretimin hacmi ve ticari ilişkilerin içeriği ve çeşitliliği hususlarında ekonomideki değişimin temposu diğer yüzyıllarla kıyaslandığında tümden olağandışılaştı. Öyle ki insanların toplum konusundaki düşüncelerini, kuşaktan kuşağainsanların doğuştan kendilerine tahsis olunmuş olan toplumsal konumda kalması gerektiğine olan inanç ve geleneklerden sapmanın doğaya aykırı olduğu yolundaki bir bakış açısı ve anlayıştan, ilerlemenin fikrinin yaşamın temel yasası haline geldiği ve sağlıklı bir toplum için olması gerekenin sürekli gelişmesi yönündeki bir anlayışa doğru radikal bir geçiş yaşanmıştır.

Sanayi Devrimi ile beraber ekonomik bakımdan burjuvazinin karşısında duran modern kent proletaryasıda bu süreçte oluşmaya başlamıştır. 19. Yüzyıl ortalarında Büyük Britanya ve Belçika'da toplumun sanayileşme hareketlerinin de etkisiyle büyük birçoğunluğunu proletarya oluşturmaktaydı. Diğer sanayileşmiş ülkelerde ise henüz halkın önemli bir kısmı toprağa bağlı olarak çalışmaktaydı. Sanayi alanında elde edilen kar, çalışma saatlerinin uzatılmasından kaynaklı olarak mutlak artı değeri

[49]https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/sanayi-devrimi-1107

oluşturmaktaydı ve aynı zamanda bu dönemde ücretler degeriye gitmişti. Dönemin sosyal yapısına yöneldiğimizde ise Sanayi Devrimiyle beraber ailenin önemi tali bir zemine kaymıştır. Kabile toplumundan bu yana aile; üretimin, siyasetin ve soyun devam ettirilmesinin ana kaynağıydı. Bu durumun feodalizm döneminde ve hatta ticari kapitalizmin belli bir dönemine kadar yani feodalizm kalıntılarının halen hüküm sürdüğü aşamalara kadar değişmediğini gözlemlemekteyiz. Sanayi devrimi döneminde ise öncelikle kadınlar ve çocuklar ucuz, özel ve yetenek isteyen işlerde değerlendirilmişlerdir. Aileartık üretimin temel birimini de oluşturmamaktadır. Çünkü üretim fabrikalarda yapılır hale gelmiş ve devletin yürütme yasama ve yargı organlarının toplumdan bağımsız olarak kurumlaşmasıyla yönetici aileler de itibarlarını ve yönetici görevlerini kaybetmiştir.

Kapitalist sistemin tarihi, ekonomide o güne kadar eşi benzerine rastlanmamış bir hareket özgürlüğü yarattığından dolayı kişisel çaba hikâyeleriyle süslüdür. Bilimsel alanlarda gerçekleştirilen başarılar, bu gelişmelerden kendi ticari olanakları için yararlanan 19.Yüzyıl girişimcilerine yön vermiştir. Girişimin içeriği durmadan hacim kazanırken birkaç kişi kendilerine özel geniş ekonomik alanlar ve imtiyazlar edinmiştir. Vanderbilt demiryolu kralı, Armour konserve kralı, Carnegie çelik kralı, Rockefeller petrol kralı vb. çoğu dev aile ve şirketler servetlerinin temelini ticaret yaparak artırmışlardır. Savaşlar sayesinde zengin olanlar da az değildir bu dönemde. Morgan kuzey devletlerine silah sevk etmiş; Wanamaker orduya fanila satmış; Vanderbilt güney devletlerine cephane ve erzak sağlamıştır. Rakiplerini saf dışı bırakmak veya kendi çıkarlarını gözetmek isteğiyle bunitelikteki ekonomi devleri kendi aralarında birleşip tröstler kurmuşlardır. Tröst, kökeninde hissedarların yönetim kuruluna güvenlerini göstermesine dayanan bir örgütlenmedir fakat sonraları genellikle şirketler birliğini ifade eden bir terim haline gelmiştir. Böylece Guggenheim bakır tröstünü, Mellon alüminyum tröstünü, Rockefeller Standard Oil ile petrol tröstünü yaratmıştır. Aynı yıllarda Almanya'da da ülkelerini üstün pozisyona taşıyan Carl Zeiss, Thyssen, Krupp ve Siemens gibi dev şirketler denetlemeyi başardıkları piyasa payları sayesinde rekabeti kendi lehlerine çevirebilmekteydi. Bir kişi hatta tek bir aile tarafından bile yönetilemeyecek kadar büyük olan bu şirketler 20.Yüzyıl'da kapitalizmle özdeşleşecek dev kuruluşlar yaratmışlardır.

20.Yüzyıl, otomobil yüzyılı olarak anılmakla birlikte örgütlenmiş kapitalizminde başlangıcı niteliğini haizdir. Bu yüzyılın başında kapitalizmin altyapısının gelişmesi konusunda ABD artık öncü bir noktaya yükselmiştir. Avrupa'da henüz ilk örnek aşamasında olan teknolojiler Amerika'da çoğunlukla endüstriyel kullanıma geçmiştir bile. Motorlu taşıtın ortaya çıkması uluslararası ilişkilere yeni bir anlam ve boyut kazandırmıştır. Bu gelişme, petrolün egemenlik çağının başladığını ve kömürün egemenliğinin artık sona erdiğini ilan eden bir gelişmedir. Ayrıca bu gelişme, İngiltere'nin dünya önderliğinin bittiğinin de göstergesiydi. Her ne kadar 1873-1896 yılları arasında İngiltere'de yaşanan, dönemin düşünürleri tarafından "Büyük Depresyon" diye adlandırılan kapitalizmin ilk krizi karlılığı azaltarak olumsuz yatırım şartlarına neden olmuş olsa da dönem itibariyle üretim ve dış ticaret azalan bir hızla-da olsa artmaya devam etmiştir. Krizin ortaya koyduğu karlılık sorununu aşmak amacıyla başlıca kapitalist ülkelerde korumacı gümrük tarifeleri, tekelci birlikler oluşturmak, "bilimsel yönetim" gibi uygulamalarla emek verimliliğini azami hale getirmek, bu dönemde gelişen tekelci şirketlerin hammadde kaynaklarını ve pazarları kontrol amacına yönelik olarak hizmet eden sermaye ihracına yönelmek ve azgelişmiş dünyanın coğrafi paylaşımı gibi mekanizmalar gündemde yerini almıştır.

Dönemin durumunu özetleyecek olursak eğer 1880 ile 1914 yılları arasında batı ülkelerinin çoğu en hızlı ekonomik büyümelerini yaşamıştır. Tarımcılık anlayışı değişmiş, kentlere ve deniz aşırıülkelere yapılan göçler en üst seviyelere ulaşmıştır. İkinci sanayi devrimi; büyük sermaye, yüksek bilim ve karmaşık teknolojiyi özellikle üç sanayi; demir-çelik, metal imalatı ve kimya alanında beraberinde getirmiş, tarım ve sanayi ürünleri yurt içine demir yoluyla; yurt dışına ise buharlı gemilerle dağıtılmıştır. Banka ve menkul kıymetler borsaları tasarruflarını küresel yatırım araçlarına aktarmış ve elde ettikleri kazançları yine tüketimi artırmak amacıyla kullanmıştır. Bu nedenlerle bu devrim, ekonomilerin halen hem ulusal hem uluslararası olmaları nedeniyle belirsizlikleri devam ettirse de ekonomik entegrasyo-nu geliştirmiştir. Bu ikinci devrim, toplumlarda da değişime yol açmıştır. Kolektif iktidarlar nitelik anlamında değişmiş ve tüm batıda toplu yaşam standartları yükselmeye ve asgari geçim düzeyinin oldukça üstünde yer almaya başlamıştır. Artık

tüm ekonomiler sanayi ekonomisi ve tarım ekonomisi olarak ikiye bölünmüştür. Sistemler arası kapitalist sınıf ve işçi sınıf mücadelesi daha yayılmacı ve siyasal bir yön izlemiştir. Gelişen devletin altyapısındaki güçler, yurttaşlık kavramının ortaya çıkışı ve sermayenin ulusal devlet bölgesi içine kısmi olarak kafeslenmesi ulusal örgütlenmeye çatışma kimliği kazandırmıştır.[50]

2.2.2. Serbest Rekabet Anlayışı

Bireyin duygu ve düşüncelerinin merkeze alındığı liberalist yaklaşımla özellikle Kilise ve aristokratların hakimiyetinin söz konusu olduğu Orta Çağ'ın temel dinamiklerinin yerinden edilmesini ve düşünsel anlamda belli başlı kurumsal yapıların esareti altında kalan insanın özgür bir birey olması ve hem ekonomik hem sosyal hem de dinsel anlamda tutum geliştirebilecek ve tercihlerde bulunabilecek bir ortam hazırlanmıştır. Bu kapsamda öncelikli olarak sosyal manada özgürleşmenin yolunu açan liberalizm akımı, beraberinde ekonomik yaşama da damgasını vurmayı başarmıştır. Toplumsal refahın özellikle bireysel faydanın maksimum edilme çabasından yola çıkılarak sağlanabileceğine inanan bu düşünsel yaklaşım, insanların kendi çıkarları doğrultusunda faaliyette bulunurken bir anlamda toplumsal faydaya da hizmet edeceği ön kabulünden hareket etmektedir. Bu doğrultuda birey hiçbir kısıtlamaya maruz kalmadan girişimciliğini sergileyebilmeli, ticaretin gereklerini kendi ihtiyaçları ve tercihleri istikametinde yerine getirebilmelidir.

Liberalizm anlayışı özellikle coğrafi keşifler, teknolojik anlamda yaşanan gelişmeler ve bunları takip eden bir dizi gelişme sonucunda kent soylu tacirlerin karşılarında bir güç unsuru ve gelişmelerinin önünde bir engel olarak gördükleri ruhban sınıfı ve dönemin derebeylerine karşı var olma mücadelesi sergilemeye başladıkları dönemde sıradan halkın da desteğini arkalarına almaları bakımından oldukça etkili olmuş ve ilk başta temel insani haklardan yola çıkan Fransız Devriminin de fitili olmuştur. Ancak insanlık tarihinin en önemli devrimlerinden biri olarak

[50]Maurice Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, Geçiş Tartışmaları*, Belge Yayınları, Çev.: Fuat AKAR, İstanbul 2007, s.232

tanımlanabilecek devrimden sonra asıl olarak hayata geçirilmek istenenin daha çok ekonominin tek elde toplanmasına yol açan ve sonucunda milliyetçilik vurgusuyla da daha küçük yapılanmaların oluşması aşamasına yani imparatorluklardan milli devletlere geçilmesi aşamasına geçiş olduğu gözlenmiştir. Bu gelişmeleri kent soylu burjuvazinin ekonominin temel dinamiği olma süreci takip etmiştir.

Özellikle 18. Yüzyıl tarihin ezberlerinin derinlemesine sorgulandığı ve yeni yapılanmaların hayata geçirildiği bir dönemdir. Otoriter kurumların tamamının sorgulanmasına yol açan bu dönemde ekonominin de nasıl olması gerektiği hususunda önemli tartışmalar yaşanmıştır. Yaşanan tartışmaların en can alıcı noktası da Darwin'in evrim üzerine yürüttüğü çalışmaları olmuştur. "Doğal Seleksiyon" kavramını ifade eden Darwin'e göre canlıların yaşamı tamamen doğal çevreye ve şartlara uyum sağlama çabasından ibarettir. Bu uyarlanma sürecinde güçlüler ayakta kalmakta; güçsüzler ise yok olmaktadır. Canlıların rekabetini bu anlamıyla kaçınılmaz kılan bu görüşü destekler nitelikte bir çalışma sunan İskoç asıllı bir papaz ve Klasik iktisatçılardan kabul edilen T. Malthus'un meşhur nüfus teorisinin doğal sonucu olarak 'kıtlık ve ihtiyaçların sonsuzluğu' varsayımı literatürdeki değişmez yerini almıştır. Ona göre, insanların üremesi yani nüfus artışı geometrik, gıda ürünlerinin üretilmesi ise aritmetik bir artış göstermektedir. Hal böyle olunca sonsuz ihtiyaç sahibi insanlar için açlık kaçınılmaz son demektir. Malthus'a göre çözüm yolu, tabiat sofrasına uzanan veya uzanacak bazı ellerin ayıklanmasından geçmektedir. Aslında felsefi anlamda çok eskilere dayanan ve "İnsan insanın kurdu mudur yoksa dostu mudur?" ikileminden yola çıkılarak sürdürülen bu tartışmalar, insan ihtiyaçlarının sınırsız ve kaynakların ise kıt olduğu mitinden yola çıkarak cevap haklarını rekabetin kaçınılmaz olduğundan yana kullanmıştır.

Siyasal manada yaşanan ve gücün burjuvadan yana el değiştirdiği bu dönemin düşünsel perspektifi de rekabetin kaçınılmazlığını vurgulayınca ekonomik yapının serbest rekabet ilkesi kapsamında biçimlenmesi kaçınılmaz olmuştur. Temelde insanın hür iradesini vurgulayan bu bakış açısı, ekonomideki her türlü sınırlandırmayı reddetmektedir. Müteşebbislerin de piyasada ayakta kalabilmesi için bulunduğu şartları iyi değerlendirebilmesi ve bir anlamda yeteneğini sergilemesi gerektiği, aksi halde canlılar yaşamında nasıl doğal çevresine uyum sağlayamayan yok olmaktaysa

piyasanın gereklerini yerine getiremeyen girişimci de ayakta kalamayacaktır. Bu rekabet ortamıyla beraber kalitenin ve toplumsal faydanın da geleceğine inanılmaktadır.[51]

Hem doğal yaşamın hem de ekonominin olmazsa olmazı kabul edilen rekabet anlayışı, mal ve hizmet piyasalarındaki girişimcilerin serbest bir şekilde ekonomik kararlar verilebilmesini mümkün kılan yarışın ifadesidir. Genel olarak rekabet kavramını, aynı alanda iş gören kişiler ve/veya kuruluşların en güçlü ve en başarılı olmak gibi aynı amaçlara ulaşmada karşılıklı olarak yarışması ve mücadele etmesi olarak tanımlayabiliriz. Rekabet kavramıyla ilgili geniş kapsamlı bir başka tanımı da Prof. Dr. Erdal Türkkan yapmıştır. Türkkan'a göre rekabet; farklı hedeflerle farklı unsurları tanımlayabilen ekonomik, sosyal ve siyasi boyutları olan bir kavram olmasının yanında rekabeti en geniş manada, kıt kaynakları bölüşmek veya bir ödül elde etmek amacıyla belli kural ve ölçüler çerçevesinde insani temel hakların garanti altına alındığı ve hiçbir ayrıcalığın yapılmadığı bir ortamda birden fazla oyuncu arasında oynanan oyun veya yarışı ifade etmektedir. Türkkan,bu tanımı temelde beş unsurla açıklamaktadır:

Bu unsurların ilki amaçtır. Rekabetin gerçekleşebilmesi için öncelikle bir amacın olması gerekmekte ve aynı zamanda başkalarının varlığının da bu amacın gerçekleşmesini zora sokması gerektirmesidir. Bu amaca ekonomik alanda kar maksimizasyonu, siyasi alanda da oy maksimizasyonu gibi örnekler verebiliriz. Bolluğun olduğu bir ortamda rekabet olgusundan bahsedemeyeceğimiz için rekabetin öncelikli olarak kıt kaynakları elde etmek için yapılabileceğini söyleyebiliriz.

İkinci olarak kural ve kısıtlamaların olması gerekmektedir. Rekabeti, oyuncuların istedikleri gibi davranabilecekleri bir oyun kesinlikle değildir. Rekabet ortamında rakiplerin oyuna girişinin engellenmesi ya da zorla oyun dışı edilmesi, hakimin durumunu kötü yönde kullanması, rakipler arasında gizli anlaşmalar yaparak hile yapılması vb. davranışlar yasaklanmıştır. Rekabet sadece bir özgürlük ortamında ve hukuki bir rejimde gerçekleşebilir. Bu yüzden kuralsız ve kısıtlamasız yarışları

[51]İsmail Çelik, "Kıtlık ve Rekabet: Rekabetin Negatif Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1, 2011, s. 1-5

rekabet olarak değerlendirmemiz olanaklı değildir. Bu tür durumlarda rekabetin ihlali veya haksız rekabetin oluştuğu bir ortamdan söz edilir.

Bir başka husus ise temel özgürlüklerin ve insan haklarının güvence altına alınması gerekliliğidir. Bu temel özgürlükler; ekonomik alanda girişim özgürlüğünü, sözleşme özgürlüğünü, mülkiyet özgürlüğünü, örgütlenme özgürlüğünü ve seyahat özgürlüğünü kapsamaktadır. Siyasi alanda ise bu hürriyetlere ek olarak düşünce ve ifade hürriyeti, seçme ve seçilme hürriyeti de dahil olmalıdır. Aslında bütün bu özgürlüklere her iki alanda da ihtiyaç vardır. Bu özgürlüklerin tamamı rekabet ortamında bulunan oyuncuların mümkün olabilen en iyiye ulaşmalarını sağlamaktadır. Bununla beraber bu özgürlükler yarışa giriş ve yarıştan çıkış serbestliğini de güvence altına almaktadır. Yarışa giriş ve yarıştan çıkışların önünde engellerin olması rekabetin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini de engeller. Özgürlüğün önemli bir boyutu da şeffaflıktır. Şeffaflığın var olmadığı bir ortamda oyuncuların en doğru kararları almaları mümkün değildir.

Rekabeti tanımlayan Türkkan'ın vurguladığı bir dördüncü husus da hiç kimsenin ya da hiçbir kurumun ayrıcalıklı bir pozisyonda olmamasıdır. Bütün kurumların aynı şartlar çerçevesinde yarışması ve hiç kimseye tolerans gösterilmemesidir.

Sağlıklı bir rekabet ortamının sağlanması gereken son husus ise piyasanın kimsenin hâkimiyetinde olmaması ve piyasaya giriş ve piyasadan çıkışların serbest olması gerekliliğidir.[52] Rekabet en çok ekonomik anlamda kullanılan bir kavramdır. Rekabeti oluşturan beş hususu aynı zamanda sosyal ve siyasi anlamda rekabet kavramına da dahil edebiliriz.

Yukarıda sıralanan özellikleri göz önünde bulundurursak rekabet kavramının her ne kadar insan davranışının özgürlüğü temeline dayandığı kabulünden hareket edilse de düşünen bir varlık olarak insanın belli ilkeler üzerinden hareket etmesi gerektiği de vurgulanmıştır. Dolayısıyla anlamlandırma kabiliyeti bulunun bir varlık olarak insanın rekabet kavramının ötesine geçebilme kapasitesi, geldiğimiz nokta

[52]Prof. Dr. Erdal Türkkan, "Rekabet Hukuku Uygulamalarında 'İşleyebilir Rekabet' Olgusu ve Kavramı", *Akdeniz Üniversitesi, İİBF Perşembe Konferansları Dergisi*, Sayı 3, 2000, s. 123

itibariyle mümkün olmasa da kavrama uygarlığına yaraşır bir içerik kazandırma çabasının olduğu da anlaşılmaktadır.

2.2.3. Oluşan Yeni Sınıf Anlayışı: Proletarya ve Burjuvazi

İnsan yaşamı, yerleşik yaşama ve özel mülkiyet anlayışına sahip olduğu andan itibaren istisnalarına birtakım çalışmalarda değinilmiş olmakla beraber çok yaygın olarak eşitsizlik ve çatışmaların hükmünü sürdürdüğü bir tarihi oluşturmuştur. Olgunun bu şekilde meydana gelmiş olması insanlar arasındaki sosyal, siyasal ve ekonomik farkların çok eskilere dayanmasına sebep olmuştur. Önceleri kölelik, serflik, asker, din adamı, toprak ağası gibi veya örnek olarak Hindistan'da mevcut olan kast sistemi bu farklılaşmayı sunan temel olgulardandır. Söz konusu bireysel farklılıkların toplumun belli gruplarını içermesi halinde geniş ölçekli sınıflardan bahsetme aşamasına geçilir. Temel anlamda sosyal, siyasal ve ekonomik olarak daha fazla ayrıcalık sahibi olma durumunu ifade eden toplumsal sınıf olgusunun bilimsel anlamda ele alınması bizlere sınıf olgusunun ortaya çıkması ve gelişen özelliklerinin daha çok ekonomik ilişkilerin bir yansıması olduğunu göstermektedir. Örneğin üretimde toprağın yaygın olarak kullanıldığı ve neredeyse tek geçim kaynağı olduğu feodal düzende toprak sahipliği üzerinden gelişen bir sınıfsal ilişki olduğu gözlenmekte ve dönem özellikleri bu çerçevede biçimlenmektedir. Dolayısıyla ekonomik ilişkinin olduğu bir düzlemde sınıf olgusu da kaçınılmaz olmaktadır. Bu bağlamda temelini sanayi faaliyetlerinin oluşturduğu 18. Yüzyıl toplumu da kendi sınıflarını oluşturma konusunda geri kalmamış ve proletarya ile burjuvazi tarihsel sahnede yerini almıştır.

Avrupa'da 18. ve 19. Yüzyıl'larda yeni buluşların üretime uyarlanması ve buhar gücüyle çalışan makinelerin makineleşmiş endüstriyi doğurması sermaye birikiminin çoğalmasını sağlamıştır. Rönesans ve reform hareketlerinin etkisiyle gelişen özgür düşünce ortamı, bilim ve teknik alanındaki gelişmelerin önünü açmıştır. Coğrafi keşiflerin başlattığı sömürgecilik hareketleri ile Avrupa daha da çok zenginleşmiştir. Teknik gelişmelerin üretime uyarlanmasıyla da endüstri devrimi meydana gelmiştir. Makinelerin üretimde etkin hale gelmesiyle tarımsal üretim ikinci

planda kalmış ve tarımsal işgücü geçim derdiyle büyük kentlere göç etmek suretiyle sanayileşmenin hazır işgücü haline dönüşmüştür. Avrupa ülkeleri yeni koloniler oluşturarak buralardan getirilen malları sanayide kullanmaya başlamıştır. Bu süreç ekonominin makro bir düzeye ulaşmasına öncülük etmiş ve Sanayi Devriminin meydana gelmesini sağlamıştır.

18. ve 19. Yüzyıl'larda yaşanan Sanayi Devrimi ve Fransız Devriminin etkisiyle hem ekonomik hem de siyasal anlamda toplumsal güç merkezi, Kilise ve toprak sahibi aristokratlarla derebeylerden, devrimler öncesinde kentlerde küçük imalat yöntemiyle ekonomik yaşamlarını sürdüren fakat yaşanan coğrafi keşiflerin etkisiyle önemli ekonomik kazançlar elde eden, sonrasında bilimsel alanlarda yaşanan gelişmelerin de üretim ağına yansıması sonucunda zenginleşen yeni bir sınıfa doğru kaymıştır. Fabrikalaşma sistemine de liderlik eden bu sınıf, burjuva sınıfıdır. Kendi içerisinde birtakım bölümlere ayrılması mümkün olmakla birlikte özellikle tarımsal üretimin hakimiyetini kaybetmesiyle meydana gelen ekonomik değişimin temel aktörü ve gücü olan bu sınıf, uzun sürelere yansıyacak bir şekilde sonraki dönemlerin sosyal, siyasal ve ekonomik yapılanmasını biçimlendirmede temel dinamik olmuştur. Nitekim burjuva sınıfı, feodal güç odaklarına karşı giriştikleri savaşı Fransız Devriminin de rüzgarıyla kazanmaları sonucunda imparatorlukların yerine ulus devletlerin oluşmasını sağlamıştır.

Sanayi Devrimi aile içi üretimi büyük ölçüde değişime uğratmıştır. Makineler basit üretim araçlarının yerini almış, demirin, kömürün ve diğer yeraltı zenginliklerinin üretime koşulması büyük fabrikaların inşasını gerekli hale getirmiştir. Böylece Avrupa'da temelde tarım işçilerinin meydana getirdiği toplumsal yapıda, fabrikalarda üretim yapan düzenli bir çalışan grubunun oluşması yönünde önemli bir değişim yaşanmıştır. Fabrika sistemi hızlı üretim gibi olumlu sonuçların yanında sosyal açıdan olumsuz nitelikte birtakım gelişmelerin yaşanmasına da sebep olmuştur. Erkek işçilerin yanında daha ucuza çalıştırılabildikleri için kadın ve çocuklar çalıştırılmaya başlanmıştır. Günde yirmi saati bulan ve bunun karşılığında karın tokluğuna demenin bile fazla gelebileceği ücretlerin verildiği, tek düze ve basit hareketlere dayanan ve bunlarla birlikte sağlık açısından olumsuz çalışma koşulları hakimdi.

Daha önceleri el emeğine dayalı olarak ve toprak işleme ekseninde biçimlenen ve kendine yetecek kadar üretim yapan insanların yukarıda sözü edilen değişimler sonucunda oluşan yeni ekonomik düzende kendilerine, ağır çalışma şartlarının ve daha fazla kar elde etmenin hakim olduğu fabrika ortamında burjuva sınıfının eline bakar bir vaziyette ancak yer bulabilmiştir. Bu dönemde değişim hareketliliği sadece teknik buluşlar ya da coğrafi keşifler anlamında yaşanmamakta, aynı zamanda yaşanan değişimlerin sosyal boyutlarını ele alan düşünceler de yayılmaya başlamıştır. İşin özü, sosyal adalet vurgusunun ön plana çıktığı derin tartışmalar tarihin daha önceki dönemlerinde de vuku bulmuştur. Ancak söz konusu dönem Avrupa'sında değişimin acımasız boyutları ve sancıları çok derinleşmiş ve işçinin de haklarını vurgulayan, sistemdeki çarpıklıkları dile getiren, daha sonraları dünya tarihine yön verecek düşünsel sistemler geliştirilmiştir. Buna en iyi örnek hiç şüphesiz Karl Marx'ın Alman filozof Hegel'in tarihsel diyalektik anlayışından yola çıkarak geliştirdiği ve sonraları Marksizm olarak adlandırılacak düşünceler silsilesidir. Marx'a göre burjuva, emeğinden başka hiçbir şeyi olmayan işçinin emeğini sömürmek yoluyla varlığını ve büyümesini sürdürmektedir. İnsanlık tarihinin çatışmalar tarihi olduğunu ifade eden Marx, o güne kadar yaşanan tarihsel süreci ele alarak geleceğin yapılanmasının işçinin hegemonyasına dayalı bir düzenle olanaklı olacağını kapsamlı bir sistem eleştirisi yaparak ifade etmiştir.

Oluşan yeni düzenin bütün olumsuzluklarını üzerinde taşıyan, sağlık bakımından, ekonomik bakımdan, sosyal ve siyasal haklar bakımından toplumun en alt tabakasına itilen işçi grubu, hem yaşadığı bu olumsuz koşulların hem de dünyada ses getiren düşünce akımlarının etkisiyle örgütlü bir yapıya kavuşarak bir anlamda yığınlar olma halinden çıkıp bir toplumsal sınıf olarak tarih sahnesinde proletarya adıyla anılmaya başlamış ve ekonomik yapının değişimiyle temel güç haline gelen burjuvazinin karşısında mücadele eden bir kimliğe bürünmüştür.[53]

[53]Erdal Dağtaş-M. Selahattin Okuroğlu, "Tarihsel Bir Kategori Olarak Burjuvazi", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, Mart-2018, s. 382-394

2.3.20. Yüzyıl Kapitalizmi

Erken Kapitalist dönemde Merkantalizm anlayışının hakim olması beraberinde kıymetli maden arzını çoğaltmış, bu kapsamda sermaye birikimi önemli seviyelere ulaşmıştır. Özellikle bu dönemde ihtiyaç duyulan kıymetli madenleri temin etme isteği coğrafi keşifleri tetiklemiş ve bulunan yeni kıtalar sömürgeleştirilerek maden akışı sağlanmıştır. Tüm bu yaşanan gelişmeler sermaye birikimini hızlandırarak hem sömürgeci devletlere hem de bu devletlerin çatısı altında ticaretle uğraşan tüccar kesime önemli bir güç kazandırmıştır. Kazanılan bu sermaye gücü, devletlerin iktisadi yaşamdaki etkilerini hafifleterek özel teşebbüsün gelişiminin önünü açmıştır. Oluşan büyük pazarlar geniş hammadde kaynaklarına ulaşımı kolaylaştırmış ve sermaye birikiminin çoğalmasını sağlamıştır. Bu sermaye birikimi bilimsel alanda yaşanan gelişmelerle birlikte sanayileşme sürecinde kullanılarak bir anlamda ticaret kapitalizminin sonunu getirmiş ve Sanayi Devriminin yaşanmasına ortam hazırlamıştır. Sanayi Devrimiyle beraber kapitalist sistem adeta şahlanış dönemine geçmiştir. Ancak ne var ki bu şahlanış sistemin tarihinde görebileceği en önemli krizlerin yaşanmasına engel olamamıştır. Sistemin yaşadığı bu krizler beraberinde önemli eleştirilerin doğmasına yol açmış ve yeni düşünce biçimleri gelişmeye başlamıştır. Kapitalist süreç bu eleştirilerden kaçamamış ve sistem özüne aykırı olarak dışarıdan yapılan müdahalelerle önemli değişimler geçirmeye başlamıştır.

Sanayi Devrimi, geliştirilen yeni teknolojiler eşliğinde daha az maliyetle daha çok üretim yapma imkanı sağlamıştır. Elde edilen bu ürün fazlasının satılması için yeni pazar ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu dönemde oluşan sermaye birikiminden kaynaklı olarak zaten oldukça güçlenen kapitalist devletler yeni pazar imkanları yaratabilmek için birbirleriyle sömürgecilik yarışına girmiş ve yaşanacak olan büyük savaşların önünü açmışlardır. Bununla beraber bu dönemde ülkeler içerisinde eşitsizliğin ve yoksulluğun ciddi boyutlara ulaşması, sistemi sorgulama aşamasına getirmiş ve bundan önceki dönemlere kıyasla çok ciddi toplumsal, siyasal ve ekonomik

çatışmaların ve bu çatışmalar eşliğinde büyük değişikliklerin yaşanacağı bir sürece girilmiştir.[54]

Sanayi devrimiyle birlikte üretim kapasitesi yüksek olan ve çalıştırılabilecek daha fazla emek gücüne ihtiyaç duyulan fabrikalar oluşturulmuş ve bu süreç toplumsal bir emekçi sınıfının doğmasına yol açmıştır. Özellikle 18. Yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de girişimcilerin ve sanayicilerin daha çok kar elde edebilmek için emekçi sınıfın haklarını sömürmesi, emekçileri daha organize bir hale getirmiş ve bu süreç sendikal hareketlerin gelişimini sağlamıştır.[55] İşçilerin organize bir şekilde sendikal hareketler içerisinde yer alması, üretim araçlarının sahibi konumundaki girişimcilere karşı hak arama ve pazarlık yapma olanağını doğurmuştur.

Sanayi Devriminin yaşandığı dönemde gelişen teknolojik olanaklar üretim sisteminde emek gücüne duyulan ihtiyacı azaltmış ve yine bilimsel faaliyetlerin sağlık alanında da etkinleştirilmesi ölüm oranlarını düşürmüş ve böylece nüfus artışı yaşanmıştır. Bu gelişmeler toplumda ciddi bir işsizlik krizine yol açmıştır. Yaşanan işsizlik krizini, çalışan kesimin üretim araç sahiplerinin daha fazla kar elde etme hırsından dolayı önemli hak kayıpları yaşaması süreci izlemiştir. Bu durumlar toplumsal huzurun gün geçtikçe daha fazla bozulmasına yol açmış ve sisteme yönelik ciddi eleştiriler baş göstermiştir. Böylece yaşanan kriz ve sorunlara çözüm arayışına giren kapitalist devletler, ekonomik hayata müdahale ederek klasik anlamdaki kapitalist sistemin dışarıdan yapılan müdahaleler çerçevesinde şekil değiştirmesi sürecini başlatmıştır. Sistem, bu müdahalelerle birlikte bir anlamda kendini güncellemiştir.

Sanayi Devrimiyle birlikte daha fazla kar elde etme olanağı bulan kapitalist ülkeler bu kapsamda daha fazla güç elde etmek istemiş ve yaşanan sömürgecilik mücadelesi 1. Dünya Savaşı'na ortam hazırlamıştır. Yaşanan bu ilk büyük savaş, savaşan ülkelerin boynunda çok ciddi bir ekonomik yük bırakmıştır. Bu yükün altından kalkabilmek için daha fazla para tüketmek zorunda olan ülkelerde fiyatlar

[54]Werner Bierman-Arno Klönne, *a.g.e*, s. 13-14

[55]Ahmet Özkiraz-Nuray Talu, "Sendikaların Doğuşu: Türkiye ve Batı Avrupa Karşılaştırması", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 2008, s. 108

dengesi alt üst olmuştur.[56] Savaşın ekonomik sonuçları da çok ağır olmuştur. Savaşta yer alan ülkeler savaşın yarattığı ekonomik sonuçlar nedeniyle önemli yaralar almıştır. Bu ülkelerde üretim durma noktasına gelmiş ve ülke içerisindeki üretici firmalar üretimlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Savaş süresince savaşan ülkelerin bütün enerjilerini savaş doğrultusunda kullanmış olmaları ve ülkenin emekçi gücünü oluşturan genç erkek nüfusun savaş cephelerine sürülmeleri nedeniyle ülkelerde nüfus yaşlanmaya başlamış; yine savaşın yaratmış olduğu olumsuzluklar nedeniyle üretken nüfusta ciddi azalışlar meydana gelmiş; yeni buluşların ve teknolojik gelişmelerin de bu süreçte durması, geçmiş yüzyıla göre üretimdeki artış trendini kıyaslanamayacak bir biçimde yavaşlatmıştır.

Bir önceki dönemde yaşanan coğrafi keşiflerle birlikte kapitalizmin başka coğrafyalarda da kabul görmesi; yine bu gelişmeler kapsamında uluslararası ticaretin üst seviyelere ulaşması ABD'yi Avrupa coğrafyasına yakınlaştırmış ve ABD bu süreçte Avrupa kapitalizminin gelişmesine destek olmuştur. Ne var ki yaşanan 1. Dünya Harbi ve uzak doğuda Japonya gibi rakiplerin ortaya çıkması bu destek sürecini tersine çevirerek ABD'nin Avrupa'ya olumsuz etkiler yaratmasına neden olmuştur.[57] Tüm bu yaşanan gelişmeler sistemin gittikçe tıkanmaya başladığını ve bunalıma sürüklendiğini haber vermekteydi.

Bundan önceki dönemlerde kısa süreli, lokal ve konjonktürel krizler yaşayan kapitalist sitem, 1929 yılında borsalarda oluşan spekülasyonlar nedeniyle bankalardan yüksek faizler karşılığında kredilerin çekilmesi ve çekilen kredilerle bolca hisse senedi ve tahvillerin alınması sonrasında bu hisse senetlerinin ve tahvillerin satışlarının beklendiği ölçüde gerçekleşememesi neticesinde zincirleme yaşanan iflaslar, sistemi tıkamış ve büyük bir çöküntü etkisi yaratmıştır.[58] Kısa süre içerisinde yaşanan bu kriz ülkelerin neredeyse tamamını oldukça etkilemiştir. Bu kriz, kapitalizm tarihinde meydan gelen ilk büyük kriz olma niteliğini taşımaktadır.[59]

---

[56]Hasan İslatince, *a.g.e.*, s. 52
[57]Serap Durusoy,*a.g.m.*, s. 368
[58]Hasan İslatince, *a.g.e.*, s. 53
[59]Güven Delice, *a.g.m.*,s.66

1929 yılında meydana gelen Büyük Buhran, kapitalist sitemin özünü oluşturan 'laissez faire laissez passer' düşüncesinin uzun bir müddet rafa kaldırılmasına ortam hazırlamıştır. Bu sürecin sonucu olarak ortaya çıkan Keynesyen Teori, devletlerin gelir gider dengesinin manipüle edilmesi suretiyle iç talebi artırmak çabasında olmuş; aynı zamanda istihdam olanaklarını artırarak işsizlik sorununu çözümlemeyi hedeflemiştir. Çünkü bu süreçte meydan gelen en büyük sorun işsizlik meselesi olmuştur.[60] Keynesyen Teorinin etkisiyle bu dönemde ABD Başkanı olan Roosevelt 'Yeni Sözleşme (New Deal)' olarak isimlendirilen politikaları gündemine almıştır. Bu politikaları şu şekilde özetlemek mümkündür: İşçi ücretlerinin artırılması, üreticilere çeşitli sübvansiyonların verilmesi, işsizlere tazminat ödenmesi, alt yapı çalışmalarına ağırlık verilerek yeni istihdam olanaklarının yaratılması ve ihracatı artırabilmek amacıyla devalüasyon yapılması vb.[61] Keynesyen Teori de özünde görüldüğü gibi sistemin temel çelişkilerine odaklanmak yerine aksaklıkları gidermeye yönelik politikaları benimsemiştir. Keynesyen talep politikası, iktisadi büyümeyi sağlayacak politikalar çerçevesinde vergilendirme yoluyla karın bir bölümünü yeniden dağıtmayı ve bir refah devleti anlayışını hakim kılmak istemiştir. Ön planda sosyal devlet anlayışını hakim kılmak olsa da perdenin arka kısmındaki temel hedef, yaşanılan toplumsal adaletsizliğe baş kaldıran emekçi kesimin mücadelesini dizginleme arzusudur.

Henüz 1. Dünya Savaşının ve Büyük Buhranın etkileri bertaraf edilememişken yaşanan 2. Dünya Savaşı önemli bir ekonomik yıkıma daha yol açmıştır. Savaş, Avrupa'da meydana gelmiş ancak uzak doğuda rakip Japonya'nın ve diğer taraftan ABD'nin savaşa müdahil olmasıyla savaşa girmeyen ülkeler dahil olmak üzere neredeyse bütün dünya savaşın etkisinde kalmıştır.[62] Savaşa aktif olarak dahil olmayan ülkeler bile savaşın tehdidinden dolayı önemli bir genç nüfusu silah altına almış; çok ciddi miktarlarda savunma harcamaları yapmıştır. Bu durum neticesinde ülkelerde üretici güç ciddi bir azalış göstermiş ve savaşın etkisinden dolayı yapılan büyük harcamalar fiyat istikrarının bir kez daha bozulmuş ve rekor düzeyde enflasyon

[60]Nihat Işık- Erhan Duman, *a.g.m.*, s. 240
[61]Nihat Işık- Erhan Duman, *a.g.m.*, s. 241
[62]WernerBıerman-ArnoKlönne, *a.g.e.*, s. 165

artışları yaşanmıştır. Ülkelerde bu olumsuz tablodan yararlanmak isteyen stokçular meydana gelmiş; tekelleşme oranları artmıştır. Yaşanan bu sorunların etkisini en hafif düzeye indirgemek isteyen devletler de piyasa sistemine daha fazla müdahale etmek zorunda kalmıştır.

Kapitalizmin en yüksek potansiyeline ulaştığı dönemlerde, öncesinde 1. Dünya Savaşı ve Büyük Buhran, sonrasında ise yaşanan 2. Dünya Savaşı sisteme çok büyük darbe vurmuş ve geride büyük acılar ve toplumsal travmalar bırakmıştır. Yaşanan bu büyük olaylar sadece gerçekleştiği dönemi değil; günümüzde yaşanan birçok gelişmenin de tetikleyicisi olmuştur. 2. Dünya Savaşı sonrasında ulusal kalkınma hedefi ön plana çıktığı için bir önceki dönemin en önemli parametresi olan sömürgecilik anlayışı etkisini kaybetmiştir.[63] Kapitalist sistemin etkisiyle yaşanan olumsuzluklara bir anlamda tepki maksadıyla ortaya çıkan sosyalist ideolojinin parametreleri bu dönemde kapitalist sistemi etkilemeye başlamıştır.[64] Devletler artık sistemin tıkandığı noktalarda devreye girmeye başlar ve gerektiğinde bir tüccar ya da sanayici ve yatırımcı pozisyonu edinerek sisteme gerekli gördüğü müdahaleleri yapmaktan çekinmeyen bir hüviyet kazanmaya başlar.[65]

Yaşanan büyük savaş ve krizler sistemin güçlü devletlerini bir araya getirmiş ve bu devletler bir daha böylesine büyük yıkımlara yol açan sorunlar yaşamamak adına yeni çareler aramışlardır. Bretton Woods Sistemi tam da bu çare arayışlarının ürünü olarak ortaya çıkmıştır.[66] Bu sistem eşliğinde kapitalizm yeni bir evreye geçmiştir. Daha önceleri sadece mübadele aracı olarak kullanılan para, bu sistemle daha etkin kılınmıştır. 2. Dünya Savaşının galibi olan ülkelerin daha fazla söz sahibi olduğu Bretton Woods Sistemi savaşa dahil olan 44 ülkenin katılımıyla yeni dünya düzeninin kararlaştırılması için kurulmuştur. Bu sistemle alınan başlıca kararlar şu şekildedir:

a) Sabit kur sistemine geçiş ile dolar ve sterlin rezerv para kabul edilecektir. 1sterlin=2,8 dolar paritesi ve 1 altın=35 dolar güvencesi sağlanacaktır.

---

[63]Ömer Aytaç- Süleyman İlhan,a.*g.m.,* s.185

[64]Ahmet Özkiraz- Nuray Talu, *a.g.e.,* s. 112

[65]Kemal Cebeci, "Küreselleşme Bağlamında Ulus Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 71, 2008, s. 24-25

[66]Togan Karataş, *Küreselleşme Sürecinde Finans Kapitalin Yükselişi ve 2007-2009- Dünya Ekonomik Krizi*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011,s.65

b) Merkez bankaları, rezervler aracılığıyla kuru sabit tutmakla sorumlu olacaktır.
c) Sabit kur düzenine işlerlik kazandırmak için IMF kurulmuştur. Ödemeler dengesinde yaşanacak olan kriz anlarında, devalüasyon ve ihracat artışı ile ülkelere döviz geliri sağlamaya çalışacaktır.
d) Özellikle Avrupa'ya uzun dönem kalkınma kredileri vermek için Dünya Bankası kurulmuştur.
e) Serbest ticareti geliştirmek için GATT yürürlüğe sokulmuştur.[67]

Bretton Woods Sistemi ile özellikle 1945-1973 yılları arasında çok önemli büyüme rakamlarına ulaşılmış ve kapitalizm tarihinde görülmediği kadar toplumsal refah seviyesi yukarılara taşınmıştır. Belirtilen gelişim özellikleri nedeniyle bu dönem ekonomistler tarafında 'altın çağ' olarak tanımlanmıştır. Kapitalist sistem bu dönemde endüstri alanında gelişme kaydetmeye devam etmiş; ancak en önemli aşamayı finansal sektörde sergilemiştir.[68] Finansal sistemin en temel unsuru ise fonlardır. Bu sitemde fon sahibi olanlar fon talep edenlere gerek direkt olarak gerekse aracı kuruluşlar vasıtasıyla ulaşmakta ve fon talebinde bulunanlar fon arz edenlere belli ödeme karşılığında borçlanmak suretiyle fon akışı sağlamaktadır. Bu sistem yurt içinde işleyebildiği gibi yurt dışında da işleyebilmektedir.

Fon akış sisteminin en önemli aracılarından biri olan kurum ise bankalardır. Bankalar aracılığıyla fon arz eden ve talep edenler gerek yurt içi gerekse yurt dışında rahatlıkla buluşabilmekte ve fon akışı sağlanabilmektedir. Tasarruflar bu şekilde yatırıma dönüşmekte ve bu sistem özellikle fon arz edenleri ve aracı kuruluş olan bankaları önemli karlara ulaştırmaktadır. Bankaların kar oranlarının önemli artış göstermesi sonucunda finans sektörü, sanayi ve ticaretin önüne geçmiş hatta reel sektörü kontrol eder hale gelmiştir.[69] Ancak ne var ki emeğin aktif olmadığı sadece rant ekonomisinin hakim olduğu bu sistem, yeni krizleri beraberinde getirme potansiyeline sahip olduğu için devletler, finans sektörünü düzenleyici ve denetleyici kurumlar inşa ederek kontrol etmeye ve bu sektöre daha çok müdahale etmeye

[67]Oya Köymen, *Sermaye Birikirken-Osmanlı, Türkiye, Rusya*, 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul 2002, s.174-175

[68]Serdar Öztürk-Bekir Gövdere, "Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1,2010, s.381

[69]Togan Karataş, *a.g.e.*, s. 23

çalışmaktadır. Ancak Küreselleşme hareketlerinin yoğunlaşması sebebiyle bu kontrol etme çabası neredeyse imkansız bir duruma gelmiştir.[70]

2.3.1. Fordist Üretim Biçimi

Fordizm kavramını bir üretim ve birikim rejimi olarak dar anlamıyla tanımlayabileceğimiz gibi, aynı zamanda Fordizmin yaratmış olduğu toplumsal ve kültürel etkilerin çerçevesinde daha kapsamlı bir tanımını yapmak doğru bir yaklaşım olacaktır. Kavramı üretim ve birikim tekniği bakımından ele alırsak, Fordizmi sanayi üretiminin kitlesel ölçekte gerçekleştirildiği ve üretim yapılanmasında el emeğine dayalı işlerle yönetimsel kadronun Taylorist bir yaklaşımla ayrılarak iş tanımlamalarının daha katı bir şekilde yapıldığı, standartlaştırılmış ve seri bir nitelik kazanan ürün elde etme çabasıyla gerçekleştirilen üretim süreci ve artan talep ölçeğinde bu standartlaşmanın kalıcı hale geldiği bir üretim sistemi olarak tanımlayabiliriz.[71] Toplumsal ve kültürel etkileri bazında Fordizmin geniş tanımını ise Gramsci'nin yapmış olduğu eleştirel yaklaşımla değerlendirebiliriz. Gramsci Fordizmi, planlı ekonomi sürecine damgasını vuran, sadece ekonomiyi ve üretimi değil; aynı zamanda bireyleri de belli bir plan içerisine sokarak yeni bir işçi ve insan tipolojisi yaratmak arzusuyla en mahrem alanlar da dahil olmak üzere hayatın hemen her alanını ele geçiren, bu bakımdan sadece bir montaj hattıyla sınırlı kalmayarak kapitalist süreçte yeni dönemi başlatan bir sistem olarak tanımlamaktadır.[72] Fordizm'i Henry Ford'un otomotiv sektöründe uyguladığı yöntemler eşliğinde değerlendirmek yeterli olmayacaktır. Çünkü otomotiv alanında yapılan uygulamalar Fordizm'in lokal bir uygulamasıdır. Bu nedenle Fransız Düzenleme Okulu'nun Fordizm'i bir "birikim rejimi ve düzenleme biçimi" şeklinde ele alarak yaptıkları tanımın daha geçerli olduğu söylenebilir.

---

[70]Halil Altıntaş, "Bankacılık Krizleri, Nedenleri ve Ekonomik Maliyetleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:22, 2014, s. 39-61

[71]Ayda Eraydın, "Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler", *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları*, Kasım 1992, s.15.

[72]Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma; Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Çev.: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 1995, s. 68

Düzenleme Okulu, "birikim rejimi" kavramıyla; üretim ve işgücü örgütlenmesine dair normları, gelir paylaşımı ilkelerini, pazardaki talep şekilleri ve tüketim kurallarını, ortak sanayi ve ticaret yönetim anlayışını, ekonomik alanlar arasındaki değişim biçimleri ve ilişkilerini ve diğer makro-ekonomik hususları ifade etmektedir. "Düzenleme tarzı" kavramıyla da kanunlar, anlaşmalar vb. ile oluşan kurumsal izlenim, kapitalist sirkülasyonu güvenceye alan kurallar ve kültürel alışkanlıkların karmaşıklığı ile sosyal ilişkileri düzenleyen özel ve resmi kuralları ifade eder.

Henry Ford'un hareketli montaj hattıyla araba üretmeye ve işçilerine günde 8 saat çalışmaları karşılığında beş dolar ödemeye başladığı 1914, Fordizm'in sembolik başlangıç yılı olarak kabul edilmektedir.[73] Bununla beraber Fordizm kavramı, hakimiyetini ancak 1945 yılından sonra ilan edecektir.

Aslında hareketli montaj hattı yöntemiyle ilk seri üretimi gerçekleştiren kişi Henry Ford değildir. İlk olarak bu üretim tekniği, 1798 yılında ABD ordusu tarafından 10.000 adet silah talebinde bulunulan silah üreticisi Eli Whitney tarafından uygulanmıştır. Yapılacak olan tüfeğin her bir parçasının üretimi için farklı makinelerde kalıp tasarlayan Eli Whitney bu yolla talebi karşılayabilmiştir. Henry Ford ise hareketli montaj hattıyla seri üretimi otomotiv sektöründe gerçekleştirmiştir.[74] İşçilerin yaptığı her bir işin ayrı ayrı ve detaylı bir şekilde incelenmesi ve kaydedilmesi ve de işlerin sonuçlanması bakımından en basit ve en uygun yöntemin kullanılması kapsamında büyük verimlilik artışı sağlayan F.W. Taylor'un 'bilimsel yönetim' perspektifi yine Henry Ford'un geniş ölçekte yararlandığı bir diğer isim ve yöntem olmuştur. Taylor'un zaman ve hareket çalışmaları Ford tarafından da uygulanmış ancak Ford'un daha geniş çaplı düşünceleri onu Taylor'dan özel kılmıştır. Henry Ford'un esas amacı yapılacak olan kitle üretimiyle beraber kitle tüketimini yaygınlaştırmak ve işçilerin denetim ve organizasyonunu yeni politikalar eşliğinde gerçekleştirerek yeni bir estetik ve psikoloji oluşturmak ve bu kapsamda rasyonel, modernist ve popülist bir toplum yaratmaktır. Ford bu amacın gerçekleşmesi için

[73]David Harvey, The Condition of Postmodernity, Blackwell, Massachusetts, 1991, s.125

[74]Michael Pollard, *Henry Ford ve Ford*, Çev. Ayşe Aydoğan, İlk Kaynak Yayınları, Ankara 1996, s. 30

sadece işçilere daha yüksek ücretler vermenin yeterli olmadığını ayrıca bu işçilerin evlerine sosyal görevliler göndererek rasyonel ve sağduyulu yani alkolsüz bir biçimde yaşamalarını sağlamak; sistemin arzu ettiği düzenli ve ahlaki değerleri benimseyen bireylere dönüştürerek onları bu doğrultuda kontrol ve tasarımlamak istemiştir.[75]

Henry Ford düşündüğü sistemin gücüne o kadar inanmıştır ki Büyük Buhran döneminde yaşanan ekonomik çöküntü ortamına rağmen işçilerinin ücretlerini artırmış fakat yaşanan kriz bir ölçüde Ford'u da etkilediği için bu ücretleri tekrar düşürerek işçi çıkarma yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Yaşanan ilk büyük savaş ve ekonomik buhranın etkilerinin azalması ve sonrasında meydana gelen ikinci büyük savaşın yarattığı olumsuz tablonun etkisiyle ağırlık kazanan Keynesyen Teorinin uygulandığı ülkelerde Fordizm olgunluk dönemine ulaşarak uygulanışı yaygınlık kazanmıştır.[76] Daha önceki süreçlerde hem olağanüstü durumların meydana gelmesi hem de sisteme yönelik itirazlar sebebiyle hükmünü ilan edemeyen Fordist Üretim Rejimi 1945 ve 1973 yılları arasında piyasalara hakim olmayı başarmıştır. 1973 yılından sonra Fordist üretim ve birikim rejimi etkisini tamamen yitirmiş değildir. Bu dönemden sonra egemen gelişen yeni yaklaşımlar ve teknolojik imkanlar sebebiyle piyasalardaki ağırlığını kaybetmesine rağmen özellikle otomotiv sektörü gibi talep gören alanlarda ürün farklılaştırması yoluyla kitle üretiminin devam ettiği alanlarda hakimiyetini sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Fordist üretim ve birikim rejiminin temel esasları şu şekilde özetlenebilir

1.Kitle üretimi ve tüketimi: Üretim sadece toplumun belli bir kesimine yönelik olmaktan çıkarılıp geneline hitap eden bir hale getirilmek istenmekte ve kitlesel talebin oluşturulması ve örgütlenebilmesi doğrultusunda hedefler belirlenmiştir.

2.Ürünlerde yüksek standartlaşma: Kitlenin tüketim yapısı önceden belirlenerek bu doğrultuda ürünler tasarlanır ve üretilir. Bu anlamda ürün standartlaştırılması bu sistemde çok önemlidir.

[75] Ayda Eraydın, *a.g.m.*, s. 23
[76] Ayda Eraydın, *a.g.m.*, s. 34

3.Esnek olmayan bir üretim süreci: Üretim süreci standart ve esnekliğe kapalı bir şekilde tasarlanmıştır. Sadece standartlaştırılmış ürünlerin üretilmesi söz konusu olduğu için bu çerçevede işçi kesiminden de montaj hattında rutinleşmiş işleri yapmaları beklenmektedir.

4.İş örgütlenmesinde yeni teknolojiler kullanılmakta: Bu sistemde de yeni teknolojik olanaklar işgücü yerine kullanılabilmekte ve işçilerin verimliliğini sağlamak bakımından bu teknolojik imkanlardan faydalanılmaktadır.

5.*Rutin işler yapan yarı eğitimli işgücü kullanımı öngörülmekte*: Seri ve kitlesel üretim hattında standartlaştırılmış ürün veya ürünlerin bir kısmını yapabilecek donanıma sahip ve kolayca gözden çıkarılabilecek işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır.

6.*Keynesçi ekonomik politikalar ve piyasa düzenlemesi*: Kitlesel tüketimin yaratılabilmesi amacıyla devlet müdahalelerine olumlu yaklaşılmakta ve refah devleti uygulamalarının sistemin zayıf noktası olan kitle talebini yaratması açısından gerekli görülmektedir.

7.Diğer sektörler için belirleyicidir ve katma değerin oluşumunda egemendir: Üretim ağının ana hattını Fordist sistemin uygulayıcıları olan kitle üretimi yapan işletmeler oluşturmakta; buna mukabil diğer üretim birimleri ise sistemi destekleyen ve mikro düzeyde kalan bir pozisyondadır.

8.Hegemonik bir nitelik göstermektedir: Bireylerin sisteme uyumlu bir hale getirilmesi amacıyla özel hayatlar da dahil olmak üzere hayatın her alanı kontrol edilerek yönlendirilir. Bu çerçevede çok güçlü bir homojenize etme eğilimi vardır.

9.Bir yaşam tarzı düzenleme biçimidir: İnsanların öncelikle gelir sahibi olmasını ve sonrasında bu gelirin nasıl kullanılacağının öğretilmesi çabası söz konusudur.[77]

Fordizm, Keynesyen politikalarla birlikte 1960'lı yıllardan itibaren ciddi sorunlar yaşamaya başlamıştır. Özellikle 1956 ve 1973 yılları arasında her iki sistemin de yetersizlikleri gün yüzüne çıkmıştır. Bu yetersizliklerin oluşmasının özünü tek bir

[77] Ayda Eraydın, *a.g.m.*, s. 39-41

kelimeyle ifade edecek olursak esnekliğin olmaması anlamında kullanılan "sertlik (rigidity)" tir.[78] Kitle üretimini karşılamaya yönelik yapılan sabitleşmiş sermaye yatırımları değişen tüketici taleplerini karşılamakta yetersiz kalmış; bununla beraber kalıplaşmış emek piyasalarının ve iş sözleşmelerinin işçi kesiminde yarattığı rahatsızlık nedeniyle meydana gelen 1968-1972 grev dalgaları, Fordist üretim sisteminin krizini meydana getirmiştir.

Fordist üretim rejiminin bunalımının nedenlerini, bunalımın yaşandığı bölgeler bağlamında iki yaklaşımla değerlendirmek faydalı olacaktır.

1.Fordist üretimin niteliği darboğaza yol açmıştır: Bu yaklaşıma göre Fordist üretim sistemi ve rejimi kendi içerisinde çıkmazlara sahiptir. Bu çıkmazların özünü ise Fordizmin piyasaları ve iş ilişkilerini değişmez nitelikte kabul etmesidir. Söz konusu bu ön kabul, sistemin bunalımını kaçınılmaz kılmıştır.

2.Daha uygun koşullara sahip ülkelerin rekabette öne çıkmaları bu sonucu doğurmuştur: Bu yaklaşıma göre bunalımın esas sebebi, Fordizmin uygulandığı ülke ve bölgelerde emek verimliliğinde gözlenen düşüştür. Sistem, yaşamış olduğu bu sorununu giderebilmek için emek maliyetinin daha düşük olduğu bölgelere kendini kaydırmış fakat bu durum krizi önleyemediği gibi derinleştirmiştir.[79]

[78] David Harvey, *a.g.e.*, s. 141-142
[79] David Harvey, *a.g.e.*, s. 143

2.3.2. Post-Fordizm Üretim Biçimi

Post-Fordizm; değişen tüketim taleplerine cevap verebilmek için esnek bir üretim modelinin benimsendiği, makineleşme sürecinde ve emek gücünün organizasyonunda esnek uzmanlaşma anlayışıyla hareket edildiği, bilgi ve iletişim teknolojilerinden üretimde aktif olarak yararlanıldığı bir üretim ve birikim rejimidir.

1970'lerde ortaya çıkan Fransız Düzenleme Okulu, ortaya çıktığı dönemlerde yaşanan ekonomik durgunluğun dönemsel bir nitelikte olmadığını aksine bir krizi ve geçiş sürecini anımsattığını ifade etmiştir. Bu sebeple dönemin temel üretim rejimi olan Fordizm'in yapısını, esaslarını ve çelişkilerini değerlendirmeye almışlar; bu değerlendirmeler sonucunda geleceğe dönük önemli ipuçları keşfetmişlerdir. Yine yapılan bu değerlendirmelerde ekonomik ortamda yaşanan olumsuzlukların değişmez kanunlardan çok Fordist üretim rejiminin oluşturduğu sosyal pratiklerin bir neticesi olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla Fordist sistemin durağan ve standartlaşmış yapısından Post-Fordist esnek üretim rejimine geçiş düşüncelerini ilk olarak bu okulun araştırmacıları dile getirmiş oldular.[80]

Post-Fordist kuramın gelişimi, İtalya'daki gelişmelere bağlı olarak İtalya'da ortaya çıkan olgu olarak metafor amacıyla kullanılmak suretiyle ortaya konulmuştur. 1970'li ve 80'li yıllarda "Üçüncü İtalya" adı verilen bir döneme dikkat çekilmiş ve bu kavram sosyal bilimler yazınında yer almıştır. Üçüncü İtalya, bir taraftan kitlesel üretim yapan birinci İtalya'dan diğer taraftan da azgelişmiş güney bölgesine atıf olarak isimlendirilen ikinci İtalya'dan ayrı özellikleri haiz olan şehirler için kullanılmaktadır. Ülkenin orta ve kuzey bölgelerindeki şehirlerde gelişen küçük işletmeler ve atölyelerin üretim yaptığı bir alanı işaret etmektedir. Buralarda on ile elli arasında işçi çalıştıran fabrika ve atölyeler zenginleşmekte olan sanayi bölgelerinin çekirdeğini oluşturmuştur. Her bölge birbiriyle gevşek bir bağlantıya sahip bir ürün silsilesinde uzmanlaşmıştır. Bu şehirler arasında Toscana tekstil ve seramik, Emilia-Romagna; dayanıklı çiniler, otomatik makineler ve tarım makineleri, Marche ise ayakkabı,

[80]Ash Amin, *Post-Fordism: Models, Fantasies, and Phantoms of Transition*, Blackwell, Oxford UK 1997, s. 7

Veneto seramik ve plastik mobilyanın yanında ayakkabı da üretmekteydi. Bu şehirlerde bir yandan toplumsal bütünleşme diğer yandan da üretimde yerelleşme özellikleri gözlenmekteydi. Firmalar arasındaki taşeronluk ilişkisi, alınan siparişi birlikte karşılamayı esas alan firmalar arası yakın işbirliğine ulaşmış ve hem firmaların uyarlanabilirlik kapasiteleri artmış hem de bu durum yenilikçiliği kamçılamıştır. Bölgenin mali ve politik kurumları, yapılan üretimi ve firmaları büyük ölçüde desteklemeyi ve küçük firma ekonomisinin kendi bölgelerinde gelişmesi için sorunlarına çözümler getirmeyi görev edinmiştir. Küçük ölçekli üretim birimleri olmalarına rağmen yeni üretim rejiminin aktörleri, sahip oldukları esneklik sayesinde çok önemli başarılara imza atmıştır. Robin Murray'ın de ifade ettiği gibi "Gerilla güçleri düzenli orduyu teslim almaktadır."[81]

1965 ve 1973 yılları arasında kapsamı netleşen Post-Fordizm'in özelliklerini betimlemek yaşanan değişim sürecini anlamak açısından önemli olacaktır. Sisteme geçişin fitilini ateşleyen Düzenleme Okulu kuramcıları tarafından bu değişim "birikim rejimi" ve "düzenleme biçimi" olarak iki temelde ele alınmıştır.

"Birikim rejimi" açısından bakıldığında Post-Fordist üretim rejiminin yarattığı değişimler şu şekilde özetlenebilir:

1. Üretimin ve emek gücünün organizasyon sürecinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin aktif olarak kullanılması neticesinde yeni bir düzene geçilmiştir.

2. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hizmet sektörüne uyarlanmasıyla birlikte bu sektör endüstrileşme evresine geçmiştir.

3. Tarım ve hizmet sektörlerinin endüstrileşme süreciyle birlikte yeni bir sermaye birikimi olanağı doğmuştur.

4. Toplumsal gelirde ve işgücünün verimliliğinde artış meydana gelmiştir.

[81]Krishan Kumar, *a.g.e*, s. 38-53

5. Emek süreci ve ücretler arasında yaşanan ayrılık neticesinde bireyselleşme ön plana çıkmış ve yaşam biçimlerinde çoğullaşma süreci gözlenmiştir.[82]

"Düzenleme biçimi" açısından bakıldığında ise yeni dönemin getirdikleri şu şekilde sıralanabilir:

* Gelişen üretim teknolojilerine bağlı olarak sanayi sektörü, hizmet sektörü ve finasal sektör arasında bütünleşme artmış ve bu süreçte uluslararası sermaye ilişki ve hareketleri yaygın hale gelmiştir.

* Sosyal güvenlik sistemi parçalanarak bu doğrultuda yapılan uygulama ve harcamalar azalmıştır.

* Çalışma ilişkilerinin heterojenleşme sürecine girilmiş ve oluşan kitlesel işsizlikten etkilenen ticari yapılanmalar zayıflamıştır.

* Teknoloji sektöründe yeni firmalar varlık göstermeye başlamış ve bu sektörde yerelleşme sürecine girilmiştir.[83]

Geniş kapsamda ele alındığı takdirde Post-Fordizm'in temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

a- *Esnek bir birikim düzeni veya esnek üretim rejimi*: Bu üretim rejimiyle birlikte değişen tüketici taleplerine cevap verebilmek için üretimde farklılaşma ve esnekleşme sürecine girilmiştir.

b- *Küçük ölçekli üretim*: Fordist dönemin büyük ölçekli üretim ağları yerine küçük ölçekli işletmeler eşliğinde daha minimal düzeylerde üretim yapılmaya başlanmıştır.

c- *Ürün farklılaştırması*: Fordizm'in standart ürünlerine karşılık bu sistemde tüketicinin farklı taleplerine göre değişiklik arz eden üretim süreci yaygınlaşmıştır.

---

[82]Josef Esserand-Joachim Hirsch, *The Crisis of Fordismand the Dimentions of a 'Post-Fordist' Regionaland Urban Sructure*, Post Fordism A Reader, (Ed. Ash Amir), Blackwell, Oxford UK 1997, s. 77

[83] Josef Esserand-Joachim Hirsch, *a.g.e.*, s. 77-78

d- *Stoksuz çalışma*: Değişen tüketici taleplerinden kaynaklı olarak stoksuz üretim tercih edilir olmuştur.

e- *Üretim esnasında kalite kontrol*: Daha önceki sisteme nazaran bu sistemde kalite kontrolü üretim sürecinden sonra değil; süreç işlemekteyken yapılmaktadır.

f- *Üretim sürecinin parçalanması*: Blok üretim anlayışı terk edilerek üretim süreci parçalanmış ve üretim birimleri aracılığıyla ürün oluşturma sürecine geçilmiştir.

g- *İşgücünün uzmanlaşması ve çoklu görevler yüklenmesi*: Fordizm'in rutin işler yapan işgücüne karşılık bu sistemde görev tanımlaması genişlemiş ve işgücüne daha fazla bilgi ve yetenek kazandırılmıştır.

h- *İşgücünün niteliğine göre iş güvencesi ve ücret*: Çok nitelikli işgücü, iş güvencesine ve yüksek gelirlere sahip olabilmekteyken kalifiye olmayan işgücünün hak ve kazanımları bu standartların altında tutulmuştur.

ı- *Sendikalaşmanın önemini kaybetmesi*: İşletmelerin küçülmesi ve işgücünün esnek bir nitelik kazanması sonucu, üyelerinin hak ve kazanımlarını korumaya ve artırmaya çalışan sendikalar önemini kaybetmiştir.

i- *Eski imalathane ve bacalı endüstrilerin yanında bilgisayar esaslı yatırımların doğuşu*: Küçük işletmeler, yüksek teknolojinin üretime koşulmasıyla birlikte üretim olanak ve seçeneklerini çoğaltma fırsatı bulmuştur.

j- *Mavi yakalı geleneksel işçi sınıfı yerine beyaz yakalı işgücü*: Fordist üretim döneminin mavi yakalı işgücü yerine beyaz yakalı olarak tanımlanan kalifiye olmuş teknik ve yönetici pozisyonundaki elemanlar, emek nüfusunda ağırlık kazanmıştır.

k- *Kadının daha çok çalışabilmesine yeni teknolojilerin imkan sağlaması*: Teknolojik olanakların artmasıyla birlikte kaba güç gerektirmeyen ve daha teknik işler çoğalmış; bu durum kadınların iş piyasasında istihdamının önünü açmıştır.

l- *Çokuluslu şirketlerin hakimiyeti ve özerkliği*: Yaşanan küreselleşme süreciyle birlikte çok uluslu şirketler vücut bulmuş ve dünya piyasasında ağırlıklarını

hissettirir olmuştur. Bu tür uluslararası işletmeler ulusal yaptırımlardan bağımsız, özerk ya da küresel kurallara göre hareket etme arzusu sergilemektedir.

m- *Esnek uluslararası iş bölümü*: Uluslararası alanda da küresel boyuttaki üretimin organizasyonu sürecinde yeni ve esnek işbölümü meydana gelmiştir.[84]

2.3.2. Üretim Biçimlerinin Hakimiyeti

Literatürde esnek üretim biçimlerinin çeşitli tanımları yer almaktadır. Bu tanımları şöyle sıralamak mümkündür:

Esnek Üretim Sistemleri; merkezi bilgisayar aracılığıyla kontrol edilen, otomatik taşıma sistemleriyle birbirine eklenmiş ve iş istasyonlarıyla desteklenen otomatik nümerik kontrollü takım tezgahlarının oluşturduğu üretim sistemlerinin genel adıdır.[85] Bir diğer tanımlamaya göre esnek üretim sistemleri, denetleyici bir bilgisayar, otomatik takım tezgahları ve malzeme taşıma sistemlerini içeren, takımlar ve taşıma donanımlarının istenen özelliklere uygun olarak, farklı parçaların binlercesini üretmek için bilgisayar talimatlarıyla yönlendirildiği üretim sistemleri olarak ifade edilmektedir.[86]

Esnek üretim sistemleri, pazardaki esnek olan talebe esnek bir arzla yanıt verebilmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu sistem müşterilere belirli ürünleri çok çeşitlilikte düşük maliyetle üretebilme yeteneğine sahip, ekip çalışması, çalışanların yetkilendirilme sürecine dahil edilmesi ve işletmenin rekabet gücünü artırarak faaliyetlerinin devamlılığını sağlayacak bir sistemdir. Bu sistem, tasarım ve üretim özellikleri bakımından birbirine benzeyen ürün gruplarını küçük veya orta büyüklükte partiler halinde üreterek pazardaki gelişmeler karşısında ürün karmasında hızlı değişiklikler yapabilme olanağını sağlar.[87] EÜS, işletmelerin müşterilerine çok çeşitte

---

[84]KOSGEB, *Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermayenin Rolü,* Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Müdürlüğü Yayını, Ankara, Mart 2005, s. 27

[85]W. L. Charles-Gareth R. Jones, *Strategic Management an Integrated Approach*, 2. Edition, Houghton Mifflin Company 1993, s. 128

[86]J. G. Monks, *Operations Management: Theory and Problems*, McGraw-HillInc, USA 1987, s. 128

[87]J. L. Riggs, *Production Systems: Planning-Analysis and Control*, New York: John Willeyand Sons 1987, s. 435

ürün arz edebilmeleri için taşıyıcı bir merkezi sistemle birbirine fiziksel olarak bağlanmış, bir merkezi bilgisayar altında toplanmış makine ve araç gereçlerden oluşan bir topluluğun ifadesidir.

EÜS orta hacimde, birden fazla parçanın imalatına uygun olarak tasarlanmış, bilgisayarla yönetilen ve aralarındaki malzeme akışının otomatik bir biçimde gerçekleştirildiği yarı bağımsız iş istasyonlarından oluşmaktadır. Bu sistemlerde bir veya birden fazla çok amaçlı bilgisayar kontrollü makinelerden oluşan imalat hücreleri bulunur. Parçaların makineye yerleştirilmesi ve bir makineden diğerine taşınması, robotlar ve karmaşık transfer mekanizmalarıyla sağlanır. Girdiler, ihtiyaç olan yerlere uzaktan kumandalı araçlarla getirilir; robotlar tarafından işlem görülecek makinelere yerleştirilir ve sonra tekrar robotlar tarafından alınarak depoya gönderilmek üzere araçlara yüklenir. Direkt işçiliğin, malzeme taşıma ve depolama ile ilgili problemlerin en aza indirilerek sürat ve verimliliğin arttırıldığı bu sistemler, sistem elemanlarının hazırlık zamanlarından dolayı hiçbir sistem elemanında kesinti oluşmayacak şekilde zaman tasarrufu sağlamaktadır.[88]

EÜS, son yıllarda uygulamasına sıkça rastlanan bir sistemdir. Bu sistem Fordist düşünceye bir alternatif olarak 1960'lı yıllarda doğmuştur. İngiltere'de Molins firması için çalışan araştırmacı Theo Williamson, 1960'lı yılların başında "Esnek İşletme Sistemi" buluşunu yapmıştır. Williamson, "Sistem 24" olarak adlandırılan bu sistemin patentini ise 1965 yılında almıştır. Sistem 24 yoluyla tek amaçlı olarak kullanılan bir nümerik kontrollü tezgah ve konveyör bir araya getirilerek işlenecek parçaların makineler arasında otomatik transferi sağlanmıştır. 1960'lı yıllarda robotlar, malzeme taşıma sistemleri ve bilgisayar kontrol teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birleşince çeşitli parçaların orta ve küçük hacimlerdeki partiler halinde daha ekonomik bir biçimde üretilmesini mümkün kılan esnek üretim sistemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mikro elektronik teknolojisindeki gelişmelere paralel bir şekilde esnek üretim sistemlerinin sağladıkları yararlar kısa zamanda yüksek çeşit ve düşük hacim üreticileri tarafından keşfedilmiş ve bu sistemler sanayinin her alanında yaygın hale

[88]Aykut Top, *Üretim Yönetimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Eylül 2006, s. 12

gelmiştir. Günümüzde ise esnek üretim sistemleri birçok gelişmiş ülkede uzun yıllardan beri uygulanmaktadır.[89]

Değişen dünyada işletmelerin karşı karşıya olduğu üç önemli kavram bulunmaktadır. Bunlardan ilki, küresel rekabet koşullarıdır. Günümüz şartlarında şirketler bütün dünyayı hedef pazar olarak görme ve üretim şekillerini bu pazarda oluşan dalgalanmalar ekseninde ayarlamak durumundadır. Toplam kalite anlayışı ve verimlilik gibi hususlar, şirketlerin göz önünde bulundurması gereken uluslararası standartlar haline gelmiştir. İkinci bir olgu ise üretimde ileri teknoloji kullanımı ve bilgisayarlarlaşmadır. Üst düzey teknoloji ve bilgisayar yazılımlarının kullanımı, firmaların genel yönetim, iletişim ve üretim yönetimi alanında olmazsa olmazı durumundadır. Üretim yönetiminde diğer bir mesele de dünyaca kabul edilen bir toplam kalite anlayışının mevcudiyetidir. Kalite kavramı, üretimin en öncelikli ilgi alanıdır. Üretimde sıfır hatalı mal ve hizmet üretmek de artık yeterli olmamaktadır. Bunun yanında mal ve hizmetlerin çok hızlı tasarımı, üretimi ve dağıtımı günümüz rekabetinin en stratejik tarafını oluşturmaktadır. Küresel dünyada başarılı olmayı arzulayan firmalar için toplam kalite anlayışı, yeni bir rekabet sorununu gündeme getirmiştir. Bu kalite artırma eğilimi, insan kaynaklarının kalitesini artırma faaliyetlerini de kapsamaktadır. Dolayısıyla üretim yönetimi konusundaki bu üç problemin ortak çözümü olarak karşımıza esnek üretim sistemleri çıkmaktadır. Bu sistemler kendini hızlı bir biçimde yenileyebilen teknolojisi sayesinde hem kalite konusunda önemli yol almakta hem de hatasız üretim ve pazar koşullarına hızlı cevap verebilme bakımından firmaların rekabet gücünü artırmaktadır.[90]

Tipik bir esnek üretim sisteminin özellikleri şöyle sıralanmaktadır:

• Ürün çeşidinin fazla olduğu firmalarda uygulanabilir.

• Aynı gruptan olup ancak farklı özellikler gösteren parçaları üretmek için kullanılır.

---

[89]Semra A. Çapçı, "Esnek İmalat Sistemleri", *Verimlilik Dergisi*, Ankara: MPM Yayınları 1997/3, s, 25-44

[90]Mehmet Şahin, *Genel İşletme,* Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2001, s. 25

• Genel amaçlı kullanımı olan makine ve teçhizat içermektedir.

• Mamul, yarı mamul ve hammaddeler otomatik taşıyıcılarla ve otomatik taşıma bantlarıyla hareket ettirilmektedir.

• Üretimi kontrol eden bir ana bilgisayar bulunur. Hammaddenin fabrikaya girişinden mamul haline gelerek çıkışına kadar tüm işlemler otomasyona bağlı olarak bilgisayarlar aracılığıyla gerçekleştirilir.

• Farklı parçaların üretilmesi, tezgâhlar üzerinde otomatik sistemler aracılığıyla yapılacak olan değişikliklerle mümkün hale getirilmektedir.

• Esnek Üretim Sistemlerinde işçi müdahalesi minimum seviyeye düşürülmüş ve belli bir süre insan müdahalesine gerek kalmadan sistem, işlerlik gösterebilmektedir.

• Bir dizi farklı parçaların üretiminde kullanılacak esnek tezgahlarla donatılmış olan bir esnek üretim sisteminde üretim esnasında ön hazırlık süreleri ihmal edilebilir düzeydedir.[91]

Esnek üretim sistemlerinin geleneksel üretim sistemlerine göre birçok yararları vardır. Bunları su şekilde sıralayabiliriz:

Üretim Zamanını Kısaltır: EÜS öncesi düzenlemelerde ürünler birçok farklı iş merkezinden geçmek durumundaydı. Dolayısıyla ürünün iş istasyonları arasında taşınması sırasında geçen zaman ve bekleme süresi üretim süresini artırmaktaydı. EÜS'ün uygulanmasıyla üretim için gerekli zamanının gözle görülür biçimde azalması mümkün hale gelmiştir.

İşçilik Maliyetlerini Azaltır: EÜS'de geleneksel üretim sistemleri için gerekli olan işçi sayısına kıyasla yaklaşık % 10 ile % 15 düzeylerinde daha az işçiye ihtiyaç duyulmaktadır.

---

[91]Turan Pekmezci-Cemalettin Demirelli, "Esnek Üretim Sistemleri: Esnek Üretim Sistemlerinin Tekstil İşletmelerinde Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma", *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı:1, 2005, s. 133

Çalışanların Verimliliğinde Artış Sağlar: İş istasyonlarının ve makinelerin tasarımında ergonomi ilkelerine dikkat edildiği için yorgunlukların azalması ve kısa dönemde sağlıkla ilgili sorunların oluşmaması sağlanır.

Farklı Parçaların Dizayn Edilmesi Olanağını Sağlar: Sabit taşıma hatlarına oranla EÜS daha esnek olmasına karşılık bu esneklik bağımsız çalışan sayısal kontrollü makineler kadar değildir. Makinelerde kullanılan ekipmana bağlı olarak parçaların sisteme girişinde hazırlanma zamanı çok az bazen de hiç gerekli olmamaktadır. Bununla beraber EÜS, parçaların modern, isteğe bağlı ve eş zamanlı olarak meydana getirilmesini sağlar.

İş Envanterlerini Azaltır: Sistemin biçimlenmesi, parça hareketleri için yer kullanımında büyük ölçüde tasarruf sağlamaktadır. Böylelikle süreç kapasitesi, önceden belirlenen seviyeyi aşmaz.

Makine Kullanımını Artırır: Sayısal kontrollü makineler %50 veya daha az kullanım oranına sahiptir. Bununla birlikte etkili bir EÜS'de bu oran %80'e kadar çıkmıştır. Makine kullanımının artması, parçaların önceden paletler üzerine yerleştirilmesi neticesinde hazırlık sürelerinin kısalması, makine ve ekipmanın yerleştirilmesi için geçen zamanın ve iş yükleme ayarlamasının sonucunda gerçeklerşir.

Sermayeden Daha Fazla Yararlanma Olanağı Sağlar: EÜS'ün gelişmesiyle bir yandan üretim çeşitlendirilerek müşterilerin isteklerini karşılayacak mamullerin üretilmesi mümkün hale gelirken bir yandan da özellikle sermayenin yetersiz olduğu ülkelerde fonların stoklara bağlanmayarak ekonominin diğer alanlarında kullanılması olanağı sağlanmaktadır. Ayrıca sistemin özelliğinden kaynaklı olarak bu sistemi kullanan işletmeler, sıfır stokla çalışmayı hedefleyen sistem sayesinde depo ve depolama maliyetlerinden kurtulmuş olmaktadır. Direkt işçilik masraflarının düşük olması ve azaltılmış envanterle sürekli kalitenin sağlanması ve değişken nitelikteki talebe rağmen makinelerin kullanım performansının yüksek olması nedeniyle de sermaye yatırımlarının etkin kullanımı sağlanmaktadır.

Müşteri İsteklerini Karşılar: Bu sistemler yoluyla tüketiciler çok fazla seçenekle karşılaşarak bağımsız bir şekilde istediğini elde etme olanağına kavuşmuştur.

Uzun Vadede Rekabet Üstünlüğü Avantajı Sunar: Günümüzde hızlı bir değişim niteliğini göstermekte olan tüketici tercihleri karşısında ürünlerin yaşam süreleri kısalmıştır. İşletmelerin varlığını sürdürebilmesi, ürün düzeylerinin geniş bir yelpazeye sahip olmasına bağlıdır. Bu nedenle değişebilen, çok çeşitli ürünleri küçük partiler halinde düşük maliyetle üretebilen işletmeler önemli bir rekabet avantajı kazanmaktır. EÜS, özellikle ürünlerin yaşam sürelerinin kısa olması hallerinde işletmelere çeşitli ürünleriyle uzun vadede rekabet avantajı elde edebilmesini sağlar.[92]

EÜS'ün pek çok avantajı bulunmasına karşılık birtakım sakıncaları da bünyesinde barındırdığı unutulmamalıdır. Esnek üretim sistemlerinin taşıdığı başlıca sakıncalar şunlardır:

Kısa Sürede Demode Olma Riski: Bir EÜS'ün devreye sokulması uzun vadede gerçekleşebileceğinden dolayı teknolojik gelişmelere dayalı olarak sistem çok erken sürede demode olabilir. Sistemin kurulma maliyeti dikkate alınırsa firmaların bu sistemi kurma konusunda karar vermekte güçlük çekecekleri ifade edilebilir.

Yazılım Sorunu: EÜS'ün kurulmasında makine teçhizat gibi dolaysız maliyetlerin yanında pek çok dolaylı maliyetler de meydana çıkar. Önceliklemalzeme akışını sağlamak için geliştirilmiş bir yazılım sistemine ihtiyaç vardır. Etkin bir yazılım sistemi, bir hayli maliyetli olabilir. Ayrıca etkili bir yazılımın pahalı olmasının yanında sistemin sık sık hata verme olasılığı ve bunun giderilmesi için işçilerin eğitilmesinin gerekliliği, maliyetleri artıracak diğer unsurlardır.

İstihdama Olan Olumsuz Etkisi: EÜS, öncelikle otomasyonla birlikte gelişme sağlamıştır. Sistemin esaslarına göre hareket edilecek olursa firmalarda robotların kullanımıyla beraber işsizlik oranlarının yükseleceği belirtilmektedir. Çünkü EÜS'de insansız bütünleşik bir işlem düzeyine ulaşmak istenmektedir. Bu

[92]Sevinç Üreten, *Üretim / İşlemler Yönetimi Stratejik Kararlar ve Karar Modelleri*, 2. Baskı Başar Ofset, Ankara 1999, s. 241-242

sistemde işgücünün üretim faaliyetlerinde aktif olarak gelişmesi mümkün olmayacaktır.

Donanım Eksikliği: EÜS'ü oluşturan donanım elemanlarının tek bir satıcıdan elde edilmesi her zaman mümkün olmadığı için farklı satıcılardan elde edilen parçaların bütünleşik şekli montaj bilgisayarlarda da olduğu gibi bazı sorunlara neden olabilmektedir. Bunun yanında farklı satıcılardan elde edilen parçalarla sağlanan donanım, makine ve ekipmanı seçip, kurup ve çalıştıracak nitelikte elemanları bulma zorluğu, üzerinde durulması gereken bir başka sorundur.

Beklenmeyen Durumların Ortaya Çıkması: EÜS, çeşitli sorunlardan dolayı işlevsiz hale gelebilir. Sistemin mekanik ve elektronik donanımındaki aksaklıklar çok önemlidir. Sistemdeki bazı makinelerin devre dışı kalması, sistemin fonksiyonunu yerine getirmesini engelleyebilir. Ayrıca programlamanın hatalı olması, planlanmamış araç-gereç değişiklikleri, planlanan üretimin gerçekleştirilmesinde aksamalara sebep olabilir.[93]

2.4.21. Yüzyıl Kapitalizmi

Kapitalizm tarihi bir bakıma ilerleme, ardından dar boğaza girme ve gelir dağılımı ile toplumsal adalet mekanizmalarının toplumun önemli bir kesimini tatmin etmekten çok uzak bir noktaya varmış olması nedeniyle karşılaştığı yoğun düşünsel ve eylemsel anlamdaki tepkiler ve bunları takip eden kendini revize etme süreci, daha sonrasında da tekrar eskinin kar dürtülerinin yeniden gündeme gelmesiyle özüne dönme çabalarının tarihidir.

Tarihinin ilk büyük krizi olan 1929 Buhranına kadar geçen süreç ve bu süreci takip eden müdahaleci dönem, sonrasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı ve Keynesyen politikaların devreye girmesiyle yaşanan görece yumuşama, 20. Yüzyıl sonlarına doğru ise kar maksimizasyonunu amaç edinerek devlet müdahalelerinin ve sosyal politikaların geriletilmesini hedefleyen neo-liberal politikaların hakim olduğu

[93] Turan Pekmezci-Cemalettin Demirelli, *a.g.m.*, s. 6

günümüz kapitalizmi, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız serüvenin adeta bir izdüşümü gibidir.

Kapitalizmin 21. Yüzyıl'daki genel görünümüne baktığımız zaman özellikle sistemin organizatörlerinin SSCB'nin de yıkılmasından sonra rakipsiz kalmış olması ve teknolojik olanakların her geçen gün yayılmacı politik anlayışın lehine amansız ilerleyişi nedeniyle özü itibariyle anti eşitlikçi ve yüksek kar amaçlı ilkelerin daha rahat bir ortama kavuşmasını sağlamıştır. Neo-liberalizm etkisiyle örgütsüz bir çalışan kesimden söz etmek ve aynı zamanda işçinin, dolayısıyla toplumun büyük kesiminin haklarını ve yaşam kalitesini amaç edinen Keynesyen dönemi sendikalarının amaçlarından sapmış, klasik anlamda iktidar olma veya toplumsal statü elde etmenin bir aracı haline gelmesi, yine 21. Yüzyıl kapitalizminin muhalefetsiz bir ortamda hegemonik özelliklerini sergilemesini kolaylaştırmıştır.

Yaşadığımız dönem, çalışma ilişkilerinin sanayi toplumu dönemine göre çok değişik özellikler sergilediği bir dönemdir. Çalışma ilişkilerinin temelde örgütsüz, parçalı ve esnekleşme adı altında güvencesiz bir yapıya dönüşmesi söz konusudur. Devlet müdahalesinin sadece çalışma ilişkilerinde değil aynı zamanda toplumsal yaşamın devamlılığı açısından son derece hayati nitelikler taşıyan eğitim, sağlık, adalet mekanizmaları, ulaşım vb. gibi alanlardan da pasifize edildiği bir 21. Yüzyıl tablosu mevcuttur.

21. yy. kapitalizmi her zamanki gibi yarattığı iç çelişkiler nedeniyle yine her dönem yaşamış olduğu ekonomik krizler ve savaş risklerini de bütün bu sessizleştirme ve pasifize etme çabasına rağmen yanı başında hissetmeye devam etmektedir. 2008 Krizi, Portekiz, İspanya ve Yunanistan gibi Avrupa'nın önemli ülkelerinde yaşanan ekonomik eksenli sıkıntılar ve Orta Doğu pazarının paylaşımı sebebiyle yaşanan gerilimler bunlardan sadece birkaçıdır.

Çok önemli iktisat insanlarının ve hatta kapitalizmin önemli temsilcilerinin de ifade ettiği gibi "Casino Kapitalizmi", bu dönemde eskiden olduğu gibi kendisini dönüştürmeye zorlayacak verimli bir alandan ziyade hem düşünsel hem de eylemsel olarak plastikleştirdiği bir yapıyı oluşturmasına rağmen özünde yatan çelişkilerin

hesabını vermekte her zamankinden daha fazla zorlanacağı bir yüzyılla karşı karşıya olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir.

2.4.1. Küreselleşme ve Küçülen Devlet

Devletleşme süreci, toplumların tarihsel açıdan farklı dönemlerde sahip olduğu sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik özellikleri çerçevesinde sürekli evrim geçirerek bugünkü görünümüne ulaşmıştır. Konar göçer yaşam biçiminin hakim olduğu bununla birlikte özel mülkiyet olgusunun gelişmediği ilkel topluluklarda bugünkü anlamıyla bir devlet olgusundan söz edemezken; Feodal düzen olarak adlandırılan dönemde tarım ekonomisinin yaygınlaşmasıyla oluşan özel mülkiyet olgusu kapsamında dönemin toprak ve dolayısıyla söz sahibi olan derebeylerinin egemenliği altındaki küçük devletçiklerin oluştuğu gözlenmektedir. Sanayi Devrimi ile gelişen sanayi toplumu ise bugünkü anlamıyla modern devletlerin ve ulusların meydana çıktığı dönem özelliğine sahiptir. Bu dönemde devlet, vatandaşlarının çağdaş anlamıyla temel hak ve hürriyetlere sahip olduğunu bir toplumsal sözleşme eşliğinde kabul ederek bir anlamda kendi gücünü sınırlandırma yoluna gitmiştir. Sanayi toplumunda devlet yapılanması, kamu yönetimi ve bürokrasisinin Weber'in bu olgulara atfettiği bir biçimde kurumlaşma sürecini de içinde barındıran bir yapılanma biçimi özelliği göstermiştir.

Erken kapitalist dönemin temel felsefesi olan 'bırakınız yapsınlar' anlayışının hakim olduğu dönemlerde piyasaların ve dolayısıyla toplumsal yaşamın yapısına aktif müdahale etmekten kaçınan ve bu anlamıyla sadece liberal pazar ekonomisinin güvenliği ile toplumsal suç ve huzursuzlukların yaşanmamasına yönelik tedbirler alan pasif 'polis' devleti, 1. Dünya Savaşı'nın yol açtığı yıkımlar ve özellikle de sonrasında yaşanan 1929 Bunalımı sürecinden sonra Keynesyen politikalar eşliğinde sistemin açmazlarını ve aksaklıklarını kontrol etmek ve giderebilmek amacıyla ekonomik hayata daha fazla müdahale etmeye başlayarak kamusal alandaki hükümranlığını daha fazla artırmıştır. Bu süreçte devlet, sistemin işleyişine daha fazla müdahale etmeye başlamış; gerektiğinde bir işletme anlayışıyla piyasada yer alarak ekonomik döngü içerisine dahil olmuştur. Bunun yanında devlet, toplumun düşkün kimselerini finanse

edebilmek için hem alt yapı çalışmalarıyla hem de sosyal güvenlik uygulamalarıyla toplumsal dinamiklerde daha aktif bir rol üstlenmeye başlayarak 'Refah Devleti' çizgisine kaymıştır. Bunların neticesinde toplumun devlete olan bağlılığı ve bağımlılığı artmıştır.

1929 Büyük Bunalımından sonra sisteme aktif müdahale etmek suretiyle sosyal devlet anlayışına yönelen devlet, 1973 yılında yaşanan ve ekonomik durgunluğa sebebiyet veren 'Petrol Krizi' sonrasında önemli eleştiriler almış ve bu süreç sonrasında neo-liberealist teoriler eşliğinde güç kazanan yeni sağ anlayış, devletin tekrar minimal bir niteliğe dönüş yaparak piyasalara dönük yapmış olduğu müdahalelerin sınırlandırılması düşüncesini savunmuştur. Bu çerçevede 1980'li yılların başından itibaren devletin kamu politikaları, ekonomik dar boğazı derinleştirdiği düşüncesiyle birçok ülkede dönüşüme uğramış ve devlet tekrar piyasa anlayışıyla faaliyet göstermeye başlamıştır.

Neo-Liberalizm'in hakimiyetini ilan etmeye başladığı 1980'li yıllarda devletin ve kamusal alanın büyüme trendi tersine dönmüş ve özelleştirme faaliyetleri artmıştır. Ancak devlet asıl küçülme özelliğini özellikle 1990'lı yıllarda sergilemeye başlamıştır. 90'lı yılların temel piyasa sorunu, devletin alanının hangi ölçülerde sınırlandırılacağı ve devleti, sınırlandırılmış bu alanda nasıl etkin ve verimli kılınacağı sorunu olmuştur. Yine bu yıllarda yaşanan küreselleşme dalgası, modern devleti dünya üzerindeki oyunun kurallarını belirleyen aktör olmaktan çıkararak bölgesel ve yerel faaliyetler eşliğinde yeni bir kamu yönetimi anlayışını tesis etmiştir. Bu yerelleşme faaliyetleri özünde küçülen devleti kendi sınırları içerisinde daha esnek ve verimli kılmak amacıyla şekillendirilmiştir.[94]

1929 Buhranından sonra Keynesyen politikalar eşliğinde 'Refah Devleti' özelliğiyle ekonomik ve toplumsal yaşama aktif müdahale ederek 1960'lı yıllara damgasını vuran büyük devlet, 1970'li yılların olumsuz ekonomik tablosuna çözüm arayışında olan neo-liberal akımın etkisiyle, toplumsal bağımlılığı ve yine bu akım

[94]Demokaan Demirel, "Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği:'Etkin Devlet'", *Sayıştay Dergisi*, Sayı:60, Ankara 2006, s. 105-106

tarafından ortaya atılan refah devletinin uygulamalarından kaynaklı gelişen toplumdaki atalet krizini aşmaya yönelik olarak "minimal-girişimci devlet" kimliğine bürünmüştür. Neo-Liberalizm'in siyasal tabanını oluşturan yeni sağ anlayış, devletin içinde bulunduğu mali krizin temel sebebini sosyal devlet uygulamaları ve bu uygulamaların yarattığı savurganlık olarak görmüştür. Bu kapsamda devletin piyasaya yönelik olarak yapmış olduğu müdahalelerin özgürlük ortamına zarar verdiğini ve devletin hedef ve etki alanlarının mutlaka sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur.[95] Toplumsal özgürlüklerin piyasa ekonomisinin benimsenmesiyle sağlanabileceği ve korunabileceği yönünde bir anlayışa sahip olan neo-liberalizm ve yeni sağ siyaset, özünde 'bırakınız yapsınlar; bırakınız geçsinler' felsefesiyle biçimlenen 19. Yüzyıl liberalizminin yeni bir yorumudur. Özellikle 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizin 1979-1981 yılları arsında 'İkinci Petrol Şoku' ile daha da sarsılmasıyla pek çok açıdan tekrar tekrar gündeme getirilen bu yeni sağ anlayış, aynı dönemde iktidara gelen İngiltere'de Thatcher ve ABD'de Reagan hükümetlerinin ürünüdür.[96]

Küreselleşme dalgası ulus devlet mantığının özüne ters olan çoğulculuk ve farklılaşma hareketlerini yaygınlaştırmış; ulusal ve bölgesel düzeyde yeni birleşimleri ve yerellik hareketlerini başlatmıştır. Bu kapsamda modern ulus devlet ve merkeziyetçi yönetim anlayışını güçsüzleştirmiştir. Küreselleşme hareketi, uluslararası bir nitelik kazanan sermaye hareketliliğinin önündeki engelleri kaldırmak suretiyle modern ulus devletlerin egemenlik alanlarının yeniden tanımlanması sürecini başlatmış yani değişen değerler dizisi sebebiyle devlete ve kamusal alana dair ne varsa tekrar değerlendirilmek durumunda kalmıştır. Bu hareketin etkisiyle devletlerin izleyeceği politikalar eşliğinde biçimlenen ulusal ekonomik hedefler, uluslararası iktisadi hareketliliğin artmasıyla birlikte uluslarüstü iktisadi, sosyal ve siyasal yapılanmaların eşliğinde gerçekleşmeye başlayarak bağımlı bir nitelik kazanmış; bu durum da toplumların devletlere olan mutlak bağımlılığını önemli ölçüde azaltmıştır.[97]

---

[95]Hüseyin Yayman, *Kamu Yönetiminde Yeni Arayışlar ve Türk Kamu Yönetiminin Sorunları*, (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998, s. 144

[96]Ali Ekber Doğan, *Birikimin Hamalları*, Donkişot Yayınları, Ankara 2002, s. 41

[97]Fatih Yüksel, *Kamu Yönetimi*, Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s. 14

Küreselleşmeyle beraber birtakım kamu örgütleri, ulus devletlerin yetkilerinin uluslararası örgütlere verilmesi sonucunda işlevsiz hale gelmektedir. Kamuda kural koyucu örgütlere ihtiyaç azalmakta; kamu yönetimi sadece kurallar açısından değil, örgütler açısından da küçülerek ülke içinde ve dışında etkisini yitirmekte; devletin etkisi bir yanıyla küresel aktörler diğer yanıyla egemen bir özne haline gelen bireyler tarafından daraltılmaktadır.

Kamu yönetiminin kapsamı değiştirilerek kamu olgusu boşlukta kalmakta; özel sektörle kamu sektörü arasındaki katı sınırlar ortadan kalkmaktadır. Ayrıca kamu personel yönetimi de biçim değiştirmekte; insan kaynakları yönetiminin esnek çalışma saatleri, tele-çalışma, performansa dayalı ücret ve norm kadro uygulamaları yaygın olarak özümsenmektedir. Buradan hareketle küreselleşmenin kamu yönetimi alanında kitle tüketimine yönelik seri üretim biçimi olan Fordist anlayıştan, iletişim ve bilgi teknolojilerinin yaygın olarak kullanıldığı üretim tesisleri ve bilgi ve kaliteyi ön plana çıkaran post-fordizme geçişin sağlandığı ve Weberyen bürokratik yönetimin esasları olan uzmanlaşma, hiyerarşik yapı, yönetimde rasyonellik ve çalışanların katı yasal kurallara bağlılığı gibi ilkelerin zayıflatıldığı ifade edilebilir.[98]

Özetle küreselleşmeyle artan ekonomik, sosyal ve siyasal akışkanlık ve hareketlilik ulus devlet sınırlarının aşınmasına ve esnekleşmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Keynesyen ekonomi politikalarının çözüm değil çözümsüzlük yarattığına olan neo-liberal inanç, tek kutuplu yeni dünya düzeninde globalleşme adı altında uluslarüstü bir benzeşmeyi zorunlu kılmakta ve bunu yaparken de her değişim döneminde olduğu gibi 21. Yüzyıl koşullarında ayrıca ele alınması gereken etkinlik ve verimlilikten uzaklaşan devlet sisteminin bütün özelliklerini piyasa koşullarına teslim etmesi için çaba sarf etmektedir.

Yeni dünya düzeninde teknolojik gelişmelerden oldukça yararlanan ve organizasyonunu yeni bilişim sistemlerine göre düzenleyen, ülke sınırları içerisinde ve hatta dışında kontrol mekanizmalarını olağanüstü seviyelere taşıyan bir ulus devlet anlayışını gözlemlemekteyiz. Ancak kontrol mekanizmalarını bu kadar etkin bir

[98]Mehmet Ulvi Saran, "Küreselleşme Sürecinde Kamu Yönetiminde Değişim ve Kamu Hizmetleri Alanında TKY", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ünv. SBE, Ankara 2001, s. 38

şekilde devreye sokabilen ulus devlet, toplumsal yaşamın daha sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi ve güçsüz olan kesimlerin hayatını devlete güven içinde sürdürebilmesi için etkin siyasal, sosyal ve ekonomik politikalar üretebilme konusunda aynı başarıyı gösterememekte ve bu işlevleri özelleştirme adı altında liberal anlayışın hakimiyetine bırakmaktadır. Aslında ulaşılan bu organizasyon becerisine bakılınca devlet mekanizmasının pek de "hantal" olmadığı düşünülebilir.

2.4.2. Emeğin Yalnızlaşma Süreci: Sendikasızlaşma

Sendikalar, üyelerinin haklarını korumak amacıyla örgütlenmiş olan temel kurumlardır. Bu anlamda sendikaların yoğunluğu ve etkinliği özel bir önem kazanmaktadır. Üretim süreci ve bölüşüm ilişkilerinde emek ve sermayenin menfaatleri çelişki içerisindedir. Bu durumda işçileri temsil etmek için kurulmuş olan ve gücünü emeğin toplu pazarlık potansiyeli ve dayanışma kabiliyetinden alan sendikalar, sermayenin egemen olduğu üretim sürecinde üyelerinin haklarını koruyabilir.[99]

Emeğin, sermaye karşısında denge oluşturması ve üretimden hak ettiği payı alabilmesi, çalışanların örgütlülüğüyle doğru orantılı bir durumdadır. Bu anlamda 19. Yüzyılın başlarından itibaren sendika kavramı, "üretim ilişkilerinde işçi kesiminin hak ve çıkarlarını korumak amacıyla oluşturulmuş örgütler" olarak tanımlanmıştır.

Küreselleşme sürecinde sıklıkla tekrarlanan işgücü maliyetlerini düşürme çabası, emeğin örgütlenmesi başka bir ifadeyle sendikal örgütlenmeyle doğrudan ilintilidir. Çünkü sendikalar, emeğin hak ve çıkarlarının toplu savunma mekanizmasıdır. İşgücü maliyetlerinin düşürülmesi, ancak emeğin hem sayısal anlamda düşürülmesi hem de ortak mücadele gücünün kırılması ve emeğin sermaye karşısındaki örgütlü yapısının yozlaştırılmasıyla olanaklıdır.

Diğer taraftan Merkez ülkelerin diğer ülkelere dayattığı küreselleşme ideolojisinin 1980'ler sonrası güçlenmesiyle kalkınma amacıyla devletin yüklendiği

[99]Arnold Nepgen, "TheImpact of Trade Unions: Cosatu's Present and Future Engagement in International Issues", Stellenbosch University South Africa 2008, s. 12

görevler ağır eleştiri konusu olmuş; planlama düşüncesi geri plana itilmiş ve haliyle planlama kurumları ile kalkınma sorunu, ticaretin parçası haline dönüştürülmüştür. Bu dönüşüme ilişkin gelişmeler çok katmanlı olup, teknolojik anlamda yaşanan gelişmeler ise bu katmanların başında yer almaktadır. Küreselleşme ideolojisinde üstünlük, teknoloji üreten ve dünya ekonomisi ve siyasetine yön veren Merkez ülkelerdedir. Çevre olarak tanımlanan az gelişmiş ülkeler Merkezin biçtiği rolü ve verdiği görevleri yerine getirmeye zorlanmaktadır. Çevre ülkelere kendi milli sanayisini kurma veya Merkezle rekabet edebilmesine olanak sağlayacak olan teknolojiyi yakalama fırsatı verilmemektedir. Bu doğrultuda çevre ülkelerdeki idarenin sermaye kontrollü ve dış güdümü kabullenenlerden olmasına özen gösterilmekte; bu idarecilerin iktidar olmaları desteklenmektedir.[100]

Küreselleşme terimi aynı zamanda uluslararası sosyo-ekonomik ilişkilerde karşılıklı bağımlılık vurgusunu çağrıştıran bir terimdir. 21. Yüzyılın başında güçlü ekonomiler bile karşılıklı bağımlılığın gerçekleriyle uğraşmak zorundadır. Sınır tanımayan Çok Uluslu Şirketler, sermaye akışlarını ve ekonomik konuları düzenlemek durumundadır. Küreselleşme ideolojisi, dünya pazarlarında rekabet edebilmek ve ayakta kalabilmek için ülkeleri emeğin esnekliğini artırmaya ve üretim maliyetlerini azaltmaya zorlamaktadır. Bu anlayıştaki küreselleşmenin uluslararası ekonomik yaklaşımı ise uluslararası sistem içerisinde işlevsiz hale getirilmiş, devlet yapıları içerisinde devlet kavramını dışarıda bırakmış, aralarında çok yönlü iletişim kanalları bulunan toplumlar tasarlanmaktır. Dolayısıyla özünü bu politikaların oluşturduğu küreselleşme ideolojisi, sendikal özgürlüğü işlevsiz kılmaktadır.[101]

Küreselleşme sürecinin bir diğer önemli unsuru, dünyaya egemen olan politikalarda yaşanan değişikliklerdir. Küreselleşmenin bu unsuru, üretim ilişkilerini şekillendiren yeni liberal yaklaşımın serbest piyasa anlayışı kapsamında, ekonominin kuralsızlaştırılmasını içeren makro ekonomik politikaları yaygınlaştırmaktadır. Böylece değerlerden kopuk ve para eksenli yeni liberal politika yükselişe geçmiş; IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlar yeni paradigmanın değişmez

[100]Gülten Kazgan, *a.g.e.,* s. 22

[101]Barry Jones, "The World Turned Upside Down? Globalization and the Future of the State", Manchester University Press, Manchester 2000, s. 53

kurumları pozisyonuna gelerek dünyaya yeni liberal reçeteleri dayatmıştır. Planlı ekonomiler için "şok tedavi" , üçüncü dünya ülkeleri için "yapısal uyum" programları olarak önerilen bu politikalar; ihracata dayalı büyüme, daha fazla piyasa daha az devlet, serbest ticaret, kuralsızlaştırma, özelleştirme, tam istihdam yaratma gibi sosyal kaygıların ikinci plana bırakılması ve enflasyonla mücadeleyi içermektedir. Bu ideolojik değişim ve teknolojik atılım sonucu kaynak dağılımındaki devletin rolünü daraltan, piyasanın rolünü artıran bir yapılanma hayata geçirilmiştir. Bu bakımdan küreselleşmenin önemli bir parçası durumunda olan finansal küreselleşme, aynı zamanda küreselleşme dalgasını hızlandıran bir unsur olarak işlev görmektedir. Finansal piyasaların bütünleşmesi ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle faiz ve kur dalgalanmalarına imkan tanınmış ve üretimin küreselleşmesi mümkün hale gelmiştir. Öte yandan karşılıklı ekonomik ilişkiler sayesinde dünyada sermaye, bilgi ve teknoloji için sınırlar büyük oranda ortadan kalkmıştır. Sermaye ve bilgi akışında olduğu gibi gümrük duvarlarının kalkmasıyla ülkeler arasında ürün ve hizmetlerin alınıp satılmasında da bu durum geçerli olmuştur. Küresel ekonominin yönlendiricisi olan Merkez ülkelerin gücü; yeni buluşlar ve teknolojiyi geliştirme, haberleşme kanallarıyla düşünce biçimleri oluşturma, birtakım finansal araçlarla finans kurumlarında etkinlik sağlama, uluslararası sosyo-ekonomik ve siyasi kuruluşlarda etkinlik sağlama, artan tekelleşme potansiyeli ve bu unsurları destekleyici ulus devletlerin varlığı olarak sıralanabilir.[102]

Adına teknolojik gelişme veya devrim denilen süreç bir bakıma, özellikle bilgi ve haberleşme alanında yaratılan hız ve sınırsız avantajların ifadesidir. Teknolojinin ekonominin değişik aşamalarında hizmete soktuğu yeni olanaklar dünyayı küçültmekte; geniş haberleşme kaynakları, küresel ekonominin alt yapısını oluşturmakta ve geliştirmektedir. Bilişim teknolojisi ve internetin bu anlamda payı çok büyüktür. Gelişmekte olan ülkelerin şirketlerinde kullanılan teknolojiler, gelişmiş ülke şirketlerinin sahip olduğu teknolojilere kıyasla bu yenileşme ve gelişme dalgasında oldukça ilkel bir durumdadır. Dolayısıyla yaşanan teknoloji transferi, gelişmekte olan ülkeleri çok uluslu şirketlere daha da bağımlı hale getirmektedir. Bu bakımdan küresel

[102] Gülten Kazgan, *a.g.e.,* s. 56-57

rekabetin temel amacı küresel çokuluslu şirketlerin daha karlı üretim yapmalarına imkan tanımaktır.

Belirtilen sosyal gerçeklerle birlikte küresel boyuttaki yeni liberal politikalar, kamuyu ekonomik yaşamdan uzaklaştırılmakta, işletmelerin yapısı ve işgücü piyasası değiştirilmekte, toplu pazarlık sisteminin zayıflatılması sağlanmaktadır. Böylece ücret dahil olmak üzere işçilerin çalışma şartlarını gözetecek kurumsal yapılar yok edilmektedir. Küresel eksenli politikaların başlıca hedefleri kamusal mekanizmaların tasfiyesi, piyasa ekonomilerinin yaygınlaştırılması ve ulusal ekonomi mekanizmalarının bu amaçlar doğrultusunda şekillendirilmesi olarak ifade edilebilir.

Kamunun ekonomik hayatın dışına itilmesi özelleştirmeyle sınırlı kalmayıp ücretlerin düşürülmesi, sosyal devlet anlayışının bırakılması, uluslararası finans kurumlarının ulusal kurumların yerine ikame edilmesi ve daralan istihdam ile emeğin örgütlü pazarlık gücünü oluşturan sendikaların saf dışı edilmesi bu kapsamda değerlendirilmelidir. Küreselleşme süreci, işgücü piyasalarını değiştirmiştir. Yeni işgücü piyasasının işsizliğin artmasına neden olan yapısal özellikleri; ekonominin kuralsızlaştırılması, üretim yapısındaki değişim, bölgesel ve sektörel mobilitenin kısıtlılığı, gelir vergilerinin yüksekliği ve ücret dışı emek maliyeti ile emek gücündeki yapısal değişim olarak sıralanabilir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçilmesiyle işçi sınıfının önemi gittikçe azalmakta ve haliyle işçi sınıfı etkin üretim gücü olmaktan çıkmaktadır. Dünyada toplam üretimin artmasına karşılık istihdam azalmakta, işgücüne katılım ise gerilemektedir.[103]

Kapitalizm, önceki üretim biçimlerinden farklı olarak insanın kendisine ve doğaya yabancılaşma sürecinin çok daha farklı bir boyut kazandığı, dolayısıyla üretim biçimlerinin tekdüzeleştiği gibi insani yaşamın her boyutu ayrı ayrı ele alınması gerekecek ölçüde plastikleştiği ve uzun uzadıya anlam sorgusuna yol açan bir yaşam biçimini oluşturmuştur. Bu plastik ortamda bırakın insanların örgütsel faaliyetler yapabilmesini iki kişinin gerçek anlamda birbirine kulak verebilecek kadar yaşamsal kabiliyetlerini sergileyebilmesine şahit olmakta zorlandığımız bir süreci

[103]Adnan Mahiroğulları, "Türkiye'de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar" *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Sivas 2001, s. 161-170

deneyimlemekteyiz. Bu sosyo-psikolojik olguya devlet ve iktisadi çıkar odaklarının her türlü örgütsel çabaya maddi ve manevi anlamda şiddet mekanizmalarının tümünü devreye sokması eklenince ortaya kendi hakkını savunacak insan kitlesi bir yana, hakkının farkında olan insan tipolojisine rastlamak bile geldiğimiz noktada pek mümkün görünmemektedir.

2.4.3. Yoğun Kapitalizm ve Kontrol Mekanizmaları

Kapitalizm özünde yayılmacı bir nitelik taşıdığı için her zaman kontrol etme ve kendisine karşı gelişebilecek tehlikeleri önceden algılayarak önüne geçme arzusunu içinde barındıran bir sistemdir. Aslında iktidar olgusunun bir uzantısı olan bu anlayış, tebaasını istediği biçimde yönlendirme ve istediği özellikleri sergileyen bir tutum içinde olmasına yönelik baskı ve kontrol mekanizmalarını diri tutma ihtiyacının bir ifadesidir. Ancak kapitalizmi diğer iktidar biçimlerinden ayrı tutan temel özelliği, gelişen teknolojik olanaklarla birlikte kontrol mekanizmalarının her geçen aşamada daha yaygın hale getirebilme kabiliyetini sergilemesidir. Kapitalizmin tarihsel gelişimi göz önüne alındığında kontrol kabiliyetini güçlü tutabilmek için küçülme ve katı merkezileşme eğilimi sergilediği görülmektedir. Örneğin İmparatorlukların yıkılması ve kurulan ulus devletler gibi. Kapitalizmin ilk aşamaları olan bu dönemde özellikle ulaşım olanaklarının artış göstermesi organize olma becerisini de beraberinde getirmiş; kendi sınırları içerisindeki topluluğu dizayn etme ve yönlendirme becerisini gösteren ulus devletler aracılığıyla hakimiyet alanını sağlamlaştırmıştır.

Kapitalizmin kontrol etme ve baskı altında tutabilme konusundaki becerikliliği, iç dinamiklerinden kaynaklı çelişkilerin doğurduğu olumsuzluklar nedeniyle oluşan toplumsal ayaklanmalara engel olamamıştır. İdeolojik alt yapısını sosyalizmin oluşturduğu isyanlar ve işçi hareketleri, bununla beraber kapitalizmin güç odaklarının birbirlerine bir anlamda silah doğrultması, sistemin belli bir dönem kendinden feragat etmesine ve yeni çözüm yolları aramasına neden olmuştur. Sistemin kendinden ödün verdiği bu süreçte kontrol ve baskı mekanizmalarında da esnekleşmeye gidilmiş, örgütlenmenin önündeki engeller kaldırılmış ve sosyal devlet bağlamında bir düzene geçilmiştir.

2. Dünya Savaşı sonrasında sistemin sacayaklarının bir masada toplanması ve Amerika öncülüğünde ortak paydada buluşması yeni yapılanmaların (IMF, Dünya Bankası, GATT…) oluşmasını sağlamış ve yaşanan değişimin tersine evrilmesi yönünde sabırlı bir bekleyiş dönemi yaşanmıştır. Özellikle SSCB ve ABD arasındaki soğuk savaş, bu sabırlı bekleyişin temelini oluşturmuştur. Ancak 1970'lerde yaşanan petrol krizi ve SSCB'nin güç kaybetmesi beklenen eskiye dönüş hamlesi için uygun ortamı oluşturmuş ve dönemin özelliklerinden faydalanarak örgütlenme becerisini ileri boyutlara taşıyan işçi sınıfının dünyanın birçok bölgesinde üniter devletler eliyle zorlu sınavı başlamıştır. Bu dönem, kontrol ve baskı mekanizmalarının gerek görünür gerek görünmez bütün nitelikleriyle devreye sokulduğu ve yeni bir işçi yapısı ve toplumsal yapının temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur.

Neo-liberal politikalar eşliğinde yeniden organize olan kapitalist ülkelerin elini, gelişen teknolojik imkanlar oldukça kuvvetlendirmiştir. Teknolojinin gelişen olanaklarını kontrol ve dizayn etme yolunda oldukça başarılı uygulayan sistem, bu dönemde en çok medya ve basından faydalanarak aslında çok eski bir yöntem olan propaganda yöntemiyle toplumsal hafıza adeta baştan yaratılmış ve etkisizleştirilmiş kitleler meydana getirmiştir.

Üretim ağlarının küresel ölçekte yaygınlık kazanması ve çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması ile sadece ideolojik bilinç anlamında değil, tüketim özellikleri açısından da kısırlaştırılan, aynılaştırılan, geleneksel motiflerin tamamen silikleştiği insan tipolojisi yaratılmıştır. Her dünya vatandaşının bilgisayarlara kayıtlı olduğu, kredi kart bilgileriyle hangi saat nerede olduğu, kısacası akıllara durgunluk veren bir kontrol dinamiği söz konusudur. Kapitalizm öncesi toplumların temel gerçeği olan kölelik kavramı bugün belki resmi prosedürlerde yer almasa da gerek çalışma ilişkilerinin almış olduğu boyut gerekse hayatın diğer alanlarında yaşanan gelişmeler ister devlet düzeyinde olsun isterse küresel ölçekte, kölelik kavramının konformist niteliklerle bezenmiş bir halinden farksız görülmektedir.

Küreselleşme süreci ulusal nitelikteki kamusal denetimi uluslararası alanda etkili olacak biçimde yeniden yapılandırmaktadır. Devletlerin ve uluslararası kuruluşların hesap verme sorumlulukları yerel olmaktan çıkıp uluslararası bir

sorumluluğa dönüşmektedir. Bu bağlamda çevre sorunları, uluslararası yolsuzluklar, dış krediler, yabancı sermaye yatırımlarının denetiminde ulusal denetim organlarının yetersiz kalması, uluslararası denetim mekanizmalarını ve mevcut ulusal denetim kurumlarının uluslararası düzeyde görev almasını zorunlu kılmaktadır. Uluslararası düzeyde devletler gerek birbirleriyle ve gerekse uluslar üstü kuruluşlarla olan ilişkilerinde uluslararası hukuk tarafından sınırlandırılmakta, uluslararası nitelikte bir denetim mekanizması ön plana çıkmaktadır. Birden fazla ülkenin yüksek denetim kurumunca yürütülen uluslararası denetim uygulamalarının yaygınlık kazanmasıyla denetimin uluslararasılaşması süreci hızlanmaktadır.

Günümüzde uluslararası arenada ulusların birbirleriyle olan ilişkileri, kamu kaynaklarının rasyonel kullanımı, gücün kolektif kullanımının sağlayacağı etki, bir eylem veya tutumu meşrulaştırma isteği gibi çabalar, devletleri örgütlü işbirliğine yönelten temel sebeplerdir. Uluslararası örgütler vasıtasıyla kurumsallaşan uluslararası işbirliği uluslararası barışın korunmasında, uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözümlenmesinde, politik aksiyonların şeffaflık kazanmasında ve sosyo-kültürel ve ekonomik yakınlaşmada işlevsel bir nitelik kazanmıştır.

Teknolojideki hızlı değişim ve gelişim, uluslararası mal ticaretinde ve sermaye akışında yaşanan serbestleşme, ekonomide piyasa sistemini temel alan liberal yapılanmalar, siyasette daha liberal bir demokrasiye yönelik yapılan yenilikler ve toplumsal örgütlenme modellerindeki yeni arayışlar küresel ölçekte yaygınlaşarak derin ve kapsamlı bir evrim süreci niteliği kazanmıştır. Dünya ticaretinde yaşanan serbestleşme ve mali piyasalarda tedrici bütünleşme eğilimleriyle birlikte teknolojinin ülkeler arasında akışkanlık kazanması, ulusal ekonomilerin üretim yapılarını, tüketim özelliklerini ve diğer ekonomilerle bağlantılarını önemli ölçüde etkilemekte ve dış koşullara duyarlılığını artırmaktadır. Bu açıdan devletin ulusal üretimi merkezden yönlendirme gücü azalırken, özel girişimlerin etkinlik sahası genişlemekte ve yerel üretici güçlerin önemi artmaktadır. Bu koşullar çerçevesinde devletin rolünün yeniden belirlenmesi, piyasa sisteminin en uygun ekonomik performansa yol verecek biçimde dizayn edilmesi ve kamusal yetki kurumlarının dengeli bir biçimde yerelleşmesi

anlamında uygulanacak reformlar dünyanın her bölgesinde hükümetlerin gündemine girmiş bulunmaktadır.[104]

[104]H. Ö. Köse, "Parlamento Adına Denetim İşlevi ve Yüksek Denetim Kurumlarının Parlamento ile İlişkileri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 40,* s. 23-58.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YENİ KAPİTALİZMDE PREKARYALAŞMA SÜRECİ

İkinci Dünya Savaşından, özellikle 1970'li yıllardan sonra çalışma yaşamında önemli yapısal değişimler ortaya çıkmıştır. Artık günümüzde kitlesel üretimi, iş bölümünü ve tam günlü istihdam biçimini benimseyen "Fordist Üretim Biçimi", yerini 1980'li yıllardan itibaren neo-liberal politikalara bırakmıştır. Küreselleşmenin de etkisiyle artan rekabet ortamı, işverenleri maliyet azaltma isteğine yönlendirmiş; bu durum da emek gücünü bir ücret karşılığında satan milyonlarca işçinin kendisini süreksiz ve güvencesiz bir çalışma ortamında bulmasına yol açmıştır. A-tipik çalışma ilişkileri olarak adlandıracağımız taşeron çalışma, part-time çalışma vb. uygulamalar, Keynesyen ekonomi politikaları döneminde mevcut olan fabrika endeksli çalışma ilişkilerini değiştirerek alışageldik proleter kavramının uzağında olan üretici güçlerin tanımını gündeme getirmiştir.

Küreselleşmenin ileri boyutlara taşmasıyla kapitalizm tarihinde önemli bir yer tutan sanayi ekonomisi bilişim alanında yaşanan gelişmeler eşliğinde yerini hizmetler sektörüne bırakmıştır. Bu durum çalışma ilişkilerini köklü bir değişime uğratmış; geleneksel anlamdaki mavi yakalı proleter sınıf artık daha parçalı bir halde ofis, mağaza, banka çalışanı gibi yeni kimlikler edinmiştir. Sendikalaşma oranlarında yaşanan düşüş bu yeni duruma eklemlenince sınıf kimliğinden ve bilincinden uzaklaşan yeni bir topluluk oluşmuş ve klasik anlamdaki proletarya sınıfı kendisini daha güvencesiz, emeğine yabancılaştıran, yalnızlaştıran ve her geçen gün işveren inisiyatifine endeksli bir şekilde dizayn edilen bir çalışma ortamı içinde bulmuştur.

Prekarya kavramı, özü itibariyle kendisine dayatılan şartlara mecbur olan, alternatif üretme konusunda yetersiz ve örgütsüz olan ve bu çerçevede seçenekleri ellerinden alınan, bir kariyer planı ya da amacı olmayan, sadece günü kurtarma odaklı bir bakış açısına sahip, köksüz, kendisine, doğasına ve emeğine yabancı, umutsuz bir

sınıfın tanımıdır. Aslında tarihsel seyir göz önüne getirildiğinde oluşan bu yeni sınıfın çok da şaşırtıcı bir duruma sahip olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Kapitalizmin ilk dönemlerinde Sanayi Devriminin yaşanmasıyla beraber tarımsal faaliyetlerin atıllaştığı, kentleşmenin hızlandığı, dünyanın köklü bir değişimler dalgasına tutulduğu dönemde de prekarya olarak tanımlanan sınıfın genel özelliklerini yansıtan güvencesiz, kendisini her an kapının önüne koyabilecek bir patron veya patronların karşısında bulan, dönemin yaratılan bütün zenginliklerinin temelinde yer almasına rağmen geçimini idame ettirmesi bile pek mümkün olmayan ücretlere çalışan, çalışma saatlerinin insan yaşamına aykırı olduğu bir zaman diliminde sadece karı artırmanın bir aracı olarak görülen işçi tipolojisinin gelişmiş bir versiyonuyla karşı karşıyayız.

Prekarya sınıfının bugün tanımlanmış ve tartışılan bir olgu haline gelmesi, refah devleti paradigmasına karşı geliştirilen neo-liberal yaklaşımların bir anlamda önemli bir başarıya ulaştığının da göstergesidir. Özellikle Sanayi Devrimi sonrasındaki işçi hareketleri ve kapitalizmin yaşadığı iç çelişkilerden kaynaklı buhran dönemleri neticesinde işçinin ve toplumsal dinamiklerin demokratik kazanımlarının önemli ölçüde örselendiğini ifade edebiliriz. Prekarya kavramı, bu örselenme ve rakipsizleşmenin genel bir yansımasıdır.

3.1.Prekaryayı Tanımlamak

Prekarya kavramı aslında var olan proletarya sınıfını yansıtmaktadır. Bu yönüyle yeni bir anlam ifade eden bir olgu değildir. Ancak küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla beraber proletaryanın değişen bir hal alması, proletarya kavramının sınıfın durumunu izah etme noktasında yetersiz kalması sebebiyle prekarya kavramı geliştirilmiştir. Bu konuda Guy Standing bir çalışma yapmış ve "Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf" adıyla bir kitap kaleme almıştır.

İlk olarak Fransa'da bir grup sosyolog tarafından yine bu ülkedeki işsizlerin ve düzensiz çalışanların durumunu ifade etmek amacıyla kullanılan prekarya kavramının etimolojik kökeni, "güvencesizlik" anlamında kullanabileceğimiz *precarite* kavramına dayanmaktadır. Precarite kelimesinin kökünü Latincede "dua etmek"

anlamına gelen *precor* sözcüğü oluşturmaktadır. Dolayısıyla prekarya kelimesinin özü, dua etmeyi gerektirecek boyutta bir çaresizlik ve belirsizlik içinde olan evrensel bir insanlık trajedisine gönderme yapmaktadır. Prekarya kavramı çalışma ilişkileri bakımından ilk defa 1963 yılında Cezayir'in çalışma koşullarındaki ayrımı vurgulamak amacıyla Pierre Bourdieu tarafından kullanılmıştır.[105]

Prekarya, güvencesiz sıfatı ile proletarya kelimesinin birleşiminden oluşmaktadır. Yine prekarya terimi "çalışan yoksullar" anlamında da değerlendirilmektedir. İş hayatındaki rolüne göre sürekli kaygı içinde ve kontrolü kaybetme duygusu yaşayan herkesin prekarya sınıfı kapsamında yer aldığını söylemek abartılı olmaz. Aslında konuyla ilgili olarak en iyi özetlemeyi "*Serveti oluşturan biziz ama bir faydasını göremedik*." diyen işçi yapmıştır diyebiliriz.[106]

Prekarya, yeni ancak oluşum sürecinde olan bir sınıf olarak belirtilirken, işçi sınıfı ya da proletarya olmadığının altı özellikle çizilmektedir. Yani Guy Standing'in tehlikeli bir sınıf olarak tanımladığı prekarya, henüz doğmamış bir sınıf değildir. Zaten var olan bir sınıftan söz etmektedir. Ekonomik olarak da prekarya, "Marxian anlamda bir sınıf değildir. Kendi içinde bölünmüş ve sadece korkular ve güvensizliklerde birleşmiştir."[107]

Prekarya olgusunu derinlemesine kavrayabilmek için kavramı güncel haliyle sosyoloji literatürüne kazandıran Guy Standing'e ve bu konuda yazmış olduğu "Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf" adlı kitabına kulak vermek aydınlatıcı olacaktır. Küresel dönüşüm, 2008 krizi, emek esnekliğini yaratan koşullar, göçmenler ve istihdam politikaları gibi konular kapsamında Avrupa merkezli olmak üzere prekaryayı bir olgu olarak değerlendiren Guy Standing'e göre bugün yeni sınıflardan oluşan bir dünyada yaşamaktayız. Tepede az sayıda ancak inanılmaz bir zenginlik içerisinde küresel vatandaşların meydana getirdiği "elitler" yer almakta ve evrene hükmetmektedir. Elitlerin altında ücretli izinlerin ve şirketlerin verdiği sosyal hakların

---

[105]Şebnem Oğuz, "Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan 'Prekarya' ya mı?", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 35, Sayı 271, Ankara 2011, s. 11-12

[106]Zehra Yıldız, "Kitap Eleştirisi Prekaryayı Anlamak", *Emek Araştırma Dergisi*, Cilt 7, Sayı 10, Aralık 2016, s. 163

[107]Aslı Vatansever, "Prekarya Geceleri 21. Yüzyıl Dünyasında Geleceği Olmayan Beyaz Yakalıların Rüyası", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Aralık 2013, s. 8

tadını çıkaran "maaşlılar" yer almaktadır. Bu çalışanlar, büyük şirketlerde ve kamu kurumlarında istihdam edilmektedir. Maaşlıların yanında ise "profisyenler (profesyonel+teknisyen)" var. Bunlar, danışman veya kendileri için çalışan küçük bir azınlığı ifade etmektedir. Profisyenlerin altında da el emeğiyle çalışan ve giderek daralan işçiler yer almakta. Bu dört grubun altında bir tarafta işsizler ordusu bir tarafta da "prekarya" adı verilen ve giderek büyümekte olan bir sınıf yer alıyor. İlk defa 1980'lerde Fransız sosyologlar tarafından "geçici ve mevsimlik işçiler"i tanımlamak için kullanılan prekarya, bugün insanların geçici işlerde çalışmasından çok güvencesizliğin hayatlarının temel gerçeği haline gelmesi anlamına geliyor. Özetle düzenli olarak düzensiz işlerde çalışan bir sınıf diyebiliriz bu gruba.[108]

Guy Standing, proletarya kavramının artık geçmişte kaldığını ve günümüzün "yeni tehlikeli sınıf" ının prekarya olduğunu ve siyaseten de bu yeni grubun bayrağı elinde tuttuğunu belirtmiştir. Guy Standing'in temel kaygısı ise şudur: Gittikçe büyüyen ve kendi için sınıf olmayı başaramayan prekaryaya eğer gerekli müdahaleler yapılmazsa bu grup sağ/faşizan hareketlerin yedeğinde yer alabilir.[109]Guy Standing'e göre prekarya, işçi sınıfı yani proletaryanın bir parçası değildir. Proletarya denildiğinde akla uzun dönemli, istikrarlı, sabit zamanlı ve ileriye dönük olarak işçinin ne kadar ve nasıl ilerleyebileceği açıkça belli olan işlerin yer aldığı, sendikalaşmanın olduğu, kolektif sözleşmelerin yapılabildiği, ebeveynlerin iş unvanlarını anlayabildiği ve isimleri ve özellikleri bilinen yerel işverenlerin bulunduğu bir toplum yapısı akla gelmektedir.[110]

Guy Standing açısından böylesi bir sınıfsal toplum geride kaldığından bugünün yeni sınıfı artık prekaryadır. İşçi sınıfını sanayi proletaryasıyla eş anlamlı kullanan Standing, bu kapsamdan hareketle prekaryaya dair sınıfsal bir tanım yaparken üretim ilişkilerinden hareket etmemektedir. MaxWeber'i dayanak olarak alarak prekaryayı proletaryayla gözle görülür farklılıkları üzerinden tanımlamaya; dolaşım alanı üzerinden hareketle bir sınıf tanımı yapmaya girişir. Standing'e göre işçi sınıfı, işçiler

[108]Guy Standing, *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*, Çev.: Ergin Bulut, İletişim Yayınları, İstanbul 2017,s.14

[109]Guy Standing, *a.g.e.*, s. 20

[110]Guy Standing, *a.g.e.*, s. 41

ve proletarya gibi kavramlar artık eskiyi hatırlatan terimlerdir. Bununla beraber Standing, kendi prekarya tanımında statülere vurgu yapmakta; prekaryayı çalışanların işyerlerinde terfi edip edememe durumlarına, devletten ya da çalışılan şirketlerden alınan yardımların azlığına ya da hiç olmaması açısından bir tanımlama çabası içine girmektedir. Guy Standing kitabında bir sosyal hizmet uzmanını örnek göstererek çalıştığı yerde terfi etmesinin önünde çeşitli zorluklar olması ve yeni bir pozisyon açılana kadar uzun süre beklemek zorunda kalmasından hareketle bu sosyal hizmet uzmanı için şöyle bir yorum yapmaktadır: "Bu kadın, mesleğinde ilerlemek istemesine rağmen bu konuda bir değişim olmadığı için prekarya ile bağlantılı birisidir." Bu yorumlamadan özetle şu sonuca ulaşıyoruz: Eğer terfi etme hususunda önümüzde herhangi bir engel yoksa, sosyal yardım ve ikramiyelerden güvenli bir biçimde yararlanabiliyorsak, düzenli ve tanımlı bir iş ve de dolgun maaşla çalışabiliyorsak, dahası geleceğe dair kaygı taşımayacağımız bir "statü" sahibiysek o zaman prekarya olmaktan çıkmışız demektir.[111]

3.2.Prekaryanın Oluşum Nedenleri ve Büyümesi

Standing'e göre, "prekarya"nın oluşum sürecinde, neo-liberal gündemin iktisat ve emek politikalarının etkisi yatıyor. Buna göre, işgücü piyasalarındaki esneklik artışı ve bu olgunun barındırdığı ve yarattığı risklerin maliyetinin çalışan ve çalışmayan hane halklarına yıkılması ve firmaların sosyal korumaya dönük katkı ve yardımlarının kesilmesi, küresel çapta bir prekarya oluşumunu tetiklemiş durumdadır.[112] Prekarya, bu sistemsel dönüşüme bağlı olarak, tüm dünyada giderek sayıları artan ve tüm vasıflarına rağmen minimum iş güvencesinden bile yoksun insanlardan müteşekkil bir "anti-sınıf" olarak ortaya çıkar.

Bireyin, iş piyasalarının acımasız rekabet koşullarında her an sistemindışına itilme korkusundan dolayı haklarının çiğnenmesine, vasıflarının önemsizleştirilmesine ve sömürüyü içselleştirmeye razı gelecek derecede sindirilmesi sürecine prekarizasyon

[111]prekaryayı-nasıl-okumali-gencer-cakir/http://sendika15.org (9-2015)

[112]Denizcan Kutlu, "Prekarya" Üzerine Eleştirel Notlar Ve Düşünceler",*Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 70, Sayı 1, Ankara 2015, s. 226

(prekerleşme) deniyor. Prekerleşme, en genel anlamıyla bireyin hem şahsi ve mesleki vasıflarının hiçleştirilmesi hem de geleceğinin belirsizleştirilmesi olarak özetlenebilir. Düzenli gelir ve süreğen istihdam garantisinin olmadığı bir ortamda, iş gücünün giderek daha geniş bir kısmı prekarize olmaktadır.[113]

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı emek sömürü mekanizmaları prekarya sınfını daha fazla etkilemekte ve bu durum dünyanın her yerinde sayıları artan bir nüfusu meydana getirerek bir tehlike yaratmaktadır. Guy Standing, küreselleşmenin çocuğu olarak tasvir edilen prekaryanın esnekleşen üretimin sınıf analizine yeni bir katkısı olarak doğduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle prekarya; esnekleşen üretim ilişkilerinin iş gücü üzerindeki etkisine paralel olarak vasıflı ve vasıfsız özelliklerine rağmen iş güvencesinden asgari düzeyde de olsa yararlanamayan ve sayıları giderek artan bir gerçekliği ortaya koymaktadır.[114]

Prekarya küreselleşmenin bir ürünüdür. 1980'lerde ortaya çıkan emek piyasasındaki esneklik politikaları bu olgunun ortaya çıkmasında belirleyici niteliktedir. Küreselleşme insan hayatına nüfuz ettikçe güvencesiz işlerde çalışanların sayısı katlanarak çoğalmaya başlamıştır. Esnek emek ve bu doğrultudaki politikalar yayılırken eşitsizlikler de artmış ve sanayi toplumunun temelindeki sınıf yapısının yerini bu yapıdan daha karmaşık ama sınıftan kesinlikle bağımsız olmayan bir yapı almıştır.[115]

Castells'e göre ise insanlık tarihi 20. Yüzyıla kadar iki büyük sanayi devrimi yaşamıştır. İlki, 18. Yüzyılda buhar makinesi, döner çıkrık ve Cort'un metalürjide kaydettiği ilerlemelere paralel olarak gelişen makineleşme; ikincisi ise elektriğin, kimyasalların, telefon ve telgrafın yayılmasıyla oluşan iletişim devrimidir.[116] Batı kapitalizmi hem bu süreçlerde hem de 20. Yüzyıl başında klasik Marksist savların iddia ettiği gibi emekçileşme süreçlerince sınıfların, işçi sınıfı ve burjuvazi biçimde homojenleşeceği tezinden çok farklı bir ayrımlaşma ve bölümlenme yaşamıştır.

---

[113]Aslı Vatansever, *a.g.e.*, s. 7

[114]Safiye Altıntaş, "Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf", *İzsan ve Toplum Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, Haziran 2015, s. 168

[115]Guy Standing, *a.g.e.*, s.19-20

[116]Manuel Castells, *Ağ Toplumunun Yükselişi*, Çev.: Ebru Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 49

Toplumsal gruplar, ara sınıflar aracılığıyla çoğullaşmış ve her biri kendi kategorisinde yeni hiyerarşiler inşa etmiştir. Ayrıca, elektrifikasyon ve kimyasallaşma aşamalarıyla sanayi içerisinde uzmanlaşmış mühendis ve teknisyen iş gücüne olan talep yükselmiş ve bir yönetim kademesi yapılaşması ortaya çıkmıştır. Karmaşıklaşmış, heterojenleşmiş bir sınıf yapısı, daha sofistike işleyen üretim yapısı ve ilişkileriyle tutarlı ve koşut biçimde gelişmiştir. 1970'lerle başlayan üretim rejimi ise küresel büyük sermayenin ve sanayi burjuvazisinin üretim ekonomisine olan ilgisini azaltmış ve finans kapitale özerklik kazandırmıştır. Mekanik teknolojilerden enformasyon teknolojilerine doğru tarihsel bir değişim yaşanmıştır.[117] Yeni ekonomi, enformasyonel, küresel ve ağ örgütlenmesine dayalıdır. Bu süreç sonucunda, ileri kapitalist toplumlarda, tavan ile tabanın orta kesim aleyhine paylarını arttırdığı daha kutuplaşmış bir toplumsal yapıya doğru evrilme gerçekleşmiştir.[118] 1980'ler de Gorz, 20. Yüzyıl yeni proleterlerinin artık işleriyle ve toplumsal üretim süreçleri içindeki konumlarına göre tanımlanamaz olduğunu ilan etmiştir. Çünkü üretken işçi sınıfının nerede başlayıp nerede bittiği muğlaktır. Kitleler, hiçbir zaman düzenli biçimde icra edilemeyecek mesleklere yönelmeye, eğitimlerini yarıda bırakmaya ve yazın geçici postacı, sonbaharda meyve toplayıcısı ve daha sonrada tezgahtar olmaya başlamışlardır.[119] İleri modernlikte, çalışmanın maliyeti ve üretkenliği öngörülebilmekte ve programlanmaktadır. Çalışma, saniyelere bölünmekte ve el emeğinin öznel kullanımından gün geçtikçe bağımsızlaşmaktadır. İşletmeler esneklik stratejisini iki düzlemde uygulamaktadır: Düzenli çekirdek ve periferik el emeği. Düzenli çekirdekte yer alan işgücü, iş güvenliğine karşılık; yer değiştirme, yeniden görevlendirme, kurum içi eğitim, kariyer planlarında dayatma gibi uygulamalara maruz kalmaktadır. Periferik el emeği ise vasıfsız işleri içermekte, güvencesizleşmeye ve gelir düzensizliğine gönderme yapmaktadır.[120]

80'li yılların başlarında böylesi eğreti ve iş güvencesinden yoksun çalışma sistematiğinin ortaya çıkışında, 1972'den beri geliştirilen finansal sistemlerin, küresel kapitalizmin merkezindeki güç dengelerini değiştirmiş olması temel nedendir. Bu güç

[117]Manuel Castells, *a.g.e.*, s. 27
[118] Manuel Castells, *a.g.e.*, s. 33
[119]Andre Gorz, *Elveda Proletarya*, Çev.: Hülya Tufan, Afa Yayınları, İstanbul 1986, s. 75
[120]Andre Gorz, *a.g.e.*, s. 88-89

dengesi değişimi, büyük şirketlere, devlete ve kişisel finansmana karşı finans sektörüne özerklik kazandırmıştır. Fordist sistemin temel üretim yapılaşması 1973'e kadar sağlam kalmıştır. Bu süreçte, sendikalaşmış kitle üretimi maddi yaşam standartlarını yükseltmiş ve sermayenin kârlılığında göreceli bir istikrar yaratmıştır. Batı kapitalizminde, fordist sistemin çöküşü ve esnek üretim modellerine geçiş, refah devletinin temel sacayakları olan tam istidam, çalışma güvencesi, uzun vadeli ve düzenli gelir, mülkiyet edinim süreçleri gibi kazanımların hayata geçirilmesinde kısıtlılıklar ortaya çıkarmıştır.[121]

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2007 Küresel İstidam Eğilimleri raporuna göre dünya ekonomisinin yıllık ortalama büyüme hızının yüzde 4,1 olduğu halde1996-2006 döneminde işsizlikteki azalmanın sadece %0,2 olduğuna dikkat çekilmektedir.[122] Bu veriler, post-fordist üretim rejiminin, istihdam ve çalışma eksenli ekonomik sistemden uzaklığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Son istatislikler, 25 AB ülkesinde toplamda 18 milyon kişinin işsiz olduğunu ve yoksul sayısının 72 milyona ulaştığını göstermektedir. . Farklı bir bağlam da, yine son yapılan çalışmalarda vurgulanmaktadır: İstidamdaki artışlar, göreli yoksulluğu düşürememektedir. İstatistiklere göre 1980'lerin ortasından 1990'ların ortasına kadar istihdam konusunda en iyi performans gösteren 5 ülkede göreli yoksulluk oranında artışlar görülmektedir.[123] Bu durumun istisnası olarak ifade edilebilecek ülke İsveç'tir. İsveç, çok az kişiyi düşük ücretle çalıştırıp, yüksek istihdam sağladığı için istihdam ile düşük ücretlilik arasındaki ilişki zayıftır.[124]

Bu verilerden çıkarsanacak sonuç, küresel kapitalizmin insanlığı büyük bir çıkmaza sürüklediğidir. Tahminlere göre dünya üzerinde yaklaşık bir milyar insan açlık çekerken ve günde en az 20.000'i açlıktan ölürken, endüstri ülkelerinde imal edilen gıdaların yarısı çöpe gitmektedir.[125] Tüketim gücü olmayan kitleler artık geçici

---

[121]David Harvey*, Postmodernliğin Durumu*, Çev.: Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 163

[122]Ayşe Buğra, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 74

[123]Ayşe Buğra-Çağlar Keyder, *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 68

[124]Ayşe Buğra-Çağlar Keyder, *a.g.e.*, s. 70-71

[125]Kathrin Hartmann, *Küresel Çarkın Dışında Kalanlar*, Çev.: Etem Levent Bakaç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014, s. 55

bir arıza olarak değil; daimi anlamda toplumsal sistemin dışında tutulması gereken bir kategori olarak görülmektedir. Bauman'a göre günümüz metropollerinin dünyanın geri kalanı üzerindeki etkisini bir "ikinci buharlaşma"olarak adlandırmak olanaklıdır. Bugün açısından Avrupa'da 3 milyon evsiz, 20 milyon çalışma yaşamından izole edilmiş birey ve 30 milyonu yoksulluk sınırının altında yaşamaya mahkum bir kitle söz konusudur. Günümüz dünyasında, en tepedeki 358 küresel milyarderin serveti, en yoksul 2,3 milyar insanın yani dünyanın yüzde 45'inin maddi birikimine denk gelmektedir.[126]

Küresel kapitalizm, insanlık durumunu homojenleştirmekten çok kutuplaştırmaktadır.[127] Günümüz dünyası, "çalışma etiğinin yol gösterdiği bir toplumdan tüketim estetiğiyle yönetilen bir topluma geçiş" yapmıştır.[128] Tüketim kültürü, sofistike tersine çevirmelerle, gerçek olmayan bir gerçekliği, orada olmayan yaşam dizgelerini, olanaksızlıkların olanaklarını simüle edilmiş yanılsamalarla gerçekmiş gibi sunmaktadır.[129] Tüketim kültürüne teslimiyet ve çalışmanın sosyo-ekonomik kapsayıcılığından uzaklaşma, "kişisel hayatı yeni istekler ve endişeler yaratan açık bir proje haline getirmiştir."[130]

Beck'e göre risk toplumunda bilinmeyenlik baskın bir güç haline gelirken, aşırı yoksulluk ile riskler arasındaki doğru orantı artmaktadır. Kamusal dünyada, güvenin yeniden üretilmesindeki krizler derinleştikçe insanlık serüveni, bireylerin biyografilerine sıkışmakta ve kamusal problemler bireylerin kişisel acılarının ayrıntılarında sürüp gitmektedir. 1990'ların başında Almanların %11,3'ü yoksul iken, bugün bu oran %14,5'e yükselmiştir. Almanya'da toplam 877 gıda bankasından bir milyonu aşkın insan haftada bir kez toplam 2000 dağıtım yerinden yemek

---

[126]Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev.: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 108-109

[127]Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2006, s. 25

[128]Zygmunt Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, Çev.: Ümit Öktem, Sarmal Yayınları, İstanbul 1999, s. 10

[129]Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Çev.: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2014, s. 7

[130]Anthony Giddens, *Modernlik ve Bireysel Kimlik*, Çev:. Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul 2014, s. 15

almaktadır.[131] İtalya'da, Sosyal Dışlanma Çalışmaları Komisyonunun istatistiklerine göre 2000 yılında göreli yoksul olan 2.707.000 aile vardır ve bunlar 7.948.000 kişiyi içermektedir. Bu sayı, İtalya'da tüm ailelerin %12,3'ünü, tüm bireylerin ise %13,9'unu kapsamaktadır.[132]

Günümüz küresel kapitalizmi, artık varlıklıların varlıklarını artırmak için varlığı olmayanlara gereksinim duymadığı ve zenginle yoksul arasındaki ilişkiyi yumuşatacak araçların tükendiği bir dünyadır. Refah devletinin toplumsal kitleleri liberal sosyal yaşantıya katmak için inşa ettiği "yurttaşlık bağı" bir seküler zamk olarak çoktan ömrünü tamamlamış ve geniş toplumsal kitlelerin biyografik dünyalarındaki ızdıraplara çözüm üretemez duruma gelmiştir.[133]

3.2.1. Prekaryanın Özellikleri

Küreselleşme döneminde gittikçe büyüyen prekaryanın ayırt edici bazı özellikleri bulunmaktadır. Bunları genellemek gerekirse dört başlık altında toplayabiliriz. Öncelikle precarite olmuş bireyin geliri güvence altında değildir ve gelir yapısı bu sınıfın dışında kalanlarla ciddi farklılık göstermektedir. İkinci olarak prekarya mensubu birey, devlet ya da çalıştığı şirket tarafından garantilenmiş herhangi bir yardım görmez ve ihtiyaç duyduğu takdirde yanı başında biten bir aile veya yakın çevre desteğinden de mahrumdur. Prekarizasyon sürecine kapılmış bireyin kendisini emek camiasının bir parçası olarak görememesi prekaryayı tanımlayan bir diğer özelliktir. Bu ayırt edici özelliklerin dördüncü ve sonuncusu ise prekaryanın zamansal açıdan kısa bir süre içerisine kıstırılmış bir yaşamı sürmesi ve zamanın kontrolünü tamamıyla kaybetmekte oluşudur.[134]

Prekarya'nın özelliklerinden bir tanesi de prekarya sınıfındaki bazılarının "yabancılaşmış emek" sembolü olarak görülmesidir: Çağrı merkezleri çalışanları gibi.

---

[131]Ulrıch Beck, *Risk Toplumu*, Çev.: Kazım Özdoğan-Bülent Doğan, İthaki Yayınları, İstanbul 2011, s. 35

[132]David Benassi-MingioneEnzo, *İtalyan Refah Sisteminde Sosyal İçerme Amaçlı Asgari Gelir Desteğini Denemek*, Çev.: İsmail Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 125

[133]Cem Özkurt, "Yeni Krizler Çağı, Çalışmanın İflası ve Prekarya", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Eylül 2018, s. 117

[134]Safiye Altıntaş, *a.g.m.*, s.168

Burada duygusal yabancılaşma ve gerçek duyguların maskelenmesi görülebilir. Standing prekaryayı şöyle bir ifadeyle de açıklama yoluna gitmiştir: "Güvencesiz bir hayatta yaşıyorsanız endişeli olmanız normal zira işiniz bir vardır bir yoktur." diyerek prekarya sınıfındaki insanları, kariyeri olmayan, pis ve zor işlerde çalışan üstelik tek amaçları hayatta kalmak olan insanlar olarak ifade etmiştir.[135]

Standing'in kitabındaki en ilginç tespitlerden biriyse "Hiçbir yere gitmeyen ve geleceği olmayan bir işe cafcaflı bir ad verilir ve o işin güvencesiz tarafları gizlenmeye çalışılır." ifadesidir. Temizlik görevlisine "hijyen danışmanı" denilmesi neyi değiştirir bilinmez ama emek süreçlerinde bir değişim olmadığı muhtemeldir. Burada yazar günümüz dünyasına uyarlanmaya çalışılan emekten söz etmektedir. Emeği farklı bir kalıpta sunar gibi ismini değiştirmek ama içeriğini, koşullarını değiştirmemek ne gibi bir fayda sağlar tartışmalı bir konudur.

Prekarya hangi duyguları yaşar? Prekarya ne hisseder? Bunları sorgulamak gerektiğinde ise karşımıza öfke, dışlanmışlık, kaygı, anomi, duyarsızlaşma ve yabancılaşma gibi duygular çıkmaktadır. Güvensiz ilişkilerle yaşayan prekarya, zanaat içermeyen ve kariyer beklentisi olmayan işler yapması sonucunda derin bir amaçsızlık duygusu yaşamaktadır. Emeğine ve hatta kendisine yabancılaşan prekarya sanki bu durum alın yazısıymış gibi kabullenmekte ve sonucunda kendisini de dışlanmış hissetmektedir.[136]

Prekarya olgusunun ortaya çıkmasının özünde özellikle 2. Dünya Savaşından sonra gelişen proletarya-burjuvazi ilişkisindeki çalışma şartları, çalışma süreleri, alınacak ücret, mesai şartları ve ödeneği gibi önceden hukuksal anlamda belli bir çerçeveye oturtulmuş düzenliliğin 1980 döneminden sonra gelişen neo-liberal politikalar eşliğinde belirsiz bir alana kaymasıdır. Bunun dışında yine Keynesyen politikaların hakim olduğu çalışma ilişkilerindeki aktif sendikacılık anlayışının yine neo-liberalizm etkisiyle örselenmiş ve amacını büyük ölçüde yitirmiş olmasıdır. Bu değişimlerin ışığında prekarya sınıfının temel eğilimlerini ele aldığımızda çok derin

[135]Zehra Yıldız, *a.g.m.*, s.163
[136] Zehra Yıldız, *a,g.m.*, s.165

bir “köksüzlük” durumunun yaşandığını ve haliyle kendine, emeğine yabancı; yarının kaygısını sürekli ensesinde hisseden bir tipolojiyi görmekteyiz.

Prekarya, zamanla ciddi bir yarış içindedir. Çalışma ilişkilerine baştan aşağı sirayet etmiş düzensizlik ve kendisine sistematik bir biçimde yöneltilen eksiklik duygusuyla sürekli anlam veremediği bir yetişme telaşı içindedir. Ayrıca çalışmanın tekrar putlaştırılmış bir dönemini yaşıyor olması, prekaryanın kendi durumunu analiz etme fonksiyonunu biraz daha zedelemektedir. Sınıf bilincinin bu süreçte dağılmış olması, prekaryanın kendi konumunu algılamasını zorlaştırmakta ve daha da teslimiyetçi bir kimlik haline dönüşmesine yol açmaktadır.

Kaygan zemin üzerinde yürümeyi bir alışkanlık haline getiren ve köksüzleşen prekarya, ailevi ilişkileri, arkadaşlık ilişkilerini ve çalışma ilişkilerini tamamen geçici bir algı üzerinden yürütür. Tabir yerindeyse sürekli bir “takılma” halindedir. Yaşamış olduğu bu ruhsuzluğun altında ezilmemenin de bir yolunu bulmuştur prekarya: “Donma tehlikesi altındaki birinin uykuya dalma halinin verdiği rehaveti yaşamak.”

Kısacası prekarya, proletaryanın oluşum aşamasındaki emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan kişisiyle konformizm kılıfındaki şekilsel farklılığına ve geçmişte kendisinden olanın mücadeleleriyle az da olsa edinmiş kazanımlarına rağmen hemen hemen aynı tabansızlığı, şaşkınlığı, çaresizliği, uyuşukluğu ve yalnızlığı yaşamaktadır.

3.2.2. Prekarya Kimleri Kapsıyor?

Sermaye ulusal sınırları aştı, üretim araçlarının tanımı zorlaştı, emek süreçleri güvencesiz ve esnek hâle geldi, çok sayıda işçiyi toplayan büyük fabrikalar teknoloji yoğun küçük birimlere dağıldı, her şey özelleştirildi, vergiler bütün nüfusa yayıldı, burjuvazi fabrika kapısında hesaplaşacağınız somut bir sınıf olmaktan çıktı, sendikalar güçsüzleşerek mafyalaşmaya başladı. “Kendisi için sınıf” tan giderek “kendinde sınıf” a dönüşen proletarya elbette ortadan kalkmadı fakat küresel olarak çok parçalı, maddi çıkarlar ve kültürel bakımdan tekil ülkeler içinde bile heterojen (ayrışık) hâle geldi. Ne yapacağı belli olmayan geniş bir “lumpen proletarya” kitlesi oluştu. Bu arada, geçmişte devlete ve büyük şirketlere yakın duran elit profesyonel meslekler, iş

güvenceleri ve maddî imkanlarıyla birlikte toplumsal statülerini kaybetmeye başladılar. Aslında bu yeni bir olay değildi. Ernest Mandel daha 1970'lerde teknisyenlerin, mühendislerin, öğretmenlerin, hekimlerin giderek ayrıcalıklarını kaybedeceklerine ve proleterleşeceklerine işaret etmişti. İş temelinde edinilen statünün kaybedilmesi, farklı gelir dilimlerine mensup olmalarına rağmen tıp profesörü ile kâğıt toplayıcısını, devlet memuru ya da şirket çalışanı ile bakkal ya da inşaat işçisini aynı belirsiz gelecek beklentisi ve güvencesizlikte birleştirdi.

Neoliberal kapitalizm Devlet'i devre dışı bıraktı. İstikrarı sağlamakla, kriz dönemlerinde kamu parasını iktisadi dengeleri kurmak, istihdam düzeyini korumak için kullanmakla görevli bir fail olmaktan giderek uzaklaşan Devlet, sadece kendi krizine çözüm bulmaya çalışan, ülkesinin ve halkının değil sadece kendisinden beslenen dar zümrelerin geleceğini düşünen, kendi çıkarlarını kollayan bir baskı aygıtına, bir "anonim şirket"e dönüştü.[137]

Standing, kavramsal çerçevesinde, günümüz dünyasında sosyal sınıfları altı ayrı kategoride analiz eder. İlki, son derece varlıklı, zengin küresel bireylerin oluşturduğu "elit sınıf" dır. Bu sınıfın hemen altında "maaşlılar" vardır. Tam istihdam çevrelerinde çalışan bu gruplar hem devlet hem de özel sektör işlerinde çalışmaktadır ve genel olarak da sosyal konumlarından memnundurlar. Maaşlı sınıfın yanında bir de "profisyen" sınıftan bahsetmek olanaklıdır. Profesyonel ve teknisyen olarak düşünülebilecek bu kesim, sözleşmeye dayalı yüksek gelirlere sahip olabildiği gibi kendi işlerinde de çalışabilmektedir. Profisyen grubun altında el emeğiyle çalışan işçi sınıfı vardır. Tüm bu grupların dışında, işsizler ordusu bir sınıf oluştururken, prekarya da ondan ayrıksı biçimde konumlanan özgül bir sınıf olarak öne çıkmaktadır.[138] Standing'e göre kesin rakamlarla ifade edilmese bile pek çok ülkede yetişkin nüfusun dörtte birinin prekaryaya dahil olduğu söylenebilir. Prekarya, düşük ücrete çalışmaktan ziyade, herhangi bir mesleki kimlik duygusuna sahip olmamakla ilgilidir.[139]

---

[137]yavuz-alogan-kose-yazilarihttps://www.aydinlik.com.tr/prekarya (Ağustos-2018)
[138]Guy Standing, *a.g.e.*, s. 21-22
[139]Guy Standing, *a.g.e.*, s. 48

Geliri güvence altında olmayan ve gelir yapısı diğer gruplardan farklılık gösteren, ihtiyaç duyduğu zaman yakınlarından destek göremeyen, garanti altına alınmış devlet ya da şirket yardımı olmayan, ekonomik anlamda birikim yapma şansı olmayan, kendisini emek camiasının bir parçası olarak görmeyen ve son olarak zamanının kontrolünü yitirmiş, pek çok şeyi zamansal açıdan kısa bir süre içerisine sıkıştırılmış kişi, prekarya olgusunu yeniden tartışmaya açan Standing'e göre prekarya sınıfının bir mensubudur. Standing, bu özelliklerin yanı sıra "kısmi vatandaşlık" vurgusu yapar. Kısmi vatandaş, çoğunu göçmenlerin ve kriminalize edilmiş suçluların oluşturduğu ve çeşitli nedenlerden dolayı devletin normal vatandaşlarına kıyasla sınırlı haklarla kısıtlanmış olan kişilerin tanımıdır. Standing'in yapmış olduğu çalışmaya göre net rakamlara ulaşılamamakla birlikte birçok dünya ülkesi nüfusunun yaklaşık ¼'lük kısmını prekarya sınıfı oluşturmaktadır. GuyStanding'e göre özellikle küreselleşme hareketinin her geçen gün hızını daha da artırması ve neo-liberal politikaların bu sürece eşlik ediyor olması bir güvensizlik atmosferi yaratmakta ve bu süreç bir şekilde herkesi prekaryalaştırmaktadır. Yaşadıkları güvencesizliğin özellikleri farklılık arz etse de etnik azınlıklar, kadınlar, kriminalize edilmiş suçlular, stajyerler, gençler ve yaşlılar prekaryalaşma sürecinin baş aktörleri durumundaki bireylerdir. Prekaryalaşma süreçleri bakımından ele alındığında özellikle kadınların çalışma ortamında güvencesizlik eksenli de olsa daha fazla görünür olması; erkeklerin buna karşılık ekonomik durgunluk içerisinde bulunması; yine milyonlarca genç işsize iş piyasasında rakip olabilecek ölçüde yaşlı kesimin emek gücüne tekrar dahil ediliyor olması; her geçen gün birçok yetişkinin toplumsal açıdan fark edilebilecek ölçüde engelli konumuna itilmesi ve çok fazla sayıda insanın kriminalize edilmesi prekaryanın dünya ölçeğinde genişlemesinin temel sebepleri arasında sayılmaktadır. Bir başka yönüyle prekaryayı tanımlayacak olursak eğer; prekaryalaşmak demek herhangi bir mesleki gelişme ve yetkinleşme hissine sahip olmadan sadece performansa dayalı yaşam biçimlerine ve çalışma sürecine bağlantılı olmayı ifade eder. Ayrıca prekaryalaşma tanımı, kurgulanmış bir mesleki ortamın yani ABD menşeli 'hijyen danışmanı' (tuvaletleri temizleyen kişi) ve Fransa menşeli 'yüzey teknisyeni' (temizlikçi kadınlar) gibi havalı isimlendirmeler yoluyla çalışma ilişkilerinin güvencesiz atmosferini perdeleme çabasının gün yüzüne çıkarılması konusunda anahtar niteliği taşımaktadır.

Prekarya sürecinin hızlanması ve bu gruba her geçen gün birilerinin daha süratli bir biçimde katılıyor olmasının temel sebepleri olarak küreselleşen ve esnekleşen emek piyasası, yine bu doğrultuda siyaset olgusunun ve birimlerinin esnekleşme politikaları çerçevesinde gelişen sübvansiyon devleti anlayışı, finansal kriz, ücret ve sözleşme esnekliği, kamu sektörünün işlevsizleştirilmesi, mesleklerin parçalanması, taşeronlaşma ve benzeri örneklerde görüldüğü gibi güvencesiz istihdam biçimlerinin oluşumu ve kolektif toplumsal dinamiklerin ve organize tepkinin gelişememiş olması sayılabilir. Standing çalışmasında; Rusya, ABD, Çin, Fransa, Almanya, İngiltere, Japonya ve Hindistan gibi çok farklı sosyo-kültürel, siyasal ve iktisadi geçmişleri ve birikimleri olan ülkelere gözünü çevirmiş ve yapmış olduğu araştırmalar kapsamında elde ettiği benzer sonuçlar onu, prekaryanın ve prekaryalaşma gerçeğinin artık küresel bir nitelik kazandığı sonucuna ulaştırmıştır. Küreselleşme süreci beraberinde emeğin esnekleşmesi ve güvencesizleşme sorununu meydana getirdi. Bu kapsamda rekabet ve büyüme politikalarına odaklanan neo-liberal akım, kronik bir belirsizlik içerinde ve istikrarsız bir prekarya sınıfını yarattı. Kalabalık nüfusu ve ekonomik politikalarıyla ucuz işgücü arayışında olan küresel sermayeye ihtiyacını veren Çin, bu bakımdan hem esnekleşme hem de güvencesizleştirme politikalarının kuvvetli bir şekilde uygulanması konusunda neo-liberalizmin elini güçlendirmektedir. Çin piyasalarındaki düşük ücretler ve işçi hareketliliği dünya ölçeğinde ücretler arasındaki farkın açılmasına yol açmış ve emek piyasasını bu anlamda esnek ve güvencesiz çalışma ortamı karşısında güçsüz bırakmıştır. Yıllık işçi devir oranı %40'ları bulan ve düşük ücret ve çalışma yoğunluğu bakımından esnek emek politikalarının en önemli göstergelerini sunan, bir bölümü Sony, Apple, HP ve Nintento gibi markalara ait olan dünyanın en büyük fason üretim merkezi Şenzen'deki 'Foxconn Şehri' ve benzeri sermaye oluşumları, prekarya sürecinin küresel ölçekte hızlıca gelişmesinin en önemli nedenleri arasındadır.

Guy Standing, prekaryayı küreselleşmenin çocuğu olarak ifade etmektedir. Temel dinamiğini küreselleşme dalgası ve neo-liberal modelin esnekleşme politikalarının oluşturduğu bu sınıf, dünyanın neredeyse tamamına yayılan, niteliği ne konumda olursa olsun güvence kavramından asgari düzeyde dahi yararlanamayan ve sayıları giderek çoğalan günümüz insan tipolojisinin fotoğrafıdır. Bu yönüyle prekarya

kavramı, esnekleşme politikalarının çalışma ilişkilerini ve toplumsal hayatı nasıl etkilediğini açıklamakla kalmayıp; ayrıca kavram, yakın tarihte yaşanan Arap Baharı, Occupy, ABD ve Londra'da yaşanan toplumsal hareketlerin dinamiklerini anlayabilmek açısından da önemli bir potansiyel taşımaktadır.[140]

3.2.3. Prekarya Tehlikeli Mi?

Kapitalist sistemin günümüz teknolojik gelişmelerinin yeni evresinde küreselleşmesi, beraberinde sınırların ve sınıfların dağılmasına, parçalanmasına ve bir bakıma tanımsızlaşmasına ortam hazırlamıştır. Oluşan bu yeni ortamda neo-liberal felsefenin öncülüğünü yaptığı kuralsızlaşma/kuralsızlaştırma hareketi, emekçinin kendisini nerede konumlandıracağını bilemediği, örgütlülüğe yapılan sistemli saldırıların da etkisiyle yalnızlaştığı ve yabancılaştığı, Fordizmin ve Keynesyen politikaların hakim olduğu 2. Dünya Savaşı sonrası döneme göre daha sistemsiz, daha birey odaklı ve örgütsüz bir toplumun inşasından bahsetmek günümüz koşullarında oldukça mümkün hale gelmiştir. Söz konusu bu koşulların bir ürünü olan prekaryalaşma süreci de şayet insan ve yaşam odaklı politika ve projelerin hayata geçirilmemesi halinde tehlikeli bir boyut kazanabilir. Çünkü esnek çalışma biçimlerinin hakim olduğu post-fordist çalışma ilişkilerinde emeğini satarak geçimini sağlamaya çalışan prekarya, yeni dönemde örgütsüzlüğün ve teknolojinin büyük aşama kaydetmesiyle yaşanan küreselleşme dalgası içinde tam bir anomi hali yaşamaktadır. Bütün değer yargılarının bir bakıma anlamını yitirdiği, başta çalışma koşulları ve ilişkileri olmak üzere hemen her şeyin flulaştığı böylesi bir ortamda örgütsüz prekaryanın ne yapacağını ve yaşanan süreci ne şekilde değerlendirmesi gerektiğini bilemeyeceğinden nerelere yöneleceği açıkçası öngörülemez bir biçim almıştır.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız yeni ortamın özelliklerini 2. Dünya Savaşı öncesi yaygınlaşan faşizm dalgasının temel dinamiklerinde gözlemlemek mümkündür. Adolf Hitler'in öncülüğündeki Faşist Almanya ve Mussolini'nin öncülüğündeki Faşist

[140]Safiye Altıntaş, *a.g.m.,* s. 167-169

İtalya dönemi öncesi siyasal, sosyal ve ekonomik koşullar incelendiğinde yaşamakta olduğumuz dönemin özelliklerinde birtakım izler görmekteyiz. Yaşanan göç dalgaları, ekonomik belirsizlikler, savaşın süreklileştiği bir siyasal atmosfer, yine çalışma ilişkilerinde emeğin sömürüsünün sistemli hale gelmesi ve başıboş kitlelerin kendisini tarif edebileceği, tanımlayabileceği ve aidiyet duygusu kazanabileceği örgütlülük özelliğinin yitirildiği ve ekonomik istikrarsızlığın ve işsizliğin alabildiğine yaygınlaştığı dönem özellikleri, günümüz koşullarıyla karşılaştırıldığında önemli benzerliklerin yaşandığını rahatlıkla ifade edebiliriz. İşte tam da bu noktada Guy Standing, prekaryalaşma sürecinin alabileceği tehlikeli hali vurgulamaktadır.

Tarihsel döngülere dikkat kesildiğimizde anomi halini lehine çevirme potansiyeli bakımından Faşizmi önemli ölçüde tetikleyebilecek bir atmosfer içerisinde olduğumuzu ifade eden Standing'e göre eğer gerekli sosyo-politik ve ekonomik müdahaleler yapılmazsa emeğine, kendisine ve yaşama bu denli yabancılaşan ve örgütsüzleşen prekarya çok rahatlıkla faşizan, aşırıcı sağ hareketlerin temel dayanağı, dinamiği ve neferi olma özelliklerini sergilemekten kaçınmayacaktır. Çünkü bundan kaçınmasını gerektirecek hiçbir olumlu özelliği olmayan bir dünyayı yaşamaktadır.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız prekaryalaşma sürecinin alabileceği tehlikeli boyut ve nedenleri, Guy Standing'in ifadesiyle ancak prekaryayı temel alan yeni bir toplumsal sözleşmenin dinamiklerini ortaya koyabilme potansiyelini haiz örgütlenme süreci ve bu sürece mukabil siyasal zeminde temel hakların tekrar gündem kazanması neticesinde tersyüz edilebilir. Çünkü prekaryalaşma süreci sadece ekonomik temelli politikalar demetiyle çözülebilecek görünmemekte; özünde güvencesizlik kavramını barındırdığından bu güvencesizliği her boyutuyla yaşayan bütün insanların haklarını ve beklentilerini sistemleştiren politikaların devreye sokulması gerektiğinden evrensel anlamda bir iyileşme fırsatını da beraberinde sunmaktadır.[141]

[141]Guy Standing, *a.g.e.*, s.73-77

3.3.Prekarya Sürecinin Hızlanması

Prekaryanın büyüme nedenlerini anlamak, küresel dönüşümün doğasını anlamayı gerektirmektedir. Küreselleşme dönemi (1975-2008) öyle bir dönemdir ki finansçılar ve neoliberal iktisatçılar rekabet ve bireycilik üzerine kurulu küresel bir piyasa ekonomisi inşa etmek arzusuyla ekonomiyi toplumdan bağımsızlaştırdı. Bu dönemdeki politikalar ve kurumsal boyutta yapılan değişiklikler nedeniyle prekaryalaşma süreci hız kazanmıştır. Bu dönemin başlarında açık piyasa ekonomisine bağlılık sebebiyle yeni endüstrileşmekte olan ülkeler ve sınırsız bir düşük ücretli işçi havuzuna sahip olan 'Çindistan (Çin ve Hindistan)', sanayileşmiş ülkelere karşı rekabet ve baskı unsuru haline geldi. Piyasa ilkelerine bağlılık, birbiriyle ilişkili şirketler ve esnek emek uygulamalarının bir arada olduğu küresel bir üretim sistemini ortaya çıkardı.

Ekonomik büyümenin amacı, sözde herkesi zenginleştirmek üzere ilerici bir paylaşım aracı olarak mali politikaları etkisiz kılmayı meşrulaştırmak için kullanıldı. Eşitsizliği azaltmaya ve az kazananlara ekonomik güvenlik sağlamaya yarayan doğrudan yüksek vergiler; çalışmak, kazanmak ve tasarruf etmeye karşı caydırıcı nitelikler olarak sunuldu ve yatırımların yanında istihdamı yurt dışına kaçıran faktörler olarak ele alındı. Toplumsal dayanışma eksenli bir sosyal koruma mekanizmasından yoksullukla mücadeleye, toplumsal başarısızlık olarak değerlendirilen kişilerle ilgilenmeye, sonrasında da insanların sosyal yardım için belli şartları bulundurma koşullarını "geçim testi"yle tespit etmeye, ardından da "çalıştırma temelli refah" denilen ve işsizlerin devletten aldığı yardımlar yerine istihdama katılmasını teşvik eden programlara doğru bir kayma süreci yaşandı.

Küreselleşmenin temel unsuru, "metalaşma"dır. Metalaşma, her şeyin bir metaya indirgenmesi ve piyasa güçlerine tabi olması demektir. Fiyatı arz ve talep belirlerken direnme kapasitesi, yani yeterli bir öznellik söz konusu değildir. Artık metalaşma hayatın her alanına etki etmiş durumda: aile, eğitim sistemi, şirketler, emek kurumları, toplumsal koruma politikaları, işsizlik, engellilik, mesleki gruplar ve siyaset. Piyasa etkinliğine gidilen yolda metalaşma önündeki engeller bertaraf edildi. Neoliberal ilkelerden bir diğeri de ortak grupların ve bu grupların çıkarlarının bir arada

hareket etmesinin rekabeti engellediği anlayışıdır. Bu nedenle de örgütlülüğü yok etmek amacıyla birtakım düzenlemelerin hayata geçirilmesi gerekmekteydi. Bu anlamda küreselleşme çağı, düzenlemelerin olmadığı değil aksine yeniden düzenlemelerin oldukça fazla yaşandığı bir dönemdir aslında. Öyle ki bu dönemde tarihin herhangi bir döneminden çok daha fazla düzenleme hayata geçirilmiştir. Dünya emek piyasalarında bu düzenlemelerin çoğu doğrudandı; yani insanlara ne yapıp ne yapamayacaklarını, devlet politikalarından yararlanabilmek için hangi şartlara sahip olması gerektiğini açıkça söylemekteydi.

Kolektif kurumlara yönelik yapılan sistemli saldırıdan toplumsal kurumlar olan şirketler, çalışanları temsil eden sendikalar, zanaat ve meslekleri kapsayan meslek odaları, insanların kendi çıkarları ve ticarilikten kurtulmasının bir yolu olarak eğitim, mütekabiliyet ve toplumsal yeniden üretim kurumu olarak aile ve kamu hizmeti kurallarıyla idare edilen devlet memurluğu payını almıştır. Bütün bunlar bir araya gelerek emeğe dair düzenlemeler boyutunda ne varsa paramparça etmiş ve sınıfsal bölünmelere sebep olmuştur. Sanayideki istihdamın azalması ve hizmet sektörünün ekonomideki oranının artması, bu sınıfsal bölünmeleri daha da etkileyici hale getirerek çalışan nüfusun prekerleşmesini oldukça hızlandırmıştır.[142]

3.3.1. Giderek Artan Güvencesizlik

İşsizlik, prekaryanın hayatının artık bir parçası haline gelmiştir. Bununla beraber yaşanan gelişmelerle işsizlikle başa çıkmayı zorlaştıran birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Küreselleşme dönemi öncesinde işsizlik, ekonomik ya da yapısal faktörlerle ilişkili olarak ele alınırdı. İşsizler yanlış zamanda yanlış yerde bulunan talihsiz kişiler olarak değerlendirilirdi. İşsizlik yardımları toplumsal güvensizlik ilkesine dayalı sistemler olarak can simidi niteliğini korumaktaydı. Herkesin bir şeklide sisteme katkısı olurdu ve işsiz kalma ihtimali düşük olanlar, işten çıkarılma ihtimali daha yüksek olan kesimleri doğrudan ya da dolaylı olarak desteklerdi. Her ne

[142]Guy Standing, *a.g.e.*, s.51-57

kadar söz konusu kurgu bazı ülkelerde mevcudiyetini korusa da bu model artık çökmüş vaziyettedir. Bugün çok daha az sayıda işçi, sisteme birtakım katkılar sunabilme ya da kendi adına katkılar edinme şansına sahiptir. Yine aynı biçimde katkı kuralları kapsamında daha az sayıda işçinin sisteme katkı yapabilmesi söz konusudur. Ne olursa olsun işsizliğe dair resmi tutumda çok büyük değişiklikler yaşanmaktadır. Neoliberal bağlamda işsizlik artık neredeyse 'tercihe bağlı' hale gelmişve bu durum bireysel sorumluluk kapsamında değerlendirilmektedir. Yeni algıya göre insanlar öyle veya böyle 'istihdam edilebilir' şeklinde görülmekte ve mesele, sahip oldukları nitelikleri 'geliştirmek' veya 'alışkanlık' ya da 'tavırlarını' düzeltmek yoluyla işsizleri daha 'istihdam edilebilir' hale getirmekten geçiyor. Hal böyle olunca işsizleri tembel ve sorumsuz olarak değerlendirip paylamak da çok kolay hale gelmiştir.

İşsizlik sigortası hala birkaç ülkede mevcudiyetini korusa da bu sigortayı elde etmenin şartları başka pek çok ülkede zorlaştırılmış durumdadır. İşsizlik yardımından faydalanma süreleri kısaltılmış ve elde edilen yardımlar da kesintiye uğramıştır. Birçok ülkede işsizlerin ancak bir kısmı işsizlik yardımı alabilmekte ve bu sayı da gittikçe daralmaktadır. Geçim testine tabi kılınmış yardımların miktarları da artmış ve artık bu yardımlar, belirlenmiş bir sürü davranış koşulları yerine getirildiği ölçüde alınabilmektedir.

ABD'de işsizlik yardımı alabilmek için kişinin çalıştırıldığı son işyerinde en az bir yıl tam zamanlı çalışmış olması gerekmekte. İşsizlerin yarısından çoğu bu koşulları yerine getiremiyor. Durum bugün daha da kötü; çünkü mevcut şartları yerine getiremeyenler işgücü havuzundan da tamamen çekilmektedir. İşsizlik yardımı alanların üçte ikisiyse yeni bir iş bulamadan yardımlarının kesileceğinden korktuklarını ifade ediyor. 2010 yılı itibariyle işsizler ve eksik istihdam edilenler arasında yoksulluk, 1930'lardan bu yana ilk defa bu kadar kötü bir hal almıştır. Her dokuz Amerikalıdan biri gıda karnesiyle yaşamını sürdürmektedir. Her boş iş pozisyonu için kayıtlı tam altı aday var ve kriz öncesinde bu sayı 1,7 idi. Uzun dönemli işsizlik de toplam işsizliğin % 40'ına denk gelmekte ki bu da ekonomik durgunluk yaşanan daha önceki dönemlerden çok daha fazla bir rakamdır. Önceki dönemde yaşanan döngüsel ekonomik toparlanmalar sırasında gerçekleşen iş artışlarının

tamamını ortadan kaldıran Büyük Buhran'dan sonra aynı etki ilk defa son krizde yeniden görülmüştür.

Küreselleşen emek piyasasında yaşanan stagflasyon dönemleri, prekaryanın büyümesini hızlandırır. Artık daha fazla sayıda geçici ve korunaksız işçi olduğu için ekonomik durgunluğun ilk aşamasında emek kesiminin hızlı bir biçimde kıyıma maruz kalmasına daha elverişli bir ortam söz konusudur. Çok sayıda işçinin işten çıkarılıp talep yeniden artana kadar işlerini ellerinde tuttuğu günler artık geride kalmıştır. İşlerini ilk kaybedenler, iş piyasasının uçlarında yer alan işçiler olmaktadır. Ancak ekonomik durgunluk öncesinde istihdam istatistiklerinde ya da hemen ardından açıklanan işsizlik rakamlarında yer almamış olma ihtimalleri de söz konusudur. Bu durum da zaten yüksek oranda gizli istihdam ya da göçmen istihdamına sahip bazı Avrupa ülkelerinde neden kayıtlı işsizlikte az bir artışın ve 2008 sonrasında da istihdamda ufak düşüşlerin yaşandığını açıklamaktadır.

Şirketler, ekonomik durgunluğu daha çok işçiyi prekarya saflarına dahil etmek ve başka alanlarda yeniden yapılandırma süreçlerine girebilmek için kullanmıştır. Bu yöntemlerin arasında üretimin fabrika ve ülke dışına taşınması da vardır. ABD'de arka arkaya gelen ekonomik durgunlukları, emek piyasasında güçten daha fazla düşmüş bir şekilde kendine gelmesi zorlaşan prekarya ve bununla beraber uzun dönemli işsizlikte çok büyük bir artış izlemiştir. 1970'ler ve 1980'lerin başında yaşanan ekonomik durgunlukların ardından ekonomik büyüme yeniden başlayınca istihdam, anında ve önemli oranda artış göstermiştir. 2008-2009 yıllarında yaşanan ekonomik durgunluktan sonra gerçekleşen büyümede ise bir yıldan fazla bir süre boyunca işlerde hiçbir artış yaşanmamıştır. Gerçekten de ABD'nin güney eyaletlerinde işler budanmaya devam ettikçe 'işsiz ekonomik canlanma' korkuları da iyice ayyuka çıkmıştır.

Almanya'daki işsizlerin bazıları düpedüz ülkeden kayboldu; pek çok Doğu Avrupalı kendi ülkelerinde ekonomik yardım alabildiklerinden dolayı Almanya'yı terk etti; çünkü diğer AB üyesi ülkelerden geldikleri için işler ne zaman yoluna girerse Almanya'ya tekrar dönebilme durumları mevcuttu. AB'deki durumun tersine ABD'deki güvencesiz işleri kaybeden göçmenler kendi ülkelerine dönmeye cesaret

edemedi çünkü ABD'ye dönüşlerinin engellenmesinden korkmaktaydılar. Çok ilginç bir biçimde aslında göçmenlerin ayrılması ve ülkeye dönmesi daha kolay olsa bu durum ABD'deki işsizlik oranının azaltılmasında önemli ölçüde işe yarayabilirdi.

Genel olarak ekonomik durgunluklar daha fazla insanı prekarya havuzuna itmekte çünkü işlerini kaybedenler kısmi de olsa yeniden istihdama daha düşük gelirli bir şekilde dahil olmaktadır. ABD'deki çalışmalara göre işsizliğin sonrasında geçici işlere girmenin, yıllık gelirleri ve uzun dönemli kazançları düşürmek gibi bir potansiyeli var. Dolayısıyla bu da işsizlerin kendilerine teklif edilen ilk işi kabul etmemelerinin en önemli sebeplerinden birisi. Yani asıl sebep ne otlakçılık ne de tembelliktir.

Bu arada işsizler bir tedavi kategorisine dönüştürülmüş durumda. Her şeyin bir sözleşmeye tabi olması vaziyeti işsizleri de kapsar hale gelmiştir. Bazı ülkelerde işsizlere 'müşteri' adı verilmekte ve işsizlerden sözleşme imzalamaları istenmektedir. Sözleşmelerle bazı yükümlülüklerin altına giren işsizler, bu yükümlülüklere uymadıkları takdirde cezalarla karşı karşıya kalmayı da kabul ediyorlar. Yani neredeyse sözleşme imzalanır imzalanmaz kendilerini hapse girmiş buluyorlar. İşsizler, hizmet sektöründe yaşanan bazı şeylerin benzerleriyle de karşı karşıya kalmaktadır. Günümüz piyasasında işsizlerin birden fazla 'işyeri' var: İstihdam değişimi, yardım büroları, iş arama eğitim büroları vb. İşsizler, karşılığı ödenmeyen işleri yapmak durumunda kalmaktadır. Form dolduruyor, sıraya giriyor, istihdam bürolarına gidip geliyor, iş peşinde koşuyor ve iş eğitimlerine gidiyorlar. Öyle ki işsizlik tam zamanlı bir iş haline gelmiş olabilir ve çok fazla esneklik içerir çünkü bu sistemde işsizler her zaman göreve hazır olmalıdırlar. Siyasilerin aylaklık dediği şey, aslında telefonun bir ucunda sürekli bir arayan olmasını bekleyip heyecandan tırnaklarını yemekten başka bir şeyi ifade etmeyebilir.

Hayatını sürekli geçici işler aracılığıyla idame ettiren bir kişinin varoluşu risklerle doludur. Geçici bir işi bulunan ve hayat masraflarını kazandığı ücretle eşitlemek için çaba sarf eden bir kadını düşünelim. Bir süre sonra iş sona eriyor ve kadının tasarrufları asgari düzeydedir. Bu kadın devletten yardım alabilmek için birkaç hafta ve belki de daha fazla bir süre beklemek zorundadır. Aradan geçen zamanda söz

konusu kadın hayat standartlarını düşürür ancak başka birisinden borç almak ya da kira ödemesini ertelemek için borca girmek zorunda kalır. Bununla beraber ortada bir başka faktör de olabilir. Geçici işler yapan insanlar genelde sosyal yardım başvurusunda bulunmak için kendilerini yıpratmak istemez. Ortaya birtakım zorluklar çıktıktan sonra istemeyerek de olsa yardım başvurusunda bulunulur. Akrabalara, arkadaşlara ve komşulara olan borçlar bu süreçte artar ve borç batağı artık pusudadır. Prekarya tuzağı daha da korkunç bir hale bürünür.

Yukarıdaki paragrafta örnek olarak verdiğimiz kadın eğer şanslıysa borçlarını ödeyecek ve kendine ekonomik anlamda biraz soluk aldıracak bazı devlet yardımları alabilir. Sonrasında bu kadına düşük ücretli bir başka iş teklifi geldiğini düşünelim. Burada kadın biraz bocalar çünkü devletten aldığı yardımların bazıları, çalışmanın para etmesine ve standart 'yoksulluk tuzağı'nı azaltmaya dair kurallar kapsamında bir süre daha sürebilir. Ancak kadın aynı zamanda iş bittiğinde tekrar birtakım masraflarla karşı karşıya kalacağını da öngörebilmektedir. Gerçek şu ki işi kabul etmeye gücü yetmez çünkü iş sırasında kaybettiği hakların maliyetine ek olarak tekrar yardım almaya başlayana kadar oluşacak maliyetler de eklenecektir. İşte bu durum güvencesizlik tuzağını oluşturmaktadır.

İnsanlar arasındaki destek bağlarının ve anlayışının zayıflamasında güvencesizlik tuzağını keskinleştirir. Düşük ücretli işlere girip çıkmak devletten ya da şirketten birtakım yardımlar alma hakkını beraberinde getirmezken, bu tip işlere girip çıkan kişi ihtiyaç duyulan zamanlarda aile ya da arkadaşlarından yardım isteyebilme yetisini de kaybeder. Bu duruma bir de borç ve kişinin kendisini içinde bulabileceği uyuşturucu kullanımı, adi suç ve hırsızlık gibi toplumsal sıkıntılar eşlik edebilir. Güvencesizlik stresi ve kişinin kendisini sürekli olarak istihdam ajanslarına ve muhtemel işverenlere satma onursuzluğu, mevcut durumu daha da vahim kılar. Ekonomik güvencenin sağladığı bir destek olmadığı takdirde esnek emek piyasasında bu tip sonuçlar kaçınılmazdır.[143]

[143]Guy Standing, *a.g.e.*, s. 83-90

3.3.2. Kendisine Yabancılaşan Sınıf: Prekarya

Prekaryayı anlayabilmek için insanların nasıl 'prekaryalaştığını' anlamak gerekir. Prekaryalaşmak denilen bu ilginç terim, 19. Yüzyılda işçilerin proleterleşmesine yol açan süreci andırıyor. Prekaryalaşmak, güvencesiz bir varoluş içerisinde hayat sürmeye neden olan baskıların etkisinde kalmak ve bu deneyimlerin içerisinden geçmek olarak tanımlanabilir ve bu süreçte iş ya da hayat tarzı ile elde edilen güvenli bir kimliğe ya da gelişme hissine yer yoktur.

İçinde bulunduğumuz teknolojik manzaranın düşünce ve davranışlarımıza etkisini anlayabilmek için teknolojik determinist olmamıza gerek yok. Prekarya henüz kendi için sınıf olma özelliğini gösterebilmiş değil çünkü karşı karşıya olduğu teknolojik güçleri ve süreçleri kontrol edemiyor. Hayatlarımızın her köşesine giren elektronik aygıtların insan beyninde, düşünme biçimimizde ve daha da vahimi düşünme potansiyelimizdeki derin etkisine ilişkin gittikçe çoğalan göstergelerle karşı karşıyayız. Elektronik cihazların etki etme şekilleri, prekarya fikriyle de benzerlik göstermektedir.

Prekaryanın belirleyici niteliklerinden biri de birçok şeyin zamansal açıdan kısa bir dönemin üzerine kurulu olmasıdır ve bu durum uzun dönemli düşünme yetersizliğine neden olabilir. Çünkü bunların temelinde bir kariyer yapma ya da kişinin kendisini geliştirme ihtimallerinin düşük olması yatmaktadır. Akran gruplarının davranış normlarına uymayanları aforoz etme tehdidi bu durumu daha da belirgin hale getirebilmektedir. Neyin yapılıp neyin yapılamayacağına ilişkin yazılı olmayan kurallar, konformist olmayanlara birtakım yüksek maliyetler getiriyor. İnternet, internette dolaşma, cep telefonu mesajları, Facebook, Twitter ve diğer sosyal medya alanları beynin tekrar yapılandırılmasına yol açıyor.[144] Bu dijital yaşam biçimi, nesiller boyunca insanların zeka olarak kabul ettiği şeyin, karmaşık süreçlerin ardından mantık yürütmenin, yeni fikirler üretmenin ve farklı tahayyüllerde bulunmanın temelini oluşturan uzun dönemli hafıza sürecine zarar vermektedir. Bu dijital dünyanın tefekkür

[144]Nicholas Carr, (2010), The Shallows: Whatthe Internet Is Doing to Our Brains, New York: Northon. Centre for Women in Business (2009), The Reflexive Generation: Young Professionals Perspectives on Work, Career and Cender, London: London Business School

ya da düşünmeye hiçbir şekilde saygısı yoktur; anlık uyarı ve tatmin sağlamakta ve beynin kısa dönemli karar ve tepkiler vermesine yol açmaktadır. Bunun birtakım avantajları olmasına rağmen aynı dijital dünya, 'aydın zihin' ve bireysellik fikrini yitirmemizin de sebebidir. Farklı bilgi, deneyim ve öğrenme biçimlerine sahip bireylerden oluşan bir toplumdan birçok insanın toplumsal olarak kurulmuş ve hızlıca edinilmiş, orijinallik ve yaratıcılıktan ziyade grup onayına dayalı görüşlere sahip olduğu bir topluma doğru gidişatın yaşandığını izlemekteyiz. Ortalık 'sürekli kısmi dikkat' ve 'bilişsel yetersizlik' gibi havalı terimlerle dolmuş durumda. Bu tespitler biraz abartılı gelebilir ama zihinsel, duygusal ve davranışsal değişiklikler de prekaryalaşmanın yaygınlaşmasıyla paralel olarak ilerliyor. 'Can sıkıntısı'nın ve akıp gitmeyen zamanın tefekkür potansiyeline, düşünüp taşınmaya, geçmiş, şimdi ve hayal edilmiş bir geleceğin sistematik olarak birbirine bağlanmasına saygısı olan 'aydın zihin', elektronik olarak harekete geçirilmiş adrenalin akınlarının bombardımanına uğruyor.

Odaklanma yeteneği öğrenilen bir olgudur; dolayısıyla bu yetenek kaybedilebilir veya bozulabilir. Evrim biyologlarına göre elektronik araç ve gereçler, insanı tehlike ve fırsat sinyallerine içgüdüsel ve hızlı bir şekilde cevap verecek biçimde tekrar ilkel aşamadaki durumuna döndürmektedir. Bilimsel akıl ise tarihsel bir sapmaydı. Biyolojik bir gerilemeye dair bu yorum tabii ki endişe verici ve evrimsel açıdan çok büyük sonuçlara gebe. Elektronik ortam, hizmetlere dayalı ekonominin önemli özelliklerinden birisi olan aynı anda birden fazla iş yapabilmeye imkan tanıyor. Araştırmalar; alışkanlık, eğilim ya da zorunluluktan dolayı birden fazla işi aynı anda yapmaya aşırı derecede düşkünlük gösteren insanların enerjilerini boşa harcadığını ve herhangi bir görevi yerine getirirken kendisini birden fazla göreve hasretmeyenlerden daha az üretken olduğunu göstermektedir. Birden fazla işi aynı anda yapanlar, odaklanmakta gereksiz ve dikkat dağıtıcı malumata kapılarını kapatmakta güçlük çektikleri için prekaryanın başlıca adaylarındandır. Zamanı kullanma şekillerini kontrol edemeyen ve stresli hayatlar yaşayan bu tipte insanların gelişmeye açık bir zihin kapasitesinin yanında uzun dönemli bir perspektifle kendine dönük öğrenme potansiyeli de zedeleniyor. Sonuçta prekarya, kendisine faydalı olanı faydasız olandan

ayırmaya dair kontrol kapasitesini içinde barındıran hayat tarzından yoksun ve yoğun bir bilgi yüklemesinin etkisinde yaşamaya çalışıyor.

Emile Durkheim'ın çalışmalarından bu zamana dışlanmışlığın umutsuzluktan doğan bir pasiflik hali olduğunu bilmekteyiz. Zanaat içermeyen ve kariyer beklentisi olmayan işler, bu hissi daha da körüklüyor. Dışlanmışlık; sürekli yenik düşmenin yanında siyasilerin ve orta sınıf yorumcuların prekaryayı tembel, başıboş, hiçbir şeyi hak etmeyen, toplumsal açıdan sorumsuz olarak ele almalarıyla ortaya çıkan huzursuzluk halidir. Devletten sosyal yardım talebinde bulunan insanlara 'konuşma terapileri'nin meseleleri düzeltmenin tek yolu olduğu yönünde öğütlerin verilmesi, söz konusu kişilere büyüklük taslanması anlamına gelmekte ve sosyal yardım istemeye dönük olarak cesaretlendirilince de böyle anlaşılmaktadır.

Prekarya, sürekli endişelidir. Bu, sadece uçlarda yaşamaya ilişkin bir yanlış davranış ya da kötü şans sebebiyle mütevazı adalet ile evsiz barksız yoksul kadın olmak arasındaki dengenin sarsılacağının farkında olmakla ilgili bir kronik güvensizlik değildir. Daha fazlasını edinemeyerek kendilerini aldatılmış hissettiklerinde bile sahip olunanları kaybetmekle de alakalı bir güvensizlikten bahsetmekteyiz. İnsanlar zihinsel olarak güvensiz ve stresli oldukları gibi ya eksik istihdam edilmiş durumdalar ya da gereğinden fazla iş yapmaktalar. Emeklerine yabancılaşmış haldeler; kendilerini dışlanmış hissetmekteler ve davranışlarında hem net olamamakta hem de umutsuzlar. Sahip olduklarını kaybetmekten korkan insanlar sürekli olarak kendilerini engellenmiş hissederler. Sinirli olurlar ama bu sinirlilik durumu genelde pasif bir vaziyettir. Prekaryalaşmış zihin, korkudan beslenir ve korkuyla motive olur.

Yabancılaşma, yapılan herhangi bir şeyin kendimiz için ya da birisinin beğenisi veya saygısı için değil; sadece başkalarının emri üzerine ve başkaları için yapıldığını bilmemizdir. Bu durum, proletaryanın önemli bir özelliğidir. Ancak prekarya içindeki kişilerin yaşadığı bazı özel duygular daha var; kandırılmak, iş sahibi oldukları için minnettar, mutlu ve 'pozitif' görünmeleri gerektiği, bu duygular arasında değerlendirilebilir. Prekaryaya mutlu olmaları söylenir ama prekarya bunun nedenini idrak edemez. Bryceson'ın 'başarısız mesleki durum' dediği, yani olumsuz psikolojik

etkisi olan bir vaziyetle karşı karşıyadır.[145] Böylesi şartlara sahip insanlar toplumsal açıdan onaylanmazlar ve hayata yönelik derin bir amaçsızlık durumuyla karşı karşıya kalırlar. Bir mesleğin olmaması etik bir boşluğu da yaratır.

Prekaryaya dahil olan insanların kendilerine saygısı yoktur ve yaptıkları işin de sosyal bir değeri söz konusu değildir. Başarılı olsunlar veya olmasınlar, saygıyı başka yerlerde aramak durumunda kalırlar. Eğer başarılı olurlarsa çok da kabul görmeyen ve geçici olarak yaptıkları işlerine 'nafilelik' duygusu eklenebilir çünkü statü konusundaki engellenmiş olma duygusu da aynı şekilde eklenecektir. Ancak prekaryada sürdürülebilir öz-saygı bulma becerisi kesinlikle yeterli ölçüde değildir. Sürekli olarak bir şey yapıyor olmalarına karşın yalnız bir kalabalık içerisinde izole olma tehlikesi vardır. Sorunun bir kısmı şundan kaynaklanıyor: Prekaryanın özellikle de iş konusunda güvene dayalı fazla bir ilişkisi yoktur. Güven duygusu, tarih boyunca birlik ve beraberliğe dayalı kurumsal yapıları meydana getiren uzun süreli cemaatlerde oluşur. Eğer kişi hayattaki konumunu bilmemekten kaynaklı kafa karışıklığı yaşıyorsa güveni kırılganlaşır ve rastlantıya dayanır.[146] Güvensizliğin eğer sosyal psikoloji uzmanlarının dediği gibi insanların birbirlerine güvenme ve işbirliği yapmaya dair bir yatkınlığı varsa, o zaman sonsuz bir esnekliğin ve güvensizliğin olduğu bir ortamın herhangi bir işbirliği ve ahlaki fikir birliğini tehlikeye düşürmesi gerekmektedir. Yanımıza ne kar kalacaksa ona göre hareket eder, her zaman gayri ahlaki olmanın sınırında yaşar ve fırsatçı bir şekilde davranırız. Üstelik davranışlarımızı rasyonalize etmemiz, özellikle elitlerin ve ünlülerin herhangi bir yaptırım olmaksızın ahlak kurallarını hiçe saydığını her gün duyduğumuzda ve yaptığımız işlerde geleceğin herhangi bir gölgesi bulunmadığında daha da kolay olur.

Esnek emek piyasasında yer alan insanlar, uzun vadeli taahhütlerde bulunmak veya bu vaatler altında ezilmekten korkar çünkü bu tip vaatler arzu edilen mütekabiliyetlere tabi olmayan birtakım sonuç ve maliyetler içerir. Devletlerin sosyal alandaki faaliyetlerinin bir taraftan daraldığı, insanların yaşam sürelerinin uzadığı ve

[145]D. B. Brynceson, (2010), How Africa Works: Occupational Change, Identity and Morality, Rugby: Practical Action Publishing. N. Bullock, (2009), "Town Halls Find Fresh Angles To Meet Recession", Financial Times, 23 Aralık, s. 2

[146]M. Kohn, (2008), Trust: Self-interest and the Common Good, Oxford: Oxford Univercity Press

bakım masraflarının da çoğaldığı bir süreçte gençler, ekonomik birtakım taahhütler üzerinden ebeveynlerine gebe kalmak istemeyeceklerdir çünkü onlara uzun bir zaman zarfı boyunca destek olmaktan korkacaklardır. Nesiller arası ilişkiler giderek sönükleşirken benzer bir durum da daha rastlantısal hale gelen cinsel ilişkiler ve arkadaşlık ilişkilerinde de görülmektedir.

Her şey metalaşır, yani maliyet ve ekonomik fayda üzerinden değerlendirilirse ahlaka dayalı karşılıklı ilişkiler de kırılgan bir hale bürünür. Her ne kadar eşit olmasa da kapsamlı bir toplumsal dayanışma sistemi yaratan emek yanlısı toplumsal sigorta biçimleri devlet tarafından ortadan kaldırılır ve yerine aynı sisteme denk gelebilecek bir şey konmazsa alternatif dayanışma biçimleri yaratacak herhangi bir mekanizma da kalmaz. Böyle bir sistem yaratmak içinse bir istikrar ve öngörülebilirlik hissinin olması gerekmektedir. Bunlardan ikisinin de bulunmadığı prekarya ise kronik belirsizliğe tabidir. Sosyal güvenlik ancak aşağı ya da yukarı hareketlilik veya kazanç sağlama veya kayıplar yaşama ihtimalinin kabaca eşit olduğu bir ortamda gelişir. Prekaryanın büyüdüğü ve toplumsal hareketliliğin sınırlı olduğu ya da azaldığı bir toplumda sosyal güvenlikten söz edemeyiz. Bu durum da prekaryanın şu an için geçerli bir özelliğini gözler önüne serer. Prekaryanın hala kendisini kendi için sınıf olarak sağlamlaştırması gerekmektedir. Prekarya içine düşme veya prekaryalaşmış bir varoluş içine sürüklenme durumundan söz edilebilir. İnsanlar bu durumun içine doğmaz ve büyük bir gururla kendilerini prekarya ile özdeşleştirilmeleri de pek muhtemel değildir. Korku derseniz evet; kızgınlık olasıdır; belki alaycı bir mizah da vardır ama gurur asla olamaz. Dolayısıyla sanayiye dayalı işçi sınıfıyla bir tezat vardır. İşçi sınıfının kendi için sınıf haline gelmesi zaman almıştır ama bu gerçekleştiğinde, bu kitleyi bir sınıf gündemiyle siyasi bir güç haline getirecek sağlam bir gurur ve asalet de doğmuştur. He ne kadar içindeki bazı kesimler yürüyüşlerinde, bloglarında ve yoldaşlarla girilen etkileşimlerinde meydan okuyan bir gurur sergilese de prekarya henüz bu aşamada değildir.

İyi bir toplumun empati kurabilen ve kendisini başkasının yerine koyabilen insanlara ihtiyacı vardır. Empati ve rekabet duyguları sürekli olarak bir gerilim halindedir. Rekabetin başladığı dönemlerde insanlar başkalarından malumatları, birtakım gerekli iletişim bilgileri ve çeşitli kaynakları, rekabet avantajını

kaybetmemek arzusuyla gizler. Başarısızlık ya da sadece sınırlı bir statü elde etmeye dair endişe, empati kurulmasının rahatlıkla önüne geçer. Peki empati kurulmasını sağlayan şey nedir? Empati ortak bir yabancılaşma, güvensizlik ve hatta yoksunluk hissinden meydana çıkar. Evrim biyologları insanların birbirlerini tanıdığı ve düzenli olarak ilişki kurduğu küçük ve istikrarlı topluluklarda empati kurulmasının daha muhtemel olduğu konusunda hemfikirdir.[147] Yüzyıllar boyunca meslek örgütleri empatiyi destekledi ve bu anlamda çıraklık, kendi kendini yönetmeye dair lonca kurullarının da desteklediği karşılıklılık ilkesinin kurulması için başlıca olguydu. Ancak bu model küreselleşmeyle birlikte Afrika'da bile yıprandı. Prekaryanın dağınık ve istikrarsız bir uluslararası topluluk içinde çalışma hayatlarına mesleki bir kimlik vermek adına genellikle boşu boşuna mücadele veren insanlar olduğuna dair bir hissiyat söz konusu.

İşler esnekleşip araçsallaşırken bir yandan da ücretler toplumsal açıdan kabul görecek, insan onuruna yakışır bir hayat tarzının altına düşünce birbiriyle ilişkisi ustalık üzerinden yürüyen grup üyeleri arasında karşılıklı saygı, eskiden beri süregelen davranış normları konusunda anlayış, birtakım standartlar ve etik kuralları bulunan bir topluluğa aidiyete uygun düşen bir 'profesyonellik' de kalmamaktadır. Prekaryaya dahil olanlar profesyonelleşemez çünkü bu insanlar uzmanlaşamaz ve ustalıklarıyla deneyimlerinin derinleştirilmesi açısından istikrarlı bir gelişme kaydedemezler. Her ne iş olursa olsun, getiriler konusunda bir belirsizlikle karşı karşıyadırlar ve 'yukarıya doğru' bir sosyal hareketlilik konusunda ümitleri de azdır.

Prekaryanın toplumsal hafızasında bir zayıflama hissi söz konusudur. Ne yaptığımız ve ne olduğumuzla kendimizi tanımlamamız, insan olmanın ayrılmaz bir parçasıdır. Toplumsal hafıza, nesiller boyunca yeniden üretilen bir topluluğa ait olmaktan doğar. Toplumsal hafıza, en iyi ihtimalle birtakım etik kuralların yanında gerek duygusal gerekse toplumsal bir anlam ve istikrar hissini sağlar. Bunun birtakım derin sınıfsal ve mesleki kökleri vardır. Toplumsal hafıza biz ne olmayı arzuluyorsak ona göre genişler ama arzularımızın önünde de birtakım toplumsal engeller mevcuttur. Örneğin birçok toplumda bankacı ya da avukat olmak istediğini söyleyen bir işçi sınıfı

[147]F. De Waal, (2005), Our Inner Ape, London: Granta Books

çocuğuna gülünürken; muslukçu ya da kuaför olmak isteyen bir orta sınıf çocuğuna da sert gözlerle bakılır. Olmadığın şeyi yapmazsın. Kendimizi ne olduğumuz, ne olamayacağımız ya da ne olabileceğimizin yanında ne olmadığımızla da tanımlar ve ifade ederiz. Prekarya kendi başına var olmaz; aynı zamanda ne olmadığıyla da tanımlanır.

Emek esnekliğini teşvik eden politikalar, işe dönük yapıcı yaklaşımlar ve vasıfların yeniden üretimi için hayati değerdeki karşılıklı ilişkileri ve akranlar arası etkileşimi zayıflatır. Yaptığınız şeyi istediğiniz zaman değiştirme beklentiniz ve talebiniz olursa acilen 'işveren' değiştirmek isterseniz, meslektaşlarınızı ve her şeyin ötesinde de kendinizi nasıl tanımladığınızı hemen her an değiştirmeyi umarsanız iş etiği o vakit tartışmaya açık ve faydacı hale gelir.

Almanya'da 2009 yılında yapılan bir araştırmaya göre istihdam edilen nüfusun sadece %13'ü kendisini işine sıkı sıkıya bağlı görmekte; çalışanların %20'si ise kendisini çalıştığı işten kesin olarak kopmuş hissetmektedir. Esnek ve mobilize olmanın yanında mutlu olabilmek için bir işten diğerine koşmaya dair verilen öğütleri düşündüğümüz zaman, özellikle belirsizliğin hakim olduğu dönemlerde etrafla bağlantıyı kesmek tabii ki sağlıklı bir davranıştır. Ancak hayatımızda çalışmanın önemini düşündüğümüzde, bunun yeterli olmayacağı açıktır. Özetleyecek olursak artan öfke, dışlanmışlık, kaygı ve yabancılaşma, esnekliği ve güvencesizliği ekonomisinin köşe taşı yapmış bir toplumda kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır.[148]

[148]Guy Standing, *a.g.e.,* s. 36-48

3.3.3. Emeğin Ucuzlaştırılma Sürecinde Prekaryanın Rolü

1980'li yıllardan itibaren gelişen bilgi ve iletişim teknolojisi kapsamında yaygınlık kazanan küreselleşme dalgası, neo-liberal politikaların gücünü dünyanın hemen her noktasında hissettirmesi sürecini başlatmış ve çalışma yaşamı ile toplumsal yaşam önceki dönemlere kıyasla görülmemiş bir farklılaşma yaşamıştır. Neo-liberal politikalarla birlikte Keynesyen ekonomi sistemindeki standart ve kanunlarla sınırları netleşmiş; işçi, devlet ve işverenlerin oluşturduğu üçlü sacayağının garantisi altında olan istikrarlı ve güvenceli çalışma ilişkileri bertaraf edilmiştir. Artık günümüzde çalışma ilişkileri kapsamını daha çok part-time çalışma, tele-çalışma, taşeron sistemi ve geçici çalışma gibi standart dışı ve herhangi bir sosyal ve ekonomik güvence kapsamında olmayan ilişkiler ağıyla algılamaktayız. Bu durum iş yaşamını güvencesizliğin hakimiyetine bırakarak işçiyi kötü çalışma koşullarının, düşük ücret sisteminin gerek kişisel kontrolünü gerekse işin kontrol sürecini başka kişi veya kişilere teslim ettiği ve yaşanan olumsuz koşullar karşısında herhangi bir hukuki koruma görmediği bir kısır döngü içerisine hapsetmiştir. Bu kısır döngünün temel dinamiğinin esnekleşme faaliyetleri olduğuna dikkat çeken Giddens, Sennet, Beck, Bauman, Castel, Lazzarato, Wacquant, Seymour, Standing ve ismini telaffuz edemeyeceğimiz kadar birçok sosyal bilim insanı, esnekleşme olgusuna dayalı geliştirilen çalışma ilişkilerinin öncelikle iş yaşamında olmak üzere güvencesizliği hayatın her alanına yaydığı ve bu yaygınlığın bireysel ve toplumsal hayatı derinden etkilediği fikri üzerinde birleşmektedir.

İşgücü piyasasının, istihdam yapısının ve mesleklerin parçalanması ile artan rekabet ortamı ve esnekleşme politikaları kapsamında ücretlerin düşürülmesi, güvencesiz, geçici ve mesleki aidiyet duygusunun oluşmasına olanak vermeyen yeni piyasa atmosferi çalışma yaşamanın sarsılmasına yol açan temel etmenlerdir. Neo-liberal politikalar kapsamında gelişen bu süreç, yerleşik tüm yapıların yıkılmasına, devletin koruması altındaki alan ve uygulamaların tasfiyesine ve sosyal dayanışma kültürünün zayıflamasına neden olmaktadır. Esnek uygulamalar, iş yaşamında belirsiz,

geçici ve riskli bir atmosfer yaratmakta ve bu atmosferde yer alan bireylerden sürece uyum sağlayabilmesi için esnek davranmasını, rekabet duygusu geliştirmesini, her değişikliğe hızlı bir şekilde uyum sağlamasını ve riskli çalışma ortamına karşı dayanıklı olmak gibi insani nitelikleri zorlayan taleplerde bulunması hem bu bireyleri karakteristik özellikleri bakımından yıpratmakta hem de toplusal alışkanlıkları ve değer yargılarını çürütmektedir. Güvencesizlik sarmalında yer alan işçiler, her an işlerini kaybetme riskiyle karşı karşıyadır. Bu sebeple işsizlik korkusu yaşamakta, dolayısıyla da düşük ücretler, kötü çalışma koşulları ve herhangi bir hukuki güvence kapsamında olmamak gibi kronikleşmiş sorunlar yaşamakta ve bu sorunlar toplumsal yaşamı da örselemektedir.

1980'li yıllardan itibaren yaşanan küreselleşme hareketlerinin etkisiyle artan rekabet ortamı ve çalışma ilişkilerinin esnekleşme kapsamında yeniden yapılandırılması, iş hayatının hızlılaşmasına yol açmıştır. Bu hızlılaşma, beraberinde toplumsal ve bireysel yaşamın, devlet ve politikaların öngörülmeyen ve hesaplanamayan bir kimlik kazanmasına neden olarak her alanında güvencesizlik atmosferinin hissedildiği ve risklerle dolu bir yaşamı egemen kılmıştır. İşte toplum bu güvencesizlik ve risklerle kuşatılmış atmosferin etkisiyle dramatik bir dönüşüm yaşamaktadır.[149] Özellikle standart yapıların başta çalışma ortamı olmak üzere esnekleştirilmesi, çalışanları hem ücretler bazında hem de iş güvencesi bazında kaygılı bir iş yaşamını sürdürmeye zorlamaktadır. Çalışanlar bu sebeplerle hız odaklı gelişen iş ilişkilerinde ve toplumsal yaşamda ayakta kalabilmek için önemli ölçüde deforme olmaktadır. Enformel ekonominin yaygınlaşması parçalanmış istihdam yapısını, iş yaşamında şeffaf örgütlenme ve tanımlı çalışma ilişkilerinin dağılmasını gündeme getirmekte ve böylece daha az maliyetle işçi çalıştırma olanağı sağlayan "McİşIer"in yaygınlaşmasına neden olmaktadır.[150] Bu duruma Almanya'da 2000'li yılların ortalarında iktidara gelen siyah-sarı hükümetin istihdam başarısı olarak sunduğu ve temelini asıl olarak ucuz işgücünün oluşturduğu istihdam yaratma politikalarını örnek gösterebiliriz. Geldiğimiz nokta ise Almanya'da sayıları 7 milyonu aşan ayda 400

[149]Ulrich Beck, 2000, The Brave New World of Work, (Trans. Patrick Camiller), Polity Press, UK., s. 3-4

[150]Ulrich Beck, *a.g.e.*, s. 76-83

Avro gibi komik ücretler karşılığında emeğini satan ve yine sayıları 1 milyon civarına ulaşan taşeron işçilerin Alman iş piyasasında daimi pozisyonda çalışan işçilerin ücretlerinin yarısını alıyor olması gerçeğidir.[151] Yani güvencesiz ve esnekleşmiş iş piyasaları garantisi olmayan, çalışma zamanı açısından belirsiz ve eğretileşmiş geçici çalışma, part-time çalışma, sözleşmesiz ve çağrı üzerine çalışma gibi yaşanılan dönemin özelliklerini yansıtan iş ilişkilerini yaygınlaştırmaktadır. Bu kapsamda toplumun çoğunluğunu oluşturan çalışma ilişkilerinin baş aktörleri, bu güvencesiz ilişkilerin bütün etkilerini hem iktisadi olarak hem sosyo-politik olarak hem de psikolojik olarak derinden hisseder bir haldedir. Artık yaşanılan risk atmosferi bütün insanları her geçen gün biraz daha içine çekmektedir.

Yaşanılan güvencesizlik iklimi sadece dünyanın geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerinde boy göstermemektedir. Bugün başta ABD olmak üzere gelişmiş olan birçok Avrupa ülkesinde dahi güvencesiz yaşamın izlerini görmek mümkündür. Örneğin ABD son 20 yıldır rakamsal olarak ekonomik verimlilik açısından önemli bir gelişme kaydetmesine rağmen nüfusunu oluşturan bireylerin 8/10'unun geliri azalmakta ya da en iyi olasılıkla durgunlaşmaktadır. Bu durumdan, yakın gelecekte yaygınlaşmış güvencesizliğin toplumların varlıklı kesimleri de dahil olmak üzere bütününü etkisi altına alarak yaşam biçimlerini genel olarak karakterize edeceği gerçeğiyle karşı karşıya olduğumuz sonucuna varabiliriz.[152] Bu bakımdan toplumsal ve ekonomik yapılanma öncelikli olarak hangi koşullarda gerçekleştiğine bakılmaksızın istihdam yaratma olgusuna odaklanmaktadır. Ancak ne var ki bu anlayış, eğreti ve kırılgan nitelikteki piyasanın getireceği riskleri çoğaltmanın pek de ötesine gidememektedir.[153]

Özgürlük kavramının içi boşaltılarak risk toplumunun temel dinamikleri haline gelen parçalanmış ve eksik istihdam ortamına dünyanın her alanında zemin hazırlanmaktadır. Dolayısıyla Fordizm döneminin tam istihdam modelleri ve kazanımları aşındırılmakta ve çalışanların güvencesiz iş ilişkilerine hapsedilmektedir.

---

[151]Kathrin Hartmann, *a.g.e.,* s. 198

[152]Ulrich Beck, http://www.jobsletter.org.nz/jbl10211.htm "On İnsecurityand Re-defining Work", from Jobs Letter No.102/30 June 1999.

[153]Ulrich Beck, http://www.newstatesman.com/node/134275, "Good bye to all that Wage Slavery", The New Statesman, 5 March 1999.

Bu durum, toplumdaki risk algısının yaygınlaşmasına ve derinleşmesine yol açmaktadır. Fordist dönemin tam istihdam modelinin içinin boşaltılmasıyla birlikte çalışanlar belli bir güvence kapsamındaki korunaklı iş ortamlarını yitirmiş ve kendilerini daha niteliksiz ve riskli bir çalışma ortamında bulmuştur. Bireyin günümüz özellikleriyle bezenmiş emek piyasasında yer alması, onu bütün toplumsal bağlardan uzaklaştırmakta ve esnekleşmiş, hız ve rekabet odaklı piyasada var olma çabası yine bireyi bütün toplumsal değerlerinden uzaklaştırarak karakterinde ciddi çelişkilerin meydana gelmesine sebep olmaktadır.[154] Yeni oluşturulan iş piyasası süratli bir çalışmayı ve belirsizleşen çalışma zamanları sebebiyle çalışanın hayatını kısa bir zaman dilimine sıkıştırmaktadır. Ayrıca neo-liberalizmin bu yeni piyasası insanlara sürekli olarak risk ve belirsizlik teması aşılamakta, uzun vadeli hiçbir şeye tahammülü olmadığı için mensuplarında da 'takılmak', 'fedakarlıkta bulunmamak', 'geçici bakmak' gibi depresif bir kaygısızlık havası yaratmaktadır.[155] Dolayısıyla günümüz insanı ne ailesine ne komşusuna ne sosyal bağlarına ne de mesleğine yönelik herhangi bir aidiyet duygusu geliştirebilmekte ve bu bağlamda yalnızlaşmakta ve yabancılaşmaktadır.

Sennett'e göre yeni dönem kapitalizm, çalışanlardan sürekli olarak değişikliklere hazır olmasını, kendilerini sürekli olarak yenilemelerini, risk almalarını ve rekabete açık olmalarını yani özetle esnek davranmalarını istemektedir. Bu istek, çalışanların belirsiz ve düzensiz iş ilişkileri içerisinde bir başka işten bir başka işe ya da bugünden yarına savrulmasına neden olmaktadır.[156] Yeni kapitalizm; geçicilik, süreksizlik, belirsizlik, tanımsız işler ve seyyaliyet ortamı kapsamında endişe ve kaygı üretmekte; oluşan bu güvencesizliğin yarattığı eşitsizlikleri kapitalist zihniyetin çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır. Bu açıdan kapitalizm yaşattığı son süreçte sömürüyü esnek ve örtülü bir biçimde yaygınlaştırmakta; bireyleri yaşadıkları her

[154]Ulrich Beck, *a.g.e.,* s. 132

[155]Süleyman İlhan, "Yeni Kapitalizmin Karanlık Yüzü: İnsanilik ve Ahlakilik Söylemlerinin Sahiciliği Üzerine" *Fırat Üni. Sosyal Bil. Dergisi,* C:17, S:2, 2007, s. 283-306

[156]Richard Sennett, *Karakter Aşınması, Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, Çev.: Barış Yıldırım, Ayrıntı Yay., 4. Basım, İstanbul 2010, s. 9

durumdan sorumlu tutan bir tavır takınarak karları hızlıca artırmanın şaibeli ve karmaşık yapısını inşa etmektedir. [157]

Geçici çalışma ilişkileri, çalışanlarla yapılan üç veya altı aylık sözleşmeler yoluyla ya da taşeronlaşma kapsamında dışarıdan işçi sağlamak şeklinde gerçekleşmektedir. Bu tip sözleşmelerle emek piyasasında yer alan işçiler çoğu zaman emeklilik ve sağlık sigortası gibi haklardan yararlanamamakta; yine iş ilişkileri kapsamında bir yerden bir yere kolaylıkla nakil edilebilmekte ve işten çıkarılması bakımından işveren için yük anlamı taşımamaktadır. Özellikle devletin enformel piyasaların çoğalmasına göz yuman ve hukuki bazda olmasa da uygulamalarında işveren ve karlılık kapsamında hareket eden yapısı, bu çalışma biçimlerini yaygınlaştırmaktadır. Örneğin İngiltere ve ABD'de geçici çalışma, emek piyasalarının en hızlı gelişen kolunu oluşturmaktadır. Emeklilik ve sağlık sigortasına sahip olmayan geçici işçilerin yanına restoranlar ve hizmet sektörünün geçici çalışma ilişkilerine müsait kollarında yer alan işçileri eklersek eğer ABD emek piyasasının beşte birinin geçici işçiler tarafından oluşturulduğunu görmekteyiz.[158]

Güvenceden yoksun ve esnekleşmiş iş piyasası, özellikle en alt kademedeki çalışanlarda acizlik ve pasiflik gibi olumsuz duyguları daha çok beslemektedir. Bu tip çalışanlar, hayatta kalabilmek adına çalıştıkları işyeriyle ve yaptıkları işle herhangi bir bağ geliştiremeden başlarını aşağı tutma eğilimindedir. Hecksher, küçülmeye gitmek gibi düzenlemelerden sonra işlerini kaybetmeme şansına sahip olsalar bile çalışanların bu süreçten sonra daha çok korku içine girmesinden ve yöneticilerine karşı görünmez olma çabasından söz eder. Buna Fraser "bir hayatta kalma stratejisi olarak duygusal kopuş" adını vermektedir.[159] Bu bakımdan yeni kapitalizmin yarattığı geçicilik, belirsizlik ve seyyaliyet ortamı çalışanlar arasında güvencesiz bir kültürün yayılmasına neden olmaktadır.

---

[157]Ömer Aytaç-Süleyman İlhan, *a.g.m.*, s. 182-210

[158]Richard Sennett, *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, Çev.: Aylin Onacak, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 36-37

[159]Richard Sennett, *Saygı, Eşit Olmayan Bir Dünyada*, Çev.: Ümmühan Bardak, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005, s. 195

Kararlı, stabil ve kalıcı hiçbir öğenin yer bulamadığı esnek kapitalizm döneminde çalışma ilişkilerinden karakter özelliklerine ve tüketim anlayışlarına kadar hemen her şey köklü ve hızlı bir şekilde değişime uğramaktadır. Bu durum toplumsal yaşamda stabil anlam bütünlerini yok etmekte, toplumsal anomi durumu yaratmakta ve bireylerin birbirleri ile kalıcı ilişkiler geliştirebilmesinin önünü tıkamaktadır. Dolayısıyla bireyci, parçalanmış, değerlerin yozlaştığı ve kaygı ve stresin üst seviyelere tırmandığı bir toplum yapısı gelişmekte ve hem bireysel hem de toplumsal anlamda meydana gelen psikolojik rahatsızlıklar tüm alanlara yayılmaktadır. Mahremiyetin ihlal edilmesiyle bireysel özgürlükler aşındırılmakta ve sürekli gözetleme ortamının yaratılması ile distopik bir evren oluşturulmaktadır.[160]

Castel, hukuk sistemlerinin yozlaşması kapsamında bireylerin ve malların korunması noktasında yaşanan 'sivil güvencesizlik' ve eskiden sahip olunan ve bugünleri istikrarlı kılarak geleceği güvenle oluşturmaya imkan sağlayan desteklerden yoksun kalmanın yarattığı ve 19. Yüzyıla özgü yarını kestirememekten dolayı günü gününe yaşamayı anlatan 'sosyal güvencesizlik' olmak üzere iki tür güvencesizliğin geliştiğinin altını çizmektedir.[161] Castel, iş piyasalarının güvencesizleşmesinin nedeni olarak emeğini satanlar ile siparişi verenler arasında gelişen çelişkili ilişkiyi göstermektedir. Bu emek gücünden kasıt ise hiçbir koruma olmadan sadece günü kurtarmaya odaklı olarak sürekli çalışmaktır. Bu kapsamda daralan piyasaların etkisi ile küçülen emek gücü pazarı, minimum seviyede güvence ve minimum seviyede ücreti olanaklı hale getirmektedir. Dolayısıyla hangi koşullarda olursa olsun çalışıyor olmak, günümüz koşullarında temel mülkiyet anlamına gelmektedir. Bu anlayışta herhangi bir mülkiyet sahibi olmak yerine, var olan 'mülk'ü koruma gayreti söz konusudur.[162]

Neo-liberalizmde çalışanların basit birer metaya indirgenmesi eğilimi ana amaçlardan birini oluşturmaktadır. Çalışanların hak ve kazanımlarının aşınması, esnek modeller kapsamında geliştirilen yeni çalışma biçimlerinin tüm ücretlilik ilişkisine

---

[160] Süleyman İlhan, *a.g.e.*, s. 283-285

[161]Philippe Corcuff-Stéphane Bou, "Robert Castel ile Söyleşi: 'Birey Asla Desteksiz Var Olamaz'", Çev.: Elif Can-Metin Cevizci, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 129, 2014, s. 185-194

[162]Francis Bailleau, *Angaje Bir Sosyolog: Robert Castel*, Çev.: Başak Demir, *Toplum ve Bilim*, Sayı:129, s. 39

egemen kılınması durumunu yaratmakta; bu durum işten çıkarmaları kolaylaştırmakta ve tüm kesimlerin alım gücünün yoksulluk sınırına dayanmasına yol açmakta ve haliyle işverene olan bağımlılık seviyesini artırmaktadır. Bu korku atmosferi risk algısını içselleştiren bir toplum yapısı meydana getirmiştir. Parçalanmış işgücü, daha önceki dönemlere kıyasla örgütlenme kabiliyetini de yitirdiğinden piyasanın inisiyatifine bağlanmış bir biçimde daha çok riski omuzlamak durumundadır. Bununla birlikte çalışanların emeklilik ve işsizlik sigortası fonları gibi birikimlerin tümü sermayenin hizmetine sunulmakta ve çalışanlar çeşitli alanlarda ikili bir tuzağa düşürülmektedir. Devletin piyasa mantığında hareket etmesi ve neo-liberalizmin 'çalıştırma (workfare)' politikasıyla birlikte güvencesizlik ve prekaryalaşma süreci hızlanmaktadır.[163] Bu kapsamda işsizlik sorunu, işsizlerin eksikliğinden kaynaklandığı anlayışıyla toplumun sırtına yüklenmekte ve çalışan kesimler çalıştıkları işyerine tabiiyet olarak bağlanarak suçlu ya da suçlanabilir pozisyonuna sokulmaktadır. Bu açıdan yeni kapitalizm, istihdamı gerekli görülen az sayıda sigortalanabilecek itibarlı insan sermayesi yaratabilmek için yeni tür bir yoksulluğun üretimini mazur görmek suretiyle bir denge siyaseti izlemektedir. Neo-liberalizm, tarihsel sürecin yarattığı bilgi, birikim ve muazzam zenginliği işte bu yeni tür yoksulluğu üretme ve devam ettirme gayretiyle davranmakta ve yoksulluk, güvencesizlik ve zenginlik arasında makul bir denge oluşturmaya çalışmaktadır.

[163]Maurizio Lazzarato, "Neoliberalism in Action: Inequality, Insecurity and the Reconstitution of the Social", Theory, Culture&Society, 2009, no. 26 (6), s. 111-127

SONUÇ VE ÖNERİLER

Başta bilgi ve iletişim alanlarında olmak üzere bilimsel olanakların ve gelişmelerin çok önemli bir seviyeye ulaşması, yeni bir dönemi başlatmıştır. Özellikle bilişim teknolojisi kapsamında gelişen teknolojik olanaklar bir bakıma ikinci coğrafi keşifler etkisi yaratmış ve sürat olgusunu toplumsal dinamiklerin temeline yerleştirmiştir. Bu kapsamda üretim ilişkileri de sanayi sektöründen hizmet sektörüne doğru kaymak biçiminde yeni bir değişim süreci yaşamaktadır. Sanayi Devrimi dönemindeki ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümün yarattığı toplumsal anomi durumunun bir benzerini günümüzün hem iş dünyasında hem de sosyal hayatında yaşamaktayız. Devletin de bu yenilik dalgası karşısında korumacı bir zihniyetten uzaklaşıp tamamen piyasa kültürü etkisinde hareket ediyor olması gerek sosyal anlamda gerekse iş ilişkileri anlamında bu şaşkınlık ve çaresizlik durumunu artırmaktadır.

Yeni dönem; çalışma ilişkilerindeki standart ve stabil, kanunlarla güvence altına alınmış işçi, işveren ve devlet ilişkilerini esnekleşme modelleri kapsamında değişime uğratmıştır. Bu değişimin yarattığı asgari güvencelerden yoksunluk hali sadece iş ilişkileriyle sınırlı kalmayıp toplumsal hayatın tamamına sirayet etmektedir. Bu hızlılık ve kuralsızlaşma hareketi, insanlarda derin kişisel ve sosyal bozulmalara neden olmakta; geldiğimiz noktada yalnızlaşma ve yabancılaşma gibi olumsuzluklar hepimizi her geçen gün daha fazla kapsar hale gelmektedir. Keynesyen politikalar ve Fordist üretim biçimi kapsamında fabrikaya dayalı, stabil ve kanunlarla hak ve kuralları sınırlandırılmış olan iş ilişkileri kapsamındaki proletaryalaşma süreci artık yerini esnek, belirsiz, güvencesiz ve yarınına dair kalıcı bir plan yapmanın mümkün olmadığı iş ilişkilerinin hakim olduğu prekaryalaşma sürecine bırakmıştır.

Sosyal bilimler literatüründe yer alması ve tanımlanması itibariyle yeni sayılabilecek prekarya topluluğunun kendine yabancı olmayan bir sınıf bilincine ulaşabilmesi ve yeni dönem kapitalizminin dayattığı kuralsızlaşma ve esnekleşme

bağlamındaki güvencesizlik ortamının kırılması için neler yapılabileceğini tarihsel süreçleri de göz önüne alarak değerlendirdiğimizde şu hususlar ön plana çıkmaktadır:

Proletaryanın oluşumunun ve kendisine yabancı olmayan, hak ve taleplerini savunur bir kimlik kazanmasındaki en önemli etkenlerin başında şüphesiz entelektüel kimliklerin süreçte aktif rol alarak bilinçlenme sürecine yön vermesi gelmektedir. Dolayısıyla yaşadığımız dönemin dayattığı bu yozlaşma ve yalnızlaştırma sürecinin tersine çevrilmesi bakımından yine entelektüel kesime önemli bir görev düşmektedir. Entelektüel kimlikler, tabiri caizse kültür burjuvalığı sevdasından uzaklaşarak daha çok insana ulaşmak için fikir oluşturmalı ve bu fikirlerinin yaygınlaşması konusunda çaba göstermelidirler. Yaşadığımız dönemin bilişim ve iletişim olanaklarının izlediği gelişim potansiyeli, entelektüel kimliklere bu doğrultuda geçmişin koşullarıyla kıyaslandığında oldukça fazla bir imkanı sunmaktadır.

Yine proletaryanın gelişim sürecine odaklandığımızda örgütlü mücadelenin bu sınıfın gelişiminde ve hak ve kazanımlar elde etmesinde ne kadar önemli bir paya sahip olduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan dönem sendikalarının da kendilerini güncelleyerek bir değişim yaşaması gerektiğini söyleyebiliriz. Artık sendikal hareketler kendilerini tek parçalı, stabil ve standart iş ilişkilerinin hakim olduğu Fordist dönem özellikleri kapsamında değil; bugünün parçalanmış ve iş tanımlamalarının belirsizleştiği hizmetler sektörüne göre uyarlamalı ve daha çok çalışana ulaşmanın yollarını bulmalıdır.

Ticarileşmiş ve bir meta haline dönüşmüş eğitim süreçlerinden toplumsal olarak uzaklaşmak, oluşan şartlar bakımından pek mümkün olmasa da alternatif bilgilenme ve bilgilendirme mecralarının geliştirilmesi yine entelektüel kimliklerin omuzlarına yüklenmiş tarihsel bir sorumluluktur. Unutulmamalıdır ki yalnızlaşma ve toplumsal bağlardan uzaklaşmanın birer aracı olarak değerlendirilen teknolojik aygıtlar ve ağ toplumu olgusu, bir olanaklar denizi olarak değerlendirildiğinde tersinden bir işlevi yani birey ve toplumların daha çok bağ kurması ve ortak bir dil geliştirilmesi işlevini yerine getirebilir ve toplumsal bilinçlenme ve bilinçlendirme hususunda önemli imkanlar sunabilir.

Şüphesiz hepimiz geliştirilen teknolojik olanakların ve insanlık olarak geçirdiğimiz evreleri değerlendirdiğimizde ulaştığımız muazzam üretim kapasitemizin nimetlerinden öyle ya da böyle yararlanmaktayız. Dolayısıyla siyasi ve ekonomik konjonktürün dayattığı olumsuzlukları her yönüyle analiz etmeli ancak üretim olgusunun da yaşamımız için çok önemli olduğunu unutmamalıyız. Bu kapsamda üretim süreçleri içerisinde sağladığı hizmetlerden ne kadar faydalandığımız gerçeğini göz önünde bulundurursak eğer; pozisyonu ve üstlendiği görevi ne olursa olsun üretim sürecinde aktif olarak rol üstlenerek üretim döngüsüne katkıda bulunan bir çalışanın, tarihsel sürecin yaratmış olduğu miras çerçevesinde günümüz insanlığın sahip olduğu muazzam zenginlik ve teknolojik olanaklar düşünüldüğünde gıda, barınma, sağlık, ısınma, ulaşım vb. gibi temel ihtiyaçların kıskacından kurtarılması gerekmektedir. Dolayısıyla ülkemizde de bir benzerinin uygulandığı asgari geçim indirimi tarzı devlet desteklerinin, bilimsel ve devlet çıkarlarını gözetmeden yapılacak olan istatistikler kapsamında artırılmasını bütün platformlarda talep etmeliyiz. Böylece emeklilik yaşının artmış olması ve sağlık alanından devletin neo-liberal politikalara uyumlu olarak elini çekmesinden dolayı sigortalı olarak çalışmanın cazibesini kaybettiği böylesi bir ortamda atılabilecek bu minvaldeki adımlar, kayıtlı ekonominin yaygınlaşmasına da olanak sağlayacaktır. Ayrıca bu yönde atılacak adımlar çalışan kesimin işlerine karşı kurdukları bağları güçlendirecek ve gerek ücretler bakımından gerek iş saatleri bakımından gerekse sosyal güvenceler bakımından yaşanan kuralsızlaşma ve esnekleşme politikalarının yarattığı güvencesizlik ortamının, özellikle toplumsal tembellik olgusu üzerinden yapılan eleştirilere imkan bırakmadan kırılabilmesi mümkün hale gelecektir.

Sonuç olarak artık devletlerin klasik algı doğrultusunda sadece istihdam yaratmaya odaklı büyüme politikaları, gelmiş olduğumuz süreçte insanlığın çok büyük bir kısmının gereksinimlerini karşılama konusunda hem maddi hem de manevi anlamda yetersiz kalmaktadır. Elbette ki istihdam konusu çok önemlidir ancak ne var ki yaratılan istihdam olanaklarının gerek ücretler açısından gerek iş saatleri açısından gerekse bugüne kadar yaşanan insanlık mücadeleleri neticesinde elde edilmiş olan haklardan arındırılmış hali, belirsizlik ve güvencesizlik durumlarını yaşamın her alanında gündeme getirmektedir. Dolayısıyla yeni dönemde bireysel olarak da nasıl

bir yaşam istediğimizi gözden geçirmeli ve insanlığın ortak mirası olan kazanımlarımızın ne anlam ifade ettiğini unutmamalıyız. Neticede kolektif bilinç olarak ifade ettiğimiz olgu, bireylerin zihinsel ve duygusal etkileşimi çerçevesinde oluşur.

KAYNAKÇA

Acar, Eray, "Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 1, 2017

Acar, M., İslam, Protestanlık ve Modern Kapitalistleşme, İstanbul 1993

Acar, Mustafa, "Keynesyen İktisat ve Refah Devletinin Sonu, Dünü ve Bugünüyle Sosyal Demokrasi", *Demokrasi Platformu Dergisi*, Sayı 9, 2007

Allen, R. C., *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, Cambridge 2009

Altıntaş, Halil, "Bankacılık Krizleri, Nedenleri ve Ekonomik Maliyetleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:22, 2014

Altıntaş, Safiye, "Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf", *İzsan ve Toplum Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, Haziran 2015

Amin, Ash, *Post-Fordism: Models, Fantasies, and Phantoms of Transition*, Blackwell, Oxford UK 1997

Aydemir, Cahit-Güneş, Hüseyin Haşimi, "Merkantalizmin Ortaya Çıkışı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Baskı: 5, 2006

Aytaç, Ömer-İlhan, Süleyman, "Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlaki Kriz", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, 2008

Baechler, J., *Kapitalizmin Kökenleri*, 2. Baskı, İmge Kitapevi, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1994

Bailleau, Francis, Angaje *Bir Sosyolog: Robert Castel*, Çev.: Başak Demir, Toplum ve Bilim, Sayı:129

Baudrillard, Jean, *Simülarklar ve Simülasyon*, Çev.: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2014

Bauman, Zygmunt, *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev.: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011

Bauman, Zygmunt, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, Çev.: Ümit Öktem, Sarmal Yayınları, İstanbul 1999

Bauman, Zygmunt, *Küreselleşme*, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2006

Beck, Ulrich, 2000, The Brave New World of Work, (Trans. Patrick Camiller), Polity Press

Beck, Ulrich, http://www.jobsletter.org.nz/jbl10211.htm "On İnsecurityand Re-definingWork", fromJobsLetter No.102/30 June 1999

Beck, Ulrich, http://www.newstatesman.com/node/134275, "Good bye to all that Wage Slavery", The New Statesman, 5 March 1999

Beck, Ulrich, *Risk Toplumu*, Başka Bir Modernliğe Doğru, Çev: Kazım Özdoğan-Bülent Doğan, İthaki Yayınları, İstanbul 2011

Benassi, David-Enzo, Mingione, *İtalyan Refah Sisteminde Sosyal İçerme Amaçlı Asgari Gelir Desteğini Denemek*, Çev.: İsmail Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul 2012

Bıerman, Werner -Arno, Klönne, *Kapitalizmin Suç Tarihi*, Çev.: Bülent Özçelik, Phoneix Yayınları, Ankara 2007

Bilgin, Vedat, "Sosyal Devlet Nereye Gidiyor veya Sosyal Devletin Alternatifleri Nelerdir", *Siyaset ve Toplum*, Sayı:3, 2005

Brynceson, D. B., (2010), How Africa Works: Occupational Change, Identity and Morality, Rugby: Practical Action Publishing. N. Bullock, (2009), "Town Halls Find Fresh Angles To Meet Recession", Financial Times, 23 Aralık

Buğra, Ayşe, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015

Buğra, Ayşe-Keyder, Çağlar, *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012

Carr, Nicholas, (2010), The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains, New York: Northon. Centre for Women in Business (2009), The Reflexive Generation: Young Professionals Perspectives on Work, Career and Cender, London: London Business School

Cebeci, Kemal, "Küreselleşme Bağlamında Ulus Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 71, 2008

Charles, W. L.-Jones, Gareth R., Strategic Management an Integrated Approach, 2. Edition, Houghton Mifflin Company 1993

Clasen, Jochen, "Towards a New Welfare State Or Reverting To Type? Some Major Trends In British Social Policy Since Early 1980s", The European Legacy, Vol. 8, No. 5, London 2003

Corcuff, Philippe-Bou, Stéphane, "Robert Castel ile Söyleşi: 'Birey Asla Desteksiz Var Olamaz'", Çev.: Elif Can-Metin Cevizci, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 129, 2014

Çapçı, Semra A., "Esnek İmalat Sistemleri", *Verimlilik Dergisi,* Ankara: MPM Yayınları 1997/3

Çelik, İsmail, "Kıtlık ve Rekabet: Rekabetin Negatif Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1, 2011

Çütçü, İbrahim-Atış, Malik, "Kapitalizme Yöneltilen Eleştiriler ve Sosyal Çalışma Kapitalizm İlişkisi", *Adıyaman Üniversitesi Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu*, 2014

Dağtaş, Erdal-Okuroğlu, M. Selahattin, "Tarihsel Bir Kategori Olarak Burjuvazi", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, Mart-2018

David Harvey, The Condition of Postmodernity, Blackwell, Massachusetts, 1991

Delice, Güven, "Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:20, 2003

Demirel, Demokaan, "Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: 'Etkin Devlet'", *Sayıştay Dergisi*, Sayı:60, Ankara 2006

Dobb, Maurice, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, Geçiş Tartışmaları*, Belge Yayınları, Çev.: Fuat AKAR, İstanbul 2007

Doğan, Ali Ekber, Birikimin Hamalları, Donkişot Yayınları, Ankara 2002

Durmaz, Orkun Saip, "Neo-Liberal Sosyal Politika Rejiminin Tesisi ve AKP", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 1, 2016

Durusoy, Serap, "Kriz Sonrası Küresel Kapitalizmin Geleceği", *Alternatif Politika Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, Aralık-2009

Ekelund, Robert B.-Hebert, Robert F., *A History ot Economic Theory and Method*, a.g.e., s. 33, aktaran: Arif ERSOY, İktisadi Düşünceler Tarihi, Neşriyat ve Matbaacılık, İzmir 1986

Elibol, Saadettin, *İnanç ve Kültür*, Birlik Yayınları, Ankara 1983

Eraydın, Ayda, "Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler", *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları*, Kasım 1992

Esserand, Josef-Hirsch, Joachim, The Crisis of Fordismand the Dimentions of a 'Post-Fordist' Regional and Urban Sructure, Post Fordism A Reader, (Ed. Ash Amir), Blackwell, Oxford UK 1997

Frank, A. G., *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı? Beş Binyıllık mı?*, İmge Kitapevi, Çev.: Esin Soğancılar, İstanbul 2003

Giddens, Anthony, *Modernlik ve Bireysel Kimlik*, Çev:. Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul 2014

Gorz, Andre, *Elveda Proletarya*, Çev.: Hülya Tufan, Afa Yayınları, İstanbul 1986

Hamitoğulları, Beşir, "Çağdaş iktisadi Sistemler Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,* No: 380, Ankara 1975

Hartmann, Kathrin, *Küresel Çarkın Dışında Kalanlar, Tüketim Toplumundaki Yeni Fakirlik*, Çev.: Etem Levent Bakaç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014

Harvey, David, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press, 2007

Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu*, Çev.: Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul 2012

Huberman, Leo, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çev.: Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 2016

Işık, Nihat-Duman, Erhan, "Reel ve Finansal Göstergeler Açısından 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt No 19, sayı 2, 2012

İslatince, Hasan, *İktisadi Sistemler*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2009

Jones, Barry, "The World Turned Upside Down? Globalization and the Future of the State", Manchester University Press, Manchester 2000

Karataş, Togan, *Küreselleşme Sürecinde Finans Kapitalin Yükselişi ve 2007-2009- Dünya Ekonomik Krizi*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011

Kazgan, Gülten, "Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002

Kocka, Jürgen, Kapitalizmin Tarihi, Say Yayınları, Çev.: Evrim Tevfik GÜNEY, İstanbul 2014

Kohn, M., (2008), Trust: Self-interest and the Common Good, Oxford: Oxford Univercity Press

Koloğlu, Mahmut, *Ekonomi Doktrinler Tarihi*, Doğuş Matbaası, Ankara 1960

KOSGEB, *Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermayenin Rolü*, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Müdürlüğü Yayını, Ankara, Mart 2005

Koyucuklu, Nazif," İktisadi Olaylar Tarihi", *İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2902, Siyasal Bilimler Fakültesi* Yayını, No: 3, İstanbul 1982

Köse, H. Ö., "Parlamento Adına Denetim İşlevi ve Yüksek Denetim Kurumlarının Parlamento ile İlişkileri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 40*

Köymen, Oya, *Sermaye Birikirken-Osmanlı, Türkiye, Rusya*, 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul 2002

Kumar, Krishan, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma; Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Çev.: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 1995

Kumbaracıbaşı, Onur, *Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi*, Kalite Yayınevi, Ankara 1976

Kutlu, Denizcan, "Prekarya" Üzerine Eleştirel Notlar ve Düşünceler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 70, Sayı 1, Ankara 2015

Lazzarato, Maurizio, "Neoliberalism in Action: Inequality, Insecurity and the Reconstitution of the Social", Theory, Culture&Society, 2009, no. 26 (6)

Macfarlan, Maitland-Oxley Howard, "Social Transfers: Spending Patterns, Institutional Arrangements And Policy Responses", OECD Economic Studies, No. 27, 1996

Mahiroğulları, Adnan, "Türkiye'de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar" *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Sivas 2001

Monks, J. G., Operations Management: Theory and Problems, McGraw-HillInc, USA 1987

Nepgen, Arnold, "The Impact of Trade Unions: Cosatu's Present and Future Engagement in International Issues", Stellenbosch University South Africa 2008

Neumark, F., *İktisadi Düşünce Tarihi*, Cilt: 1, Çev. Ahmet Ali ÖZEKEN, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 201, İktisat Fakültesi No: 19, İstanbul 1943

Oğuz, Şebnem, "Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan 'Prekarya' ya mı?", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 35, Sayı 271, Ankara 2011

Önder, İzzettin, *İktisat Üzerine Düşünceler*, Baskı: 2, Yordam Kitap, İstanbul 2012

Özkiraz, Ahmet-Talu Nuray, "Sendikaların Doğuşu: Türkiye ve Batı Avrupa Karşılaştırması", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı : 2, 2008

Özkurt, Cem, "Yeni Krizler Çağı, Çalışmanın İflası ve Prekarya", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Eylül 2018

Öztürk, Serdar-Gövdere, Bekir, "Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1,2010

Parsons, T., "Rationalität und Bedeutsamkeit im Alltagshandeln. Zur Schützschen Lösungeines Weberschen Problems", Max Weber und die Rationalisierungsozialen Handels, (Herausgeber. Walter M. Sprondel und Constans Seyfarth), Stuttgart: Ferdinad Enke Verlag Stuttgart

Pekmezci, Turan-Demirelli, Cemalettin, "Esnek Üretim Sistemleri: Esnek Üretim Sistemlerinin Tekstil İşletmelerinde Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma",*C.Ü İktisadi ve İdari bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı:1, 2005

Pollard, Michael, *Henry Ford ve Ford*, Çev.: Ayşe Aydoğan, İlk Kaynak Yayınları, Ankara 1996

Riggs, J. L., Production Systems: Planning-Analysis and Control, New York: John Willey and Sons 1987

Saran, Mehmet Ulvi, *Küreselleşme Sürecinde Kamu Yönetiminde Değişim ve Kamu Hizmetleri Alanında TKY*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ünv. SBE), Ankara 2001

Savaş, V. F., *İktisadın Tarihi*, Avcıol Matbaacılık, İstanbul 1997

Sennett, Richard, *Karakter Aşınması, Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, Çev.: Barış Yıldırım, Ayrıntı Yay., 4. Basım, İstanbul 2010

Sennett, Richard, *Saygı, Eşit Olmayan Bir Dünyada*, Çev.: Ümmühan Bardak, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005

Sennett, Richard, *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, Çev.: Aylin Onacak, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011

Standing, Guy, *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*, Çev.: Ergin Bulut, İletişim Yayınları, İstanbul 2017

Süleyman İlhan, "Yeni Kapitalizmin Karanlık Yüzü: İnsanilik ve Ahlakilik Söylemlerinin Sahiciliği Üzerine" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bil. Dergisi*, C:17, S:2, 2007

Şahin, Mehmet, *Genel İşletme*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2001

Şenkal, Abdulkadir, "Endüstri İlişkilerinde Yeni Paradigmalar: Mobilizasyon, Kolektivizm ve Esneklik Tartışmaları", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, S:17, 2008

Top, Aykut, *Üretim Yönetimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Eylül 2006

Türkkan, Erdal, "Rekabet Hukuku Uygulamalarında 'İşleyebilir Rekabet' Olgusu ve Kavramı", *Akdeniz Üniversitesi, İİBF Perşembe Konferansları Dergisi*, Sayı 3, 2000

Ülgener, S. F., *Zihniyet ve Din*, Der Yayınları, İstanbul 1981

Üreten, Sevinç, *Üretim / İşlemler Yönetimi Stratejik Kararlar ve Karar Modelleri*, 2. Baskı Başar Ofset, Ankara 1999

Vatansever, Aslı, "Prekarya Geceleri 21. Yüzyıl Dünyasında Geleceği Olmayan Beyaz Yakalıların Rüyası", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Aralık 2013

Waal, F. De, (2005), Our Inner Ape, London: Granta Books

Weber, M., *Protestan Ahlâk ve Kapitalizmin Ruhu*, Hil Yayınları, Çev. Zeynep Aruoba, İstanbul 1985

Yayman, Hüseyin, *Kamu Yönetiminde Yeni Arayışlar ve Türk Kamu Yönetiminin Sorunları*, (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998

Yıldız, Zehra, "Kitap Eleştirisi Prekaryayı Anlamak", *Emek Araştırma Dergisi*, Cilt 7, Sayı 10, Aralık 2016

Yüksel, Fatih, *Kamu Yönetimi*, Gazi Kitabevi, Ankara 2004

feodalizmden-kapitalizme-gecis-sureci,https://sterkasor.wordpress.com, (05/07/2016)

https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/sanayi-devrimi-1107